

”Kapinalliset Jumalaa vastaan, ihmiskunnan
viholliset”:
Englantilaiset noituususkomukset ja Jaakko
Stuartin vaikutus niihin 1584–1625

Aleksi Peura

Pro Gradu

Yleinen historia

Ohjaaja: Professori Laura Kolbe

Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Helsingin yliopisto

5.4.2016

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion – Faculty Humanistinen		Laitos – Institution – Department Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitos	
Tekijä – Författare – Author Peura, Aleks Jani Olavi			
Työn nimi – Arbetets titel – Title ”Kapinalliset Jumalaa vastaan, ihmiskunnan viholliset”: Englantilaiset noituususkomukset ja Jaakko Stuartin vaikutus niihin 1584–1625			
Oppiaine – Läroämne – Subject Yleinen historia			
Työn laji – Arbetets art – Level Pro Gradu		Aika – Datum – Month and year 5.4.2016	Sivumäärä– Sidoantal – Number of pages 74 s.
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Pro gradu -tutkielmani tarkoituksena on selvittää, kuinka paljon Englannin ja Skotlannin kuningas Jaakko Stuart (Jaakko VI & I) vaikutti elinaikanaan englantilaisiin noituususkomuksiin eli demonologiaan. Tutkimukseni kohteena eivät ole noitavainot tapahtumahistoriallisena trendinä, vaan demonologia aatehistoriallisena ja osin noitavainoista irrallisena ilmiönä. Aikarajaukseni alkaa vuodesta 1584, jolloin ensimmäinen merkittävä englantilainen demonologi, noitavainojen kriitikko Reginald Scot, julkaisi tutkielmansa <i>The Discoverie of Witchcraft</i>, ja päättyy Jaakon kuolemaan vuonna 1625 – tänä aikana englantilainen demonologia muodostuu mannermaisesti erilliseksi oppikokonaisuudeksi. Merkittävin yksittäinen lähde tutkimukselleni on Jaakon vuonna 1597 julkaisema demonologinen tutkielma <i>Daemonologie</i>. Lähdeaineistoni muodostuu noin kahdestakymmenestä demonologisesta tutkielmasta sekä noitavainoja kuvaavasta tapahtumakertomuksesta: niiden kautta noituususkomukset näyttäytyvät yhtenä kokonaisuutena, jonka diskursseja ja muutoksia tarkkailen. Metodini on jatkuva dialogi aikalaislähteiden ja myöhemmän tutkimuskirjallisuuden kanssa.</p> <p>Erityisinä kiinnostukseni kohteina ovat demonologiassa esitetyt poliittiset ja mannermaiset näkemykset. Jaakko Stuart kirjoitti kaksi oppinutta tutkielmaa absolutismista välittömästi <i>Daemonologien</i> jälkeen, mistä johtuen tarkastelen kolmea teosta yhtenä kokonaisuutena, joissa samat diskurssit ilmenevät näennäisesti erillisissä asiayhteyksissä. Jaakon vaikutus mannermaisen demonologian yleistymiseen Englannissa ja Skotlannissa on ollut pitkään tutkimuksessa kiistakapulana, toisten tutkijoiden väittäessä Jaakon tuoneen ajatusrakennelman mukanaan Tanskasta vuonna 1590 ja toisten kieltäessä tämän. Pysin antamaan lopullisen vastauksen tähän kysymykseen tarkastelemalla englantilaista demonologiaa ennen ja jälkeen vuosien 1590 ja 1597.</p> <p>Jaakko Stuart on eittämättä vaikuttanut demonologiaan, sillä hänen kirjoituksissaan ilmenee ensimmäistä kertaa joitakin mannermaisina pidettyjä demonologian piirteitä sekä samaten englantilaisten noitavainojen ja noituususkomusten ominaispiirteitä. Nämä piirteet ovat kuitenkin laajassa perspektiivissä tarkasteltuina varsin merkityksettömiä sivuhuomioita, ja englantilaisen demonologian suuret diskurssit – noitien ja taikuuden demonisointi, antikatolilaisuus, noitien kapinallisuus Jumalaa vastaan – olivat paljon Jaakon osallistumisia merkittävämpiä. Halutessaan tai kokiessaan noidat suoraksi uhaksi henkilöään kohtaan, Jaakko olisi saattanut vaikuttaa demonologiaan enemmänkin, mutta ailahtelevan mielenkiintonsa takia hänen vaikutusta voi parhaiten kuvata katalyyttisenä, olemassa ollutta kehitystä vauhdittavana, mutta ei sitä käynnistäväenä.</p>			
Avainsanat – Nyckelord – Keywords demonologia, Jaakko VI & I, Reginald Scot, noitavainot, noituususkomukset, <i>Daemonologie</i> .			
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Keskustakampanuksen kirjasto			
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additional information			

Sisällys

1	Johdanto	1
1.1	Noidanmetsästäjä Jaakko Stuart?	1
1.2	Historiografia, avainkäsitteet ja tutkimuksen aiheen rajausta	3
1.3	Lähteet ja tutkimuskysymykset	6
2	Noitavainot ja -uskomukset uudella ajalla	12
2.1	Noitavainot Euroopassa 1500- ja 1600-luvuilla	12
2.2	Demonologia	20
2.3	Kumulatiivinen noituusstereotypia	23
3	”Jumalan upseeri”	28
3.1	Kuninkuuden jumalallinen legitimaatio	28
3.2	Suhtautuminen muihin uskontokuntiin	32
3.3	Noita kapinallisena	38
4	”Musta on valkeaa, valkea mustaa”	45
4.1	Noitien demonisointi	45
4.2	Taikuuden demonisointi	53
4.3	Sapatti, merkki ja sopimus	58
5	Johtopäätökset	66
6	Lähteet	68
6.1	Lähteet	68
6.2	Tutkimuskirjallisuus	69

1 Johdanto

1.1 Noidanmetsästäjä Jaakko Stuart?

Runsas pelko tässä maassa näistä halveksuttavista Paholaisen orjista, noidista ja loitsijoista, on saanut minut toimittamaan tutkielmani – ei osoittamaan lukeneisuuteni, vaan pelkästään selvittääkseni monien epäroivät sydämet, että vastaavia Saatanan hyökkäyksiä tapahtuu ja että niiden välineet ansaitsevat vakavimmat rangaistukset...¹

Skotlannin kuningas Jaakko Stuart² yritettiin surmata noituudella palatessaan tuoreen vaimonsa Annen kanssa Tanskasta Skotlantiin keväällä 1590. Alus, jossa he olivat, joutui myrskyyn, mutta säilyi vahingoittumattomana; kuningaspari pääsi turvallisesti perille. Vasta loppuvuonna ensimmäisiä puheita noitien salaliitosta kuninkaan surmaamiseksi alkoi liikkua. Agnes Sampson, yksi pääsyytetyistä, sanoi – tai hänen suuhunsa on laitettu väite – oikeudenkäynnissä tammikuussa 1591, että Paholainen kehotti noitia tuhoamaan kuninkaan ja koko Skotlannin.³ Tästä järkyttyneenä Jaakko vaati saada osallistua noitien kuulusteluihin, joista muutamia järjestettiin kuninkaanlinnassa, Holyroodin palatsissa Edinburghissa. Kevääseen 1591 mennessä kymmeniä noitia – tarkkoja lukuja ei ole puuteellisen lähdeaineiston takia, mutta arviot liikkuvat sadan ja kahdensadan kuulustellun paikkeilla, joista noin seitsemänkymmenen nimet, joskaan ei kohtaloita, tiedetään⁴ – oli tuomittu. Vasta huhtikuussa selvisi, että kuninkaan serkku, Bothwellin jaarli Francis Stewart, oli mukana salajuonessa. Jaakko tuomitsi Bothwellin maanpetturiksi 5.6.1591.⁵ Syytökset maanpetoksesta ajoivat Bothwellin pakosalle, kunnes hän jäi kiinni ja tuomittiin vuonna 1593 maanpakoon, jossa

---

¹ James Rex 1597, xi: ”The fearfull aboundinge at this time in this countrie, of these detestable slaues of the Deuill, the Witches or enchauters, hath moved me (beloved reader) to dispatch in post, this following treatise of mine, not in any wise (as I protest) to serue for a shew of my learning & ingine, but onely (mooued of conscience) to preasse thereby, so farre as I can, to resolue the doubting harts of many; both that such assaultes of Sathan are most certainly parctized, & that the instruments thereof, merits most severly to be punished...”
Kaikki käännökset ovat omiani, jos ei toisin ilmoiteta.

² Jaakko Stuart (1566–1625) nousi nimellisesti Skotlannin kuninkaaksi vuoden ikäisenä 1567 nimellä Jaakko VI, ja vuonna 1603 myös Englannin kruunu siirtyi hänelle, jolloin hänestä tuli Englannin kuningas Jaakko I – oikeaoppinen kirjoitusmuoto hänestä onkin Jaakko VI & I, mutta pidän selkeämpänä aatehistoriallisessa tutkimuksessani kutsua häntä Jaakko Stuartiksi. Käytän Jaakon nimestä sen suomennettua muotoa alkukielisen Jamesin sijaan, sillä Jaakko-nimitys on vakiintunut suomalaisessa historian tutkimuksessa.

³ Levack 2008, 36.

⁴ Levack 2008, 42; Larner 1985, 62; Larner 1984, 9.

⁵ Levack 2008, 40.

hän kuoli köyhänä ja unohdettuna. Tapahtumavyvyhti on saanut tutkijoiden keskuudessa nimen North Berwickin noitavaino, noitien kokoontumispaikaksi esitetyn North Berwickin satamakylän kirkon mukaan.⁶

North Berwickin noitavainon merkitys sai yllättävät mittasuhteet: viisi vuotta tapahtumien päättymisen jälkeen ja toisen kansallisen noitavainon aikana Jaakko kirjoitti demonologisen tutkielman⁷, jossa hän otti tehtäväkseen osoittaa kuinka noidat olivat Paholaisen ”välineitä” ja ansaitsivat ankarimman mahdollisen rangaistuksen.⁸ Onkin esitetty, että Jaakko luonnosteli noituutta käsittelevän *Daemonologien* jo North Berwickin noitavainon aikana, mikä selittäisi esimerkiksi teoksen käsikirjoituksen marginaalista löytyvät nimikirjaimet sekä Jaakon 10.5.1591 Barbara Napierin tuomitsemisen puolesta pitämän puheen ja *Daemonologien* yhteneväisyydet.⁹

Jaakon kanta noitiin muuttui viimeistään syksyllä 1605 hänen kuulustellessaan Anne Gunter-nimistä naista, jonka hän totesi valehtelevan riivauksestaan. Anne Gunter ei esiintynyt noitana, vaan noituuden uhrina, ja hänen kuulusteluissaan Jaakko osoitti ensimmäistä kertaa skeptistä suhtautumista noituuteen. Vuonna 1616 Jaakko oli toistamiseen paljastamassa vastaavaa petosta, ja Gunterin tapausta onkin pidettävä käänteentekevänä Jaakon näkemykselle noidista ja noituudesta.¹⁰ Myöhemmästä skeptisyydestään huolimatta Jaakko sai jo aikalaisilta, mutta etenkin myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa noidanmetsästäjän (”witch-hunter”) leiman, mihin osaltaan vaikutti Englannin uusi, vuonna 1604 – vain vuosi Jaakon valtaannousun jälkeen – voimaanastunut noituusasetus, joka oli sävyltään edellistä, vuoden 1563 asetusta, karkeampi. On käynyt selville tarkemmassa tarkastelussa, että Jaakko ei kuitenkaan ollut uuden noituusasetuksen takana.¹¹

---

⁶ North Berwickin noitavainosta kts. mm. Willis 1995, 132–158; Levack 2008, 34–54; Maxwell-Stuart 1997; Maxwell-Stuart 2014, 195–196; Lerner 1984, 3–22; Lerner 1985, 62–69; Clark 1977, 158–160; Croft 2003, 26, 34–35.

⁷ Engl. ”treatise” sekä ”discourse”. Käytän termiä viittaamaan oppineisiin kirjoituksiin, joista useimmat käsittelevät noituutta. Erotuksena ovat usein anonyymit tapahtumakertomukset, joissa kerrataan yksittäisen vainon tapahtumia ja harvoin osallistutaan noituuden teoreettiseen keskusteluun.

⁸ James Rex 1597, xi. Kts. alaviite 1.

⁹ Maxwell-Stuart 1997, 222; Clark 1977, 158–159; Levack 2008, 38.

¹⁰ Levack 2008, 50–53; Sharpe 1997, 48–49.

¹¹ Sharpe 1997, 48 mainitsee 1800-luvulla eläneen tutkijan Robert Steelen, joka väitti Jaakon olleen suoraan tai välillisesti syyppää 70 000:n noidan kuolemaan – luku, joka ylittää nykyiset arviot koko noitavainojen kuolleiden määrästä; Sharpe 1997, 200–202.

1.2 Historiografia, avainkäsitteet ja tutkimuksen aiheen rajaus

Noitavainoja on tutkittu paljon ja monesta näkökulmasta, mutta vasta 1970-luvulta alkaen tehtyä tutkimusta voi pitää hyödyllisenä, sillä vanhempaa tutkimusta ovat leimanneet muun muassa virheelliset tulkinnat, omia agendoja ajanut kääntäminen sekä tutkimusten pohjaaminen vanhentuneeseen tutkimuskirjallisuuteen.¹² Tästä syystä tutkimuskirjallisuudestani löytyy vain yksi teos, joka on julkaistu ennen vuotta 1975, ja sekin on pääosin kritiikin kohteena.

Jari Eilola esittää kolme osittain päällekkäistä vaihetta noitavainojen historiografiassa:¹³ edistysuskon vaihe (1960- ja 1970-lukujen taitteeseen asti),¹⁴ selittämisen vaihe (1990-luvun alkupuolelle asti),¹⁵ ja tulkitsemisen vaihe (1990-luvulta alkaen).¹⁶ Nykytutkimuksessa noitavainoja ei pyritä enää selittämään harha-askeleena positivistisessä kehityksessä, missä uusi aika nähdään tieteen ja järjen voittokulkuna synkän keskiajan jälkeen,¹⁷ vaan näkemään sisältä käsin omana, aikalaisille merkittävänä ilmiönä. Nykytutkimuksen kannalta kenties merkittävin tutkimussuunta sai alkunsa 1970-luvun alussa, kun noitavainoja alettiin tutkia käyttämällä antropologisia metodeja – tunnetuimpia tutkimuksia tältä alalta ovat erityisesti Keith Thomasin *Religion and the Decline of Magic* (1995 [1971]) sekä Alan Macfarlanen *Witchcraft in Tudor and Stuart England* (1970). Jos noitavainoja tutkitaan sosiaalisena ja tapahtumahistoriallisena ilmiönä, Thomasin ja Macfarlanen teokset muodostavat pohjan, jolle myöhempi tutkimus rakentuu.

Vähitellen tarkentuvasta kuvasta huolimatta tutkimuksessa on aivan viimevuosiin asti ollut useita ”sokeita kohtia” – tai ”paradigmoja”, kuten Marko Nenonen niitä kutsuu – joista ei vielääkään ole tulkinnallista yksimielisyyttä, varsin raskauttavista todisteista huolimatta.¹⁸ Nenonen kritisoi noitavainotutkimusta sen liiallisesta keskittymisestä Länsi-Euroopan noi-

---

¹² Kts. esim. Cohn 1975, 107–146.

¹³ Eilola 2003, 10.

¹⁴ Esim. Trevor-Roper 1969.

¹⁵ Esim. Cohn 1975, Kieckhefer 1976, Larner 1985.

¹⁶ Esim. Eilola 2003, Wilby 2010, Willis 1995.

¹⁷ Nenonen 2007a, 144–145.

¹⁸ Esimerkiksi ajatus, että noituus oli liitettävissä vain naisiin, koska noidat/naiset uhkasivat patriarkaalista dominanssia, on saanut rankkaa kritiikkiä Lara Apps ja Andrew Gow'n suunnalta (Apps & Gow 2003), mitä mm. Nenonen 2007a, 105–111 toistaa. Näkemysten puolesta kirjoittavat mm. Clark 1997, Willis 1995 ja Roper 2006. Aiheesta lisää luvussa 2.1.

tavainoihin ja -uskomuksiin, ja hän pyrkiikin korostamaan kumulatiivisen noituusstereotypian mukaisten noitavainojen harvinaisuutta – hän pitää nykyistä kuvaa noitavainoista historiantutkijoiden luomuksena.¹⁹ Tutkimukselleni Nenosen kritiikillä on kuitenkin vain marginaalisesti merkitystä, sillä en tutki noitavainoja, vaan noituususkomuksia, ja vaikka esittelenkin Nenosen kritisoiman kumulatiivisen noituusstereotypian, pidän teoriaa tutkimuksellisen dialogin yhtenä osapuolena enkä esitä sitä yleispätevänä selityksenä noitavainoille.

Aiemmasta tutkimuksesta erityisesti noitavainojen yleisesityksen *The Witch-Hunt in Early Modern Europe* (2006) kirjoittanut sekä noitavainojen aatehistoriallista taustaa ja oikeushistoriallista kontekstia tutkinut Brian P. Levack on ollut tärkeä tulkinnoilleni – luvussa 2.3 esiteltävä kumulatiivinen noituusstereotypia on juurikin Levackin luoma teoria. Levackin lukuisten tutkimusten lisäksi James Sharpen *Instruments of Darkness* (1997), Stuart Clarkin *Thinking with Demons* (1997) ja Nenosen teospari *Noitavainot Euroopassa* (2006 ja 2007a) ovat olleet korvaamattomia. Yllä mainituista ainoastaan Clarkin teos tutkii pelkästään noituususkomuksia,²⁰ ja kaikissa muissa huomioon otetaan tutkimukselleni vähemmän relevantit sosiaaliset kontekstit ja noitavainojen päättymisen moninaiset syyt. Mainittujen teosten lisäksi olen perehtynyt kymmeneen vähemmän keskeisiin joskin äärettömän kiinnostaviin tutkimuksiin, joista valtaosa on ollut joko eurooppalaisten noitavainojen yleisesityksiä tai tutkimuksia yksittäisen valtion – erityisesti Skotlannin ja Englannin – alueella tapahtuneista vainoista.

Tutkimukseni kannalta on ehdottoman tärkeää määritellä eräät avainkäsitteet; nämä käsitteet ovat ”noita”, ”noitavaino”, ”demonologia” sekä ”sapatti”. Käytän noita-termiä viittaamaan henkilöön, joka stigmatisoitiin noidaksi joko sosiaalisesti, demonologisesti tai juridisesti – tällä sivuutan keskustelun siitä, osasivatko noidat todella lentää ja taikoa, koska en näe sillä olevan mitään todellista merkitystä noituususkomusten tutkimisen kannalta.²¹ Kutsun noitien demonologista stigmatisointia noitien ja taikuuden demonisoinniksi, mitä käsittelem erityisesti tutkimukseni neljännessä luvussa. Noitavaino on terminä liukas, sillä tutkimuskirjallisuudessa se saattaa viitata yleisesti ilmiöön, aikakauteen tai yksittäiseen tapahtumasarjaan;

---

¹⁹ Nenonen & Toivo 2014; Nenonen 2014; Nenonen 2011; Nenonen 2006, 191–277; Nenonen 2004.

²⁰ Teos omaa myös pitkän noituususkomusten poliittisuutta käsittelevän osan (Clark 1997, 547–682), mikä on ollut tutkimukselleni erittäin arvokas.

²¹ Noita-käsitteen sekavuudesta kts. mm. Nenonen 2006, 30; kantaa noitien syyttömyyden puolesta ottaa mm. Larner 1984, 37.

oma käyttöni on juurikin tapahtumahistoriallinen eli usean noita-oikeudenkäynnin sarja.²² Erotuksena noitavainoista ovat noita-oikeudenkäynnit, joissa on vain yksi syytetty tai tuomittu. Demonologia on sanan mukaisesti ”oppi demoneista”, mutta noitavainotutkimuksessa termistä on tullut synonyyminen keskiajalla syntyneelle ja 1500- ja 1600-luvulla hioutuneen noituususkomusrakennelman kanssa. Sapatti²³ on osa demonologiaa, ja termillä viitataan noitien usein orgastisia ja jumalanpilkallisia piirteitä saaneisiin kokoontumisiin Paholaisen²⁴ tai pienemmän perkeleen johdolla.

Tutkimukseni metodisena punaisena lankana on dialogi noitavainotutkimuksen luomien käsitteiden ja jaottelujen kanssa. Pyrin selvittämään, kuinka paljon tutkimuskirjallisuuden luoman ”mannermainen demonologia” -käsitteen mukaisia uskomuksia löytyy sen vastinpariksi tai variaatioksi esitetystä englantilaisesta demonologiasta. Lisäksi etsin Jaakko Stuartin vuoroin suureksi ja vuoroin mitättömäksi nähtyä vaikutusta englantilaisen demonologian kehitykseen.²⁵ Aikarajaukseni alkaa *The Discoverie of Witchcraftin* julkaisusta 1584 ja päättyy Jaakon kuolemaan 1625. Tutkimusta tästä näkökulmasta tai näin laajalla aikarajauksella ei ole aiemmin tehty, vaikka Jaakkoa sivutaankin kaikissa noitavainojen yleisesityksissä ja hänen rooliansa problematisoidaan englantilaisiin ja skotlantilaisiin noitavainoihin keskittyvissä tutkimuksissa.²⁶ Luentani mielekkyys tulee juuri siitä, että tarkastelen noituususkomuksia ilman noitavainojen kontekstia: en pyri selittämään demonologian kautta, miksi noitavainot tapahtuivat, vaan pyrin ymmärtämään demonologiaa itseään aatehistoriallisesta näkökulmasta. Neljännessä luvussa käyttämäni termit ”noitien demonisointi” sekä ”taikuuden demonisointi” ovat omia luomuksiani, joilla tarkoitan prosessia, jossa kaikki noidat ja taikus leimataan saatanalliseksi.

---

²² Nenonen 2006, 270 kritisoi noitavaino-termiä; Larner 1984, 36 puhuu ”1500- ja 1600-lukujen holokaustista”, mikä on erittäin ongelmallinen ja epätosi lausunto.

²³ Käsitehistoriallisesti on tärkeä huomauttaa, että sapattikaan ei ole monoliittinen käsite, vaan sapattikuvauksilla oli suuri alueellinen vaihtelu – kts. erityisesti De Blécourt 2013, 85, 93.

²⁴ Puhuessani Paholaisesta isolla alkukirjaimella viitataan Saatanaan/Luciferiin ja ”perkele” kattaa kaikki muut pienemmät demonit/henkiolennot, joita Paholaisen katsottiin komentavan – ainoa poikkeus jakoon on sanan ”familiaars” käännös, josta käytän termiä ”apuhenki”. Samankaltaista ratkaisua käyttää myös Nenonen 2006. Aikalaiskirjoittelu ei ole erityisen selkeä viittauksissaan: englanninkielisissä kirjoituksissa käytetään useimmin sanaa ”Deuill” (kts. esim. James Rex 1597, xi), minkä tulkitseen tarkoittavan Paholaista, mutta usein viittaussuhteet ovat sekavampia – esimerkiksi samassa teoksessa Jaakko käyttää ilmaisuja ”Sathan” (36), ”Devil” (9) sekä ”Lucifer” (20) ja perkeleisiin viitataan ainakin termillä ”Devils” (20).

²⁵ Larner 1984, 4–5, 10–11, 30; Larner 1985, 69; Clark 1977, 156. Vrt. Maxwell-Stuart 1997, 211–213; Maxwell-Stuart 2001, 143, 185, 215.

²⁶ Kts. esim. Sharpe 1997, 48–55; Maxwell-Stuart 2014, 195–211; Clark 1997, 573–576, 613; Pavlac 2010, 113–115; Levack 2006, 85; Trevor-Roper 1969, 75.

Yksi tärkeä syy miksi en keskity vainojen tapahtumahistoriaan on se, että mielestäni edes oikeuspöytäkirjoista ei voi saada tyydyttävästi selville ”mitä todella tapahtui” (”wie es eigentlich gewesen”) tai mitä noidat tilanteestaan ajattelivat, eli missä menee raja kuulustelijoiden ja virkamiesten näkemysten ja syytettyjen omien uskomusten tai sanomisten välillä.²⁷ Koska noitien kuulustelemisessa käytettiin monesti kiduttamista – oli se laillista tai ei²⁸ – tunnustukset ovat värittyneet kuulustelijoiden agendojen mukaan, hämärtäen todellisia tapahtumia ja motiiveja.²⁹ Vaikka lähteisiin kuuluu muutamia tapahtumakuvauksiksi luettavia pamfletteja,³⁰ näkökulmani niihin ei ole mitä ne kertovat ”todella” tapahtuneista noitavainoista, vaan miten ne edustavat englantilaisia ja yleisempiä demonologisia näkemyksiä, sekä mitä niillä halutaan kertoa noidista.

1.3 Lähteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni kohteena on Jaakko Stuartin vaikutus englantilaisiin noituususkomuksiin 1500- ja 1600-lukujen taitteessa. Keskittymiseni uskomuksiin noitavainojen sijaan on suunnannut lähdeaineistoni pois oikeuspöytäkirjoista, jotka ovat paras lähde tapahtumahistorialliseen ja sosiaalishistorialliseen tutkimukseen. Sen sijaan tutkin noitavainojen ympärillä velonutta tutkielmakirjallisuutta noituuden luonteesta, Paholaisen osallistumisesta maailman tapahtumiin ja ansaitsivatko noidat tuomionsa – aihetta voisikin pitää eliittien noitanäkemyksen tutkimuksena. Sharpe muistuttaa, että noitavainojen ideologinen tausta on moninainen, paljon pelkkiä eliitin noitapelkoja monimutkaisempi;³¹ siitä huolimatta tutkimukseni rajautuu lähinnä koulutetun eliitin noituususkomusten tutkimiseen, sillä muutoin kokonaisuus saattaisi paisua paljon opinnäytetyötä laajemmaksi. Lähdeaineistostani löytyy myös joukko tapahtumakertomuksia, jotka eivät ole yhtä selkeästi oppineiden kirjoittamia kuin vaikkapa Jaakon teokset, vaan niissä kuvataan yksittäisiä vainoja ja noitien kuulusteluja – tällä tavalla vastaan Sharpen esittämään haasteeseen. Noitavainojen aatehistoriallisen taustan tutkimusta

---

²⁷ Wilby 2010, 30; Eilola 2003, 41; Gibson 2001, 41–43 keskustelee erityisesti tutkielmien ongelmallisuudesta lähteinä, mutta sivuaa myös oikeuspöytäkirjoja.

²⁸ Kidutuksen käytöstä kuulusteluissa ja erityisesti Skotlannin käytännöstä kidutuksen suhteen: Levack 2008, 3, 22; Levack 1998, 105–106.

²⁹ Kidutuksen ja tunnustuksen problematiikasta: Kieckhefer 1975, 88–90; Burman 1984, 186; Levack 2006, 15.

³⁰ Erityisesti Potts 1613 ja *News from Scotland*.

³¹ Sharpe 1997, 80.

ei voi täysin irrottaa tapahtumahistoriallisesta kontekstista yleiseurooppalaisella tai paikallisemmalla tasolla, minkä johdosta tutkimuksestani löytyy noitavainojen mekaniikkaa taustoittava alaluku (2.3).

Avainlähteinä tutkimukselleni ovat Jaakko Stuartin kolme vuosina 1597–1599 kirjoittamaa tutkielmaa eli noituutta käsittelevä ja mahdollisesti jo vuonna 1591 luonnosteltu *Daemonologie*, kuninkaan jumalaista oikeutta puolustava *Trew Law of Free Monarchies* sekä esikoispojalleen Henrylle kirjoitettu mutta välittömän julkaisun saanut hyvän hallinnon opas *Basilikon Doron*. Tarkastelen näitä kolmea tutkielmaa yhtenä kokonaisuutena, jonka katson edustavan Jaakon poliittisia ja demonologisia ajatuksia 1500-luvun lopussa, ennen nousua Englannin kuninkaaksi vuonna 1603. Vaikka teokset ovat erilaisia ja liikkuvat eri diskursseissa, kaikkia teoksia yhdistää läheisen julkaisuajankohdan lisäksi usea teema, erityisesti suhtautuminen muihin uskontokuntiin, kuninkaan jumalallisen aseman korostaminen sekä kapinoinnin tuomitseminen; vaikka *Basilikon Doron* ja *Trew Law of Free Monarchies* eivät käsittele noituutta kuin irtomainnoissa, poliittisten teemojen löytyminen *Daemonologiasta* ja maanpetturuus-tausta sen syntyhistoriassa tekevät mielestäni välttämättömäksi kolmen teoksen yhteisen tarkastelun. Korostan kuitenkin, että *Daemonologie* on näistä kolmesta tutkimukselleni tärkein. Myös Levackin huomioima tosiseikka, että *Daemonologie* on ainut monarkin kirjoittama noitatutkielma,³² korostaa Jaakkoon keskittyvän tutkimuksen merkittävyyttä ja mielekkyyttä.

Jaakon kirjoittamien tekstien lisäksi olen perehtynyt useisiin muihin saman aikakauden demonologisiin tutkielmiin, joista osa on julkaistu ennen Jaakon teoksia ja osa niiden jälkeen. Koska tutkimuskysymyksenä on, kuinka paljon Jaakko vaikutti politisoituneilla noituustulkintoillaan muuhun pääosin englantilaiseen demonologiaan,³³ on tarkasteltava myös millaiseen aatteelliseen ja, osaltaan, poliittiseen taustaan *Daemonologie* sijoittuu. Ennen vuotta 1597 julkaistuista teoksista merkittävin on Reginald Scotin vuonna 1584 julkaistu *The Dis-*

---

³² Levack 2008, 4.

³³ Jaakko ei ollut vielä 1597 Englannin kuningas, mutta hän oli kruununperimysjärjestyksessä ensimmäisenä. Mielestäni onkin luontevaa tarkastella *Daemonologieta* ja *Newes from Scotlandia*, ainoita 1584–1625 julkaistuja skotlantilaista noituutta käsitteleviä painettuja tekstejä, englantilaisen demonologian näkökulmasta. *Daemonologie* julkaistiin välittömästi Jaakon valtaannousun jälkeen Lontoossa 1603 ja, vaikka *Newes from Scotlandin* kansitekstissä väitetään sen julkaistun Lontoossa ”skotlantilaisen kopion pohjalta” (”Published according to the Scottish Coppie.”), mitään skotlantilaista kopiota ei ole säilynyt jälkipolville, jos sellaista on koskaan ollutkaan (asia, mistä mm. Larner 1985, 31 huomauttaa).

coverie of Witchcraft, jota Sharpe kuvaa ”ensimmäiseksi merkittäväksi englantilaisen demonologin teokseksi”.³⁴ Muista tutkielmista eroten *The Discoverie of Witchcraft* on skeptinen noitien ankaria tuomioita kohtaan sekä teos esittää noidat harhaisina vanhoina naisina,³⁵ mikä asettaa teoksen jyrkkään oppositioon muiden – erityisesti *Daemonologien* – kanssa. Scotin teoksen merkittävyyttä Jaakon ajattelulle ei voi korostaa liikaa, sillä *Daemonologien* esipuheessa hän mainitsee kirjoittamisen yhdeksi syyksi tarpeen käydä ”vastaan kahta oman aikansa kirottua näkemystä”, joista toisen esittäjäksi hän nimeää Scotin.³⁶ Väitetään, että tultuaan Englannin kuninkaaksi Jaakko käski kaikki Scotin teokset poltettavaksi.³⁷ Vaikka väitteellä ei ole nykyisin kelpuutettavaa aikalaistodistusaineistoa, se kuvaa hyvin yleistä mielipidettä *The Discoverie of Witchcraftista*.³⁸

Jaakon ja Scotin kirjoitusten lisäksi merkittäviä 1500- ja 1600-luvun taitteessa julkaistuja tutkielmia ovat Thomas Pottsin *The Wonderfull Discoverie of Witches in the Countie of Lancaster* (1613), Henry Hollandin *Treatise Against Witchcraft* (1590), John Cottan alun perin vuonna 1616 *The Tryall of Witchcraft* -nimellä julkaistu *The Infallible Trve and Assvered Witch* (1625), William Perkinsin postuumisti julkaistu *A Discourse of the Damned Art of Witchcraft* (1608), George Giffordin *A Dialogue Concerning Witches and Witchcraftes* (1593) sekä *A Discourse of the Subtill Practises of Deuiles by Witches and Sorcerers* (1587), Thomas Cooperin massiivinen *The Mystery of Witch-Craft* (1617) ja Alexander Robertsin *A Treatise of Witchcraft* (1616). Listassa mainittujen lisäksi lähteinäni on joukko valtaosin nimettömästi julkaistuja tapahtumakertomuksia, kuten esimerkiksi jo aiemmin esitelty *Newes from Scotland*. Näiden teosten kautta englantilaiset noitavainot ja -uskomukset on mahdollista käsitellä tarkemmin kuin oikeuspöytäkirjoja tutkimalla.

Vuosina 1584–1625 englantilainen demonologia muotoutui omanlaiseksi kokonaisuudeksi, jossa oli mannermaisesta eroavia diskursseja, ja siitä muodostui sisäänpäin kääntynyt ajatusrakennelma.³⁹ Kun puhutaan määrittävästä aikakaudesta ja diskurssista, on mielekästä

---

³⁴ Sharpe 1997, 50.

³⁵ Kts. esim. Scot 2013, 4, 8.

³⁶ James Rex 1597, xi: ”... against the damnable opinions of two principally in our age, wherof the one called SCOT...”

³⁷ Trevor-Roper 1969, 75.

³⁸ Sharpe 1997, 55; Almond 2009.

³⁹ Sharpe 1997, 81 mainitsee, että englantilaisen demonologian/teologian keskustelu noidista ja noituudesta vuosina 1590–1627 on kaikkein selkein ja hienostunein (”elaborate”) aihetta käsittelevä keskustelu Englannissa; Sharpe 1997, 101 huomioi vuonna 1627 julkaistun Richard Bernardin demonologisen *A Guide to Grand-iury Men* viittavan vain kahteen ei-englantilaiseen teokseen; myös esimerkiksi vuonna 1619 julkaistu tapahtumakertomus *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower [...]* (B3-

kysyä, kuinka paljon yksi vaikutusvaltainen henkilö kykeni määrittämään sen suuntaa omilla näkemyksillään – eli kuinka paljon Jaakon kirjoitukset noidista sekä kuninkaan jumalallisesta oikeudesta näkyvät muussa aikakauden demonologiassa. Koska Jaakko kirjoitti *Daemonologien* vastineeksi Scotille, on myös merkittävää kysyä, onnistuiko hän pyrkimyksessään ja saiko hän ohjattua muita kirjoittajia tuomitsemaan Scotin. Eroavatko Jaakon poliittisemmat teokset liiaksi *Daemonologiasta* vai painottavatko kirjoittajat jo ennen Jaakkoa Paholaisen asemaa binäärioppositiossa kuningasta vastaan tai leimataanko noidat kuninkaan, valtakunnan ja Jumalan vihollisiksi vasta vuoden 1597 jälkeen? Kuinka paljon Jaakon henkilökohtaiset kokemukset noidista vuosina 1590–1592 leimasivat hänen tulkintaansa ja vastaavasti vaikuttivat muihin kirjoittajiin? Miksi Jaakko ylipäänsä kirjoitti noidista?

Tutkimukseni toisena kiinnostuksen kohteena on kysymys siitä, miksi *Daemonologie*, *Trew Law of Free Monarchies* ja jossakin määrin myös Scotin *The Discoverie of Witchcraft* on kirjoitettu englanniksi. Jaakko, huippuunsa koulutettu, nimellisesti valtaistuimelle jo alle vuoden iässä noussut kuningas, on osannut latinaa – ajan eliitin lingua francaa – ja ranskaa⁴⁰ erinomaisesti, joten miksi hän kirjoitti yleiseurooppalaiseen diskurssiin kiinteästi kytkeytyvän tutkielman pienellä ja paikallisella kielellä?⁴¹ *Daemonologie* käännettiin myöhemmin ranskaksi, latinaksi ja hollanniksi,⁴² joten miksi Jaakko ei suoraan kirjoittanut sitä jollekin niistä kielistä? Halusiko hän ajaa jotakin piilotetumpaa agenda kielivalinnallaan? Halusiko hän painottaa alamaisilleen – silloisille ja tuleville, skotlantilaisille ja englantilaisille – asemaansa Jumalan valitsemana hallitsijana? Kommentoidaanko teoksissa jotakin niin englantilaista, että se olisi ollut triviaalia tai käsittämätöntä ulkomailla – onko Jaakko pyrkinyt ohjaamaan paikallista diskurssia haluamansa suuntaan eikä osallistumaan yleiseurooppalaiseen keskusteluun? Mitkä olivat Jaakon mahdollisia intentioita valintojen takana? Voiko kielivalinta kuvastaa foucault’laista vallankäyttöä, strategiaa ja etuoikeutetun kuninkaan yritystä ylläpitää hallittujen asemaa?⁴³

C[1]) viittaa pelkästään englantilaiseen demonologiaan; Clark 2001b, 204 huomioi samaisen Bernardin teoksen vain koostavan yhteen aiempien demonologioiden teesejä, joten sen jättäminen ulos tarkastelustani on perusteltua. Clark 2001b, 189 huomauttaa myös kuinka suuri vaikutus Cambridgen kalvinismista innostuneilla oppineilla (Holland, Gifford, Perkins) oli englantilaisen demonologian muodostumisessa.

⁴⁰ Maxwell-Stuart 1997, 209 arvelee Jaakon ja hänen vaimonsa, tanskalaisen Annen, puhuneen keskenään ranskaa.

⁴¹ Lerner 1984, 16 arvelee Jaakon tarkoittaneen *Daemonologien* merkittäväksi panokseksi kansainväliseen diskurssiin.

⁴² Clark 1977, 156; Sharpe 1997, 48.

⁴³ Foucault 2000, 41; De Blécourt 2013, 89.

Jaakon vaikutus skotlantilaisiin noitavainoihin on suurempi ja selkeämpi kuin Englannissa, sillä tutkijat ovat katsoneet Jaakon tuoneen mannermaisen demonologian mukanaan Tanskasta 1590, missä hän todistetusti tapasi demonologi Niels Hemmingsenin; *Daemonologieta* pidetäänkin ensimmäisenä mannermaisen demonologian puolustuksena Brittien saarilla.⁴⁴ Tämä on kuitenkin harhaanjohtavaa ajattelua, sillä mitään monoliittista mannermaista tai skotlantilaista tai englantilaista demonologiaa ei ollut olemassa, vaan kyseessä oli pelkkiä variaatioita.⁴⁵ Mielestäni on merkittävämpää tutkia skaalaa paikallisuuskomuksista mannermaiseen stereotyyppiin ja katsoa kuinka paljon samat teemat ja uskomukset esiintyvät – erityisesti noitien demonisointi ja sapatikuvaukset ovat tässä merkittävässä roolissa. Skotlantilaisiin noitavainoihin olivat myös englantilaisia vainoja politisoituneempia Jaakko Stuartin panoksen ja North Berwickin vainon takia, mikä tekisikin Skotlantilaisiin noitavainojen ja -uskomusten tutkimisen hedelmälliseksi, mutta valitettavasti noituuskirjallisuutta ei Skotlantista ole Jaakko Stuartin elinajalta kuin *Daemonologie* ja, jos uskotaan ”skotlantilaisen kappaleen” olemassaolo, *Newes from Scotland*.⁴⁶

Luku 2 toimii taustoitukseksi niin noitavainoihin Euroopassa kuin Brittien saarilla, ja miten ne erottava Englannin kanaali jakoi uskomukset kahteen pääleiriin, joista käytän termejä ”englantilainen demonologia” sekä ”mannermainen demonologia”. Jako on tietenkin yleistävä, sillä kuten esimerkiksi Sharpe mainitsee, oppineidenkaan keskuudessa ei ole yhtä oikeaa kantaa noituuden luonteesta, vaan demonologiaa tulisi ajatella skaalana äärimmäisemmistä näkemyksistä maltillisempiin,⁴⁷ mutta näen sen välttämättömäksi tutkimukseni kannalta. Koska aatteellisten vaikutussuhteiden löytäminen ja tulkitseminen on monesti hyvin huteralla pohjalla, etsin yhteneviä teemoja läpi demonologisen kirjoittelun – teemoja, jotka ovat Jaakolla avainasemassa tai joita aiemmat noitavainotutkijat ovat katsoneet hänen edistäneen. Näistä teemoista poliittisia ovat suhtautuminen muihin uskontokuntiin, noitien näkeminen kapinallisina sekä kuninkuuden jumalallinen legitimaatio (”divine right of kings”), ja mannermaista demonologiaa tukevat kysymykset noitien demonisuudesta⁴⁸ ja sapatin

---

⁴⁴ Larner 1985, 1, 69; Clark 1977, 156–157; Croft 2003, 26; Maxwell-Stuart 1997, 211–213 kritisoi näkemystä. Vastaavasti Almond 2011, 71 väittää Scotin tuoneen mannermaisen demonologian Englantiin, sillä ennen *The Discoverie of Witchcraftin* julkaisua englantilaisissa noitavainoissa ilmeni pelkkää *maleficiumia*.

⁴⁵ Sharpe 1997, 32; Larner 1984, 70; variaatioita oli toisaalta mannermaisten uskomusten välillä ja konvergenssiä oli huomattavasti.

⁴⁶ Levack 2008, 3–4; Larner 1985, 31, 69–70, 198; tutkielmien vähyys sopii Larner 1985, 72 huomioon vainojen vähydestä 1597–1621.

⁴⁷ Sharpe 1997, 57. Englantilaisen skaalan vastakkaisiin päihin hän asettaa Richard Napierin (äärimmäisin) ja Reginald Scotin (maltillisin ja skeptisin).

⁴⁸ Viittaaan termillä ajatukseen, jonka mukaan noidat olivat Paholaisen palvelijoita ja täten eivät juuri perkeleitä parempia.

luonteesta; poliittisia teemoja käsittelen luvussa 3 ja demonologisia luvussa 4. Luvussa 5 esitän johtopäätökseni.

2 Noitavainot ja -uskomukset uudella ajalla

Koska noitavainotutkimus on ollut historiantutkijoiden ja teologien keskustelun kohteena aina 1800-luvulta saakka, tutkimuskenttä on laaja ja monitieteinen. 1970-luvulta alkanut nykymuotoinen tutkimus on osaltaan selkeyttänyt keskustelua, mutta ilmiöstä on silti kirjoitettu tuhansia kirjoja ja esitetty kymmeniä syitä noitavainojen syttymiselle. Lisäksi ilmiön ymmärtäminen akateemisten tutkijapiirien ulkopuolella on täynnä epätarkkuuksia tai suoranaisia harhaluuloja, joten ilmiön taustoittamisen merkitys korostuu. Tässä luvussa pyrin avaamaan tutkimuskentän diskursseja sekä tarjoamaan kuvan noitavainoista historiantutkimuksen ilmiönä.

2.1 Noitavainot Euroopassa 1500- ja 1600-luvuilla

Noitavainot tapahtuivat noin kolmensadan vuoden aikana, 1450–1750, eri puolilla Eurooppaa ja niiden seurauksena arviolta 40 000 noitaa menetti henkensä.⁴⁹ Vainojen yleiseurooppalaisesti kiihkein aikakausi oli 1564–1642.⁵⁰ Vainot eivät tapahtuneet systemaattisesti kaikissa valtakunnissa ja kulttuuripiireissä, vaan toisilla alueilla vainot olivat endeemisiä ja kroonisia, toisilla niitä ei tapahtunut lainkaan.⁵¹ Myös ajallinen hajonta oli suurta – Puolassa piikkivuodet olivat keskivertoa myöhemmin, 1676–1725, jolloin yli puolet kaikista tuomituista noidista tuotiin oikeuden eteen.⁵² Historiankirjoituksessa noitavainoja on kuvattu ”massahysteriaksi” tai ”noitahulluudeksi”,⁵³ ja noitavainoja on pidetty sivuaskelena positivistisessa historiankirjoituksessa, jossa uusi aika halutaan nähdä järjen voittokulkuna.⁵⁴ Osaltaan maine hulluuden aikakautena juontaa 1700-luvulla valistusfilosofian innoittamina tehtyihin laskuihin – erityisesti Gottfried Christian Voigt laski 1791 yhdessä saksalaisessa kylässä (Quedlinburg) teloitettujen noitien määrän ja yksinkertaisella kaavalla hän yleisti saman väestön ja tuomittujen välisen suhdeluvun kattamaan koko Euroopan kolmensadan

---

⁴⁹ Määritelmä jättää ulkopuolelleen pitkälle 1800-luvulle jatkuneet laittomat noitalynkkaukset sekä 1900- ja 2000-luvuilla Afrikassa tapahtuneet noitavainot. Kts. esim. Behringer 2004, xvii–xviii, 15.

⁵⁰ Nenonen 2014, 28; Levack 2006, 1.

⁵¹ Larner 1985, 196; Toivo 2007, 100.

⁵² Levack 2006, 231; Sharpe 1997, 6 mainitsee viimeisen kuolemantuomion noituudesta langetetun vuonna 1782 Sveitsissä; Larner 1984, 44; Lahti 2016 tutkii noitaoikeudenkäyntejä 1700-luvun lopun Suomessa.

⁵³ Molempia termejä käyttää Trevor-Roper 1969; kritiikkiä mm: Levack 2006, 192.

⁵⁴ Nenonen 2007a, 144–145.

vuoden ajalle; Voigtin laskujen mukaan Euroopassa teloitettiin 9 442 949 noitaa.⁵⁵ Vaikka Voigtin antama luku on kumottu moneen otteeseen, vielä 2000-luvullakin tutkimuskirjallisuudessa saatetaan mainita tuomittuja noitia olleen jopa 100 000.⁵⁶

Ennen tarkempaa syventymistä noitavainotutkimuksen diskursseihin, tahdon muistuttaa, että mitään ainoaa oikeaa ”noitavainokertomusta” ei ole, vaan alueellinen vaihtelu oli merkittävää; esimerkkinä tästä käsittelen lyhyesti Skotlannin ja Englannin noitavainojen yleispiirteet. Tapahtumahistorian puolesta yleiseurooppalainen piikki noitavainojen määrässä – vainojen ja tuomittujen lukumäärässä – oli 1500- ja 1600-luvun taitteessa, mutta Englannissa ja Skotlannissa piikit olivat myöhemmin.⁵⁷ North Berwickin noitavaino oli ensimmäinen mittakaavaltaan suurempi vaino Skotlannissa, mitä seurasi uusi vaino vuonna 1597, johon, kuten North Berwickin vainoon, Jaakko Stuart osallistui henkilökohtaisesti; on myös esitetty, että *Daemonologien* julkaisu kesken vuoden 1597 vainon kiihdytti tapahtumia ja laajensi vainoa paikallisesta kansalliseksi.⁵⁸ 1600-luvun suuret massavainot Skotlannissa tapahtuivat vuosina 1650, 1661 ja 1662,⁵⁹ mutta ne jäävät myöhäisyytensä takia tarkasteluni ulkopuolelle. Englannissa suurimmat vainot tapahtuivat sisällissotien aikana 1640-luvulla, vaikka yksittäisiä vainoja olikin jo 1500-luvulla ja 1600-luvun alussa.⁶⁰ Malcolm Gaskill huomauttaa, että ennen Jaakon valtaannousua Englannissa noitavainojen määrä oli korkeampi ja vuosina 1598–1627 lukumäärä putosi rajusti.⁶¹ Vaikka tutkimukseni aikakausi on englantilaiselle demonologialle tärkeä, noitavainojen tapahtumahistoriallisessa kontekstissa aikakausi on taantuman aikaa. Tunnetuin 1584–1625 välille osuva englantilainen vaino on

---

⁵⁵ Behringer 2004, 157; Nenonen 2006, 264–266. Nenonen huomauttaa myös, että vaikka Voigtin laskemat on kiistetty, luku elää yhä populaarikulttuurissa; 2000-luvulla jopa Helsingin Sanomien kulttuurisivuilla luku on esitetty totena.

⁵⁶ Pavlac 2010, 189 esittää luvun arvion yläarvona. Huomionarvoista on, että valtaosa muista tutkijoista esittää arvioidensa yläarvoksi 50 000 tai 55 000 ja luku on viimeisen viidenkymmenen vuoden aikana pudonnut rajusti (Nenonen & Toivo 2014, 1); tarkempia lukuja tarjoavat mm. Levack 2006, 23 sekä Nenonen 2006, 266.

⁵⁷ Larner 1985, 61; Levack 2008, 5–6; Levack 1998, 108–110 huomioi kuinka esivallan otteen livetessä Englannissa vainot yleistyivät, mistä huomattavin esimerkki ovat Englannin sisällissodat 1640-luvulla, mikä oli myös Englannin noitavainojen kannalta intensiivisin kausi. Gaskill 2013, 294–295.

⁵⁸ Maxwell-Stuart 2014, 196; Levack 2008, 4, 41, 45; Larner 1985, 69–70 toisaalta huomioi *Daemonologien* kiihdyttäneen vainoja, mutta sanoo Jaakon lopettaneen vainot.

⁵⁹ Larner 1985, 61.

⁶⁰ Gaskill 2013, 294–295; Suhr 2011, 30; Elmer 2001, 108; Sharpe 1997, 109 kaavio alueellisten vainojen tuomioluvuista, jotka poikkeavat Englannin yleisestä kehityksestä.

⁶¹ Gaskill 2013, 293.

Pendle Hillin noitavaino Lancashiressä 1612, mistä Thomas Potts kirjoitti lähteenäni toimivan tapahtumakertomuksen. Huomionarvoista on myös se, että Scotin *The Discoverie of Witchcraft* pohjautuu Scotin omiin kokemuksiin Chelmsfordin noitavainosta 1581–1582.⁶²

Nykytutkijoiden keskuudessa on esitetty, että yksi monista syistä, miksi näkemys noitavainoista populaarissa kulttuurissa on vääristynyt, on Hugh Trevor-Roperin alun perin 1967 julkaistun *The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries* -teoksen laaja levinneisyys.⁶³ Trevor-Roper ei teoksessaan vaivautunut tarkistamaan käyttämiään lähteitä, jotka olivat pelkästään tutkimuksia tai lähdejulkaisuja ja -editioita 1800-luvulta sekä 1900-luvun alusta; tästä johtuen hänen teoksensa oli vanhentunut jo ilmestyessään. Trevor-Roperin teos sisältää nykytutkimukselle vieraita arvottamisia hulluuden vastaisen ”taistelun voittamisesta 1680-luvulle mennessä”, sekä epätarkkoja tai helposti kumottavissa olevia väitteitä domiikaaneista ”noitahulluuden” keksijöinä sekä noitavainoista uskontokuntien ja ideologioiden välisenä taisteluna.⁶⁴ Trevor-Roper rinnastaa noitavainot mccarthyismiin, yhdysvaltalaisen senaattori Joseph McCarthyn masinoimaan kommunistien etsintäoperaatioon muun muassa Hollywoodissa 1950-luvulla – analogia, mikä sitoo Trevor-Roperin argumentit entistä selkeämmin kylmän sodan aikaan, korostaen vanhentuneita tulkintoja.⁶⁵ Trevor-Roperin teoksen laajasta levinneisyydestä ja lukuisista uusista painoksista johtuen onkin tarpeen oikoa sen erästä pääargumenttia, nimittäin väitettä noitavainoista massahysterian ilmentymänä, sekä painottaa ilmiön paikallisuutta ja oikeaa historiallista taustaa.

Noitavainot eivät olleet kokonaisia valtakuntia koskevia ”massahysterioita” kuin harvoin, vaan paljon yleisempiä olivat yksittäisiä kyliä, kaupunkeja tai piirikuntia koskeneet vainot.⁶⁶ Kuva suurista yleisvainoista, jotka tapahtuivat kaikkialla valtakunnassa tai Euroopassa samaan aikaan, syntyy useista rinnakkaisista ja toisinaan risteävistä paikallisvainoista, johon

---

⁶² Pavlac 2010, 120–123; Angelo 1977, 107–109 mainitsee vainon nimeksi St Osythin sekä korostaa Scotin taustatyön laajuutta; kts. esim. Scot 2013, 3–4.

⁶³ Trevor-Roper-kritiikkiä mm: Nenonen 2006, 51 kiistää Trevor-Roperin pääargumentin ilmanalan vaikutuksesta järkeen ja harkintakykyyn; Nenonen 2006, 191–192, 260; Toivo 2007, 100; Nenonen 2004, 276–281; Nenonen 2011; Clark 2015, 241. Kaikki esitetty kritiikki löytyy näiltä sivuilta, jos ei toisin mainita. Esimerkkinä teoksen laajasta levinneisyydestä mainittakoon Hermonen 2006, 20–21, jossa sivutaan noitavainoja osana saatananpalvonnan historiaa, mutta ainoa käytetty lähde on Trevor-Roperin teos.

⁶⁴ Trevor-Roper 1969, 19, 70, 114.

⁶⁵ Trevor-Roper 1969, 53–54; Nenonen 2006, 254–255 löytää mccarthyismi-analogian myös Arthur Millerin näytelmästä *The Crucible* (1953), josta on tehty myös elokuva (1996). Vastaavaa analogiaa rasismin rinnastamisesta noitavainoihin käyttää myös Klaitis 1985, 175–176.

⁶⁶ Lemieux 2007, 20; Nenonen & Toivo 2014, 1; Larner 1985, 61 liittää paikallisia skotlantilaisia vainoja kansallisiin vainoihin; Larner 1985, 200 puhuu Englannista, mutta väite on yleistettävissä.

paikallinen ja valtakunnallinen poliittinen ilmapiiri vaikuttivat.⁶⁷ Syytökset tulivat noitien naapureilta tai perheenjäseniltä, eivät keskushallinnon virkamiehiltä,⁶⁸ joten noitavainot ovat pohjimmiltaan sosiaalinen ilmiö, jolla oli vahva ideologinen lataus – syvemmän ajatusta luvussa 2.3 kumulatiivisen noituusstereotypian kautta.

Noitavainojen paikallinen luonne korostuu erityisen selkeästi tuomioistuinten toiminnasta: noitavainoja ei ajanut kanoninen oikeus tai keskushallinnon korkein oikeusaste,⁶⁹ vaan valtaosa noidista tuomittiin paikallisissa oikeusasteissa ja esimerkiksi Skotlannissa kouluttamattomien valtuutettujen toimesta.⁷⁰ Tästä syystä paikallistuomioistuimissa tuomioprosentti oli lähes kaksinkertainen.⁷¹ Kun etsitään syitä kahden valtakunnan vainojen eroihin, yksi mahdollinen selitys on oikeuskäytännön erilaisuudet – puhutaan toisaalta keskusvallan ja paikallisvallan välisestä jännitteestä ja kontrollin puutteesta,⁷² sekä akkusatorisesta ja inkvisitorisesta menetelmästä.⁷³ Kahden oikeuskäytännön ero on syyttäjän roolissa: akkusatorisessa menetelmässä syytöksen esittäjä toimii syyttäjänä ja on täten itse vastuussa syytöksen todenperäisyydestä, mutta inkvisitorisessa menetelmässä tuomioistuin toimi syyttäjänä. Inkvisitorinen menetelmä oli alun perin keskiaikaisten pyhimyslautakuntien (tai, käyttäkseni Robert Bartlettin termiä, ”roomalais-kanonisen inkvition”⁷⁴) metodi, josta se siirtyi inkvisitiolle, mutta yleistyi maallisten tuomioistuinten piiriin uudella ajalla niin katolisissa kuin protestanttisissa maissa – joskin ilman kanonisen oikeuden ja inkvition tarkkaa tutkintaprosessia ja monisataavuotista traditiota.⁷⁵ Inkvisitio on noitavainojen suhteen mainettaan parempi, sillä noitavainot olivat inkvisitiota laajemmalle levinnyt ilmiö, ja inkvisiittori Alonso de Salazar Frias totesi pitkällisten baski-alueella suoritettujen kuulustelujen jälkeen, ettei noitia voinut tuomita runsaiden ristiriitaisten lausuntojen pohjalta.⁷⁶

Noitus oli maallisessa laissa kirjattu tarkoin sanakääntein, mutta siitä huolimatta se toimi sateenvarjokäsitteenä eli rikoksena, jonka alle luettiin kymmeniä eri rikkeitä. Noitus oli

---

⁶⁷ Elmer 2001, 103–105, 111; Levack 2008, 5–6; Nenonen 2007b, 108.

⁶⁸ Levack 2008, 25, 104.

⁶⁹ Poikkeuksia tietenkin oli – esimerkkinä North Berwickin noitavainot 1590–1591 (kts. luku 1.1).

⁷⁰ Levack 2008, 2–3.

⁷¹ Lerner 1984, 72, 77; Levack 1998, 102–103 (tarkat luvut: paikallistasolla noin 95 % syytetyistä tuomittiin, keskustuomioistuimissa 57 %) puhuu Skotlannista, mutta väite on yleistettävissä.

⁷² Levack 2008, 2, 29–30; Levack 2006, 96–97; Nenonen 2007a, 149, 196; Toivo 2007, 97; Levack 2007, 158; Levack 1998, 102–103, 107.

⁷³ Levack 2008, 2, 19–20; Levack 2006, 74–75; Nenonen 2007a, 136.

⁷⁴ Bartlett 2006, 23–24.

⁷⁵ Pavlac 2010, 36–37; Cohn 1975, 22–24; Bartlett 2006, 23–26

⁷⁶ Nenonen 2006, 12–27, 186; Nenonen 2007a, 38; Burman 1984, 190.

myös määritelty *crimen exemptum*iksi, poikkeukselliseksi rikokseksi, josta oli mahdollista tuomita esimerkiksi ilman silminnäkijää⁷⁷ – tämä oli tärkeää, sillä tulee muistaa, että kertaakaan yksikään todistaja ei kävellyt metsässä sattumalta sapatin pitopaikalle.⁷⁸ Vaikka silminnäkijää ei tarvittu tuomion aikaansaamiseksi, tunnustus ja noidan juridisen velvollisuuden osoittaminen olivat välttämättömiä;⁷⁹ kun noita oli tehnyt sopimuksen Paholaisen tai perkeleen kanssa, hän oli tietoinen kyvystään käyttää *maleficiumia*⁸⁰ ja hän ei voinut vedota tehneensä rikoksia vahingossa.

Vaikka Trevor-Roper ei väitä noitavainojen tapahtuneen keskiajalla,⁸¹ uskomus elää populaarissa kulttuurissa yhä; onkin tärkeä muistuttaa, että vaikka noitaoikeudenkäyntejä tapahtui jo keskiajalla ja demonologian sekä oikeuskäytäntöjen tausta on keskiaikainen, varsinaiset suurvainot tapahtuivat vasta reformaation jälkeen. 1200-luvulta alkaen on kourallinen tapauksia noitaoikeudenkäynneistä muun muassa Englannista, joissa oli vahva poliittinen lataus, mutta syytökset koskivat useammin harhaoppisuutta (joka saattoi ilmetä esimerkiksi saatananpalvonnan muodossa) kuin demonista noituutta.⁸² Varhaisin noitavainoihin verrattava oikeudenkäynti on irlantilaisen Alice Kytlerin oikeudenkäynti vuosina 1324–1325, jonka syytöksistä löytyvät sapatit ja *maleficium*, mutta silti Kytleriä ei syytetty noidaksi, vaan kerettiläiseksi, ja sapatit oli myös erilainen kuin noitavainoissa 300 vuotta myöhemmin.⁸³

Koska noituusstereotypia Paholaista palvovista ja sapatitiin lentävistä noidista oli eliitin kehittämä oppi, on mielestäni tärkeämpää katsoa oppineiden kirjoituksia ja määrittää niiden teesien kautta milloin muutos tapahtui. Richard Kieckhefer kirjoitti vuonna 1976 tutkimuksen noitavainojen taustasta, jossa hän selvitti, koska demoninen noituus saavutti ”lopullisen”

---

⁷⁷ Levack 2007, 155; Levack 2006, 84; Pavlac 2010, 118; Lerner 1984, 53; Levack 2015, 146 yhdistää ajatuksen erityisesti Jean Bodiniin.

⁷⁸ Levack 2006, 14–15.

⁷⁹ Levack 2008, 23; Levack 2006, 37; Lerner 1985, 151.

⁸⁰ *Maleficium* tarkoittaa pahaan tarkoitettavaa taikuutta. Termi on yleisessä käytössä niin aikalaiskirjoituksissa kuin tutkimuskirjallisuudessakin. Wilby 2010, 42 määrittelee *maleficiumin* seuraavasti: ”the manipulation of occult forces at a distance with a malevolent intent.”

⁸¹ Toisaalta hän vetoaa ilmiön ”keskiaikaisiin ideoihin” (Trevor-Roper 1969, 12–14), joista hän viittaa oikein Tuomas Akvinolaiseen (Trevor-Roper 1969, 17–18), vaikka liioitteleekin tämän merkitystä huomattavasti; Akvinolaisen vaikutuksesta noituususkomuksiin kts. Levack 2015, 38–40.

⁸² Kuuluisimpia esimerkkejä ovat temppeleherrojen tuho 1300-luvun alkupuolella sekä Jean d’Arcin polttaminen roviolla 30.5.1431; Maxwell-Stuart 2014, 39–42, 57, 69 luettelee vähemmän tunnettuja tapauksia Brittien saarilta; kts. myös Sharpe 1997, 23–24.

⁸³ Levack 2006, 43–44; Levack 2015, 41–44; Maxwell-Stuart 2014, 43–60; Cohn 1975, 198–204; De Blécourt 2013, 90.

muotonsa eli kuinka paljon ”keskiaikaista ideaa” todella oli taustalla. Kieckhefer tuli siihen tulokseen, että vaikka noitaoikeudenkäyntien määrä tuplaantui 1375–1425 välillä (pysyen kuitenkin alhaisena verrattuna 1500- ja 1600-lukuihin), varsinainen noitastereotypia määrittyi vuosina 1435–1500, jonka aikana julkaistiin kaksi merkittävää demonologista tekstiä, Heinrich Krämerin ja Jakob Sprengerin *Malleus maleficarum* (1486/1487) sekä Johannes Niderin *Formicarius* (1438).⁸⁴ Teoksista molemmat kuvaavat myöhemmin selväpiirteisemmäksi ja yksityiskohtaisemmaksi muuttunutta noituusstereotypiaa.⁸⁵ Teoksista *Malleus maleficarum* on nykyään tunnetumpi ja kiistanalaisempi kuin *Formicarius*, vaikka onkin perusteltua sanoa Niderin olleen noitien demonisoinnin ensimmäinen auktoriteetti.⁸⁶

*Malleus maleficarum*in pahamaineisuus angloamerikkalaisessa kulttuuripiirissä juontaa juurensa 1400-luvun sijasta 1920-luvulle, jolloin Montague Summersin toimittama käännös julkaistiin.⁸⁷ Summersin käännöstä on kritisoitu vuosien saatossa rajusti,⁸⁸ mutta siitä huolimatta sitä käytetään toisinaan lähteenä vakavissa tutkimuksissakin.⁸⁹ Summersille ”pahuus oli totta”,⁹⁰ ja hänen käännöstään leimaakin vahva usko siitä, että noidat todella olivat saatananpalvojia ja että kirkon toimet heitä vastaan olivat oikeutettuja – vahvan uskonsa pohjalta hän muokkasi muun muassa *Malleus maleficarum* -käännöksen sopimaan paremmin maailmankuvaansa.⁹¹ Summersin luoma kuva *Malleus maleficarum*in jo muutoinkin kärjistetyistä noitanäkemyksestä toimi innoituksena monille taiteilijoille, kuten esimerkiksi 1948–1979 toimineelle, lähinnä kauhuelokuvia tehneelle Hammer-tuotantoyhtiölle.⁹²

Kaikkein kärkkäin kritiikki Summers-käännöstä kohtaan ja samalla laajalle levinnyttä teoriaa noitavainoista naisvainoina esitettiin vuonna 2003 Lara Appsin ja Andrew Gow’n teoksessa *Male Witches in Early Modern Europe*. Appsin ja Gow’n teesi oli, että aiemman, etenkin feministisen, tutkimuksen painotus noituuden käsitteellistämiseen noitien naiseuden

---

⁸⁴ Kieckhefer 1976, 18–23.

⁸⁵ Kieckhefer 1976, 23; Burman 1984, 122 kiinnittää huomiota noitatutkielmien määrän kasvuun vuodesta 1435 alkaen; Maxwell-Stuart 2007, 16–17 niputtaa molemmat teokset käytännöllisiksi ohjeiksi (”manuals”) noitien löytämiselle, joten on mielestäni perusteltua puhua molemmista samassa yhteydessä, sillä ne edustavat myös ”genrensä” puolesta samaa diskurssia.

⁸⁶ Levack 2006, 36–37; Levack 2015, 54.

⁸⁷ Nenonen 2007a, 116; Cohn 1975, 225.

⁸⁸ Pavlac 2010, 191; Wood 2007.

⁸⁹ Kiinnitin huomiota ainakin Levack 2006, 54–55 käyttävän Summers-käännöstä.

⁹⁰ Wood 2007, 78.

⁹¹ Wood 2007, 80.

⁹² Wood 2007, 83; Nenonen 2006, 185 huomauttaa että *Malleus maleficarum*ia maltillisempia noitatutkielmia oli huomattavasti enemmän.

kautta ja vainojien miehuuden kautta oli johtanut tutkimuksen harhapoluille, jota lähteet eivät tue.⁹³ He väittävätkin, että erityisesti Clark on sokea miesnoidille,⁹⁴ ja noidan sukupuoli oli todellisuudessa tapauskohtainen.⁹⁵ He ottavat esimerkkinä tunnetuimman noitavainojen aikakauden lähteen, *Malleus maleficarum*in ja etenkin Summers-käännöksen, ja osoittavat teoksessaan, että alkukielisessä *Malleus maleficarum*issa käytetään sekaisin noita-sanana feminiiniä ja maskuliinia muotoa – vaikka teoksen otsikko on feminiinissä muodossa, jo ensimmäisessä virkkeestä löytyvä noita-sana on maskuliinissa muodossa.⁹⁶ He väittävätkin, että demonologeille miesnoita ei eronnut naisnoidasta ja sukupuolella ei ollut merkitystä oliko henkilö noita vai ei.⁹⁷ Tässä he asettuvat jyrkästi vastaan yleisempiä tulkintoja noitavainoista naisvainoina.

Tavallisempi teoria onkin, että noitavainot olivat ”yksi vaihe naisten sortamisen pitkässä historiassa”.⁹⁸ Tässä argumentissa muistetaan osoittaa, että valtaosa noidista oli naisia,⁹⁹ tai että aikalaisille noituuden ja naiseuden yhdistäminen olivat itsestään selviä.¹⁰⁰ Tutkimuksissa on esitetty psykoanalyttisiä teorioita ja freudilaisia selityksiä siitä, kuinka noidat olivat uhka patriarkaliselle dominanssille,¹⁰¹ noidat vaaransivat hedelmällisyyden,¹⁰² tai että noidat kuvastivat pelkoa ”pahasta äidistä”.¹⁰³ Monia väitteitä on vaikeaa tai mahdotonta todistaa, mutta vaikka hyväksyisimme psykoanalyttiset teoriat päteviksi välineiksi puolivuosituhatta vanhojen tekstien lukemiseksi, olisimme yhä vastakkain Appsin ja Gow’n väitteiden kanssa – väitteiden, jotka kumoavat noitavainojen rinnastamisen naisvainoiksi kategorisella

---

⁹³ Apps & Gow 2003, 2–3.

⁹⁴ Apps & Gow 2003, 4, 99.

⁹⁵ Apps & Gow 2003, 6, 33.

⁹⁶ Apps & Gow 2003, 3–4, 104 (taulukko) – taulukossa esitetyt tarkat luvut: maskuliineja sanamuotoja 197 kappaletta, feminiinejä 453; samasta taulukosta löytyy monien muidenkin ”kanonisoitujen” noitatutkielmien vastaavat luvut, joista toiset ovat vielä selkeämpiä, kuten esimerkiksi Niderin *Formicarius*in 47 maskuliinia ja 13 feminiiniä. *Malleus maleficarum*ista on sittemmin julkaistu parempi englanninkielinen käännös (Mackay 2009), jossa Appsin & Gow’n kritiikki on huomioitu.

⁹⁷ Apps & Gow 2003, 108, 158.

⁹⁸ Clark 1997, 108.

⁹⁹ Klaitis 1985, 5 väittää 80 % tuomituista olleen naisia, kun vastaavasti Levack 2006, 141 väittää vastaavaksi luvuksi noin 75 %:ia; Roper 2006, 7.

¹⁰⁰ Roper 2006, 6; Willis 1995, ix, 129; Hodgkin 2001, 219; Larner 1984, 61.

¹⁰¹ Clark 1997, 111.

¹⁰² Roper 2007, 7–8.

¹⁰³ Willis 1995, ix, 8, 14; lisäksi Willis väittää (16, 94–95, 125, 132–139, 158), että Jaakko Stuartin osallistuminen North Berwickin noitavainoihin ja hänen kiinnostuksensa noituudesta juontui kaksinaisesta äitisuhteesta Englannin kuningatar Elisabetiin sekä hänen edesmenneeseen biologiseen äitiinsä Maryyn; Willis jopa väittää Jaakon olleen helpottunut kuullessaan äitinsä kuolleen Englannissa vankeudessa – väite, joka on mahdotonta todistaa.

tasolla. Nenonen sanookin, että miehet vastaan naiset -tyylistä tutkimusasettelua hedelmällisempi olisi naiset vastaan naiset -asettelu.¹⁰⁴ Tällä hän tarkoittaa sitä, että noitavainot eivät olleet laajamittainen eurooppalainen naisten holokausti,¹⁰⁵ vaan naiset syyttivät toisiaan noidiksi kyläyhteisöissä – naiset vastaan naiset -asettelun tarkempi tutkiminen vaatisi kuitenkin syvällistä perehtymistä noitavainojen sosiaalishistorialliseen kontekstiin, jonka olen rajannut tutkimukseni ulkopuolelle.

Tämä ei tarkoita sitä, että ei ole olemassa päteviä selityksiä, miksi naiset olivat miehiä useammin noitaita. Paras selitys lienee vanha teologinen näkemys naisten henkisestä heikkoudesta, minkä johdosta naiset sortuivat miehiä useammin perkeleiden tai Paholaisen houkuttuksille.¹⁰⁶ Clark yhdistää sen, että noidista valtaosa oli naisia, sukupuolten polarisoitumiseen, mikä tarkoittaa myös sukupuoliin liitettävien ominaisuuksien eriytymistä.¹⁰⁷ Binäärioppositiot kuvaavatkin Clarkin mukaan noituutta.¹⁰⁸ Käytän Clarkin huomiota binäärioppositioista teoreettisena viitekehystenä erityisesti luvussa 3.1.

Osaltaan Trevor-Roperin vaikutusvaltaisen mutta vanhentuneen teoksen takia noitavainotutkimus on tarkentunut asteittain 1970-luvulta alkaen,¹⁰⁹ ja yhä siihen liittyy väritettyjä tai toisinaan valheellisiakin väitteitä. Kuvamme noitavainoista historiallisena ilmiönä tarkentuu yhä, mistä kertoo myös se, ettei mitään yleispätevää selitystä ilmiölle ole olemassa, vaan pelkästään lukuisia osaselityksiä. Kahdessa seuraavassa alaluvussa käsittelen noitavainojen aatteellista kontekstia tarkemmin sekä valotetaan sosiaalista mekanismia noitavainojen taustalla.

---

¹⁰⁴ Nenonen 2007a, 111.

¹⁰⁵ Mitä esimerkiksi Lerner 1985, 3 esittää.

¹⁰⁶ Hodgkin 2001, 219 vetää korkealentoisen johtopäätöksen, että naiseus oli analogista järjettömyydelle; Clark 1997, 113; Nenonen 2006, 82–83 huomioi seksuaalisuuden tabu-aseman ja siitä juontuvan oppineiden ”naisvihan”; Rowlands 2013, 456–459 huomauttaa mm., että demonologit kykenivät samaan aikaan olemaan äärettömän misogyyneisiä ja hyväksymään miesnoitien olemassaolon, ja että Paholainen houkutteli ”heikkoja” (”weak-minded”), mikä liitettiin useammin naisiin, mutta myös heikkoja miehiä oli olemassa; Waite 2013, 496.

¹⁰⁷ Clark 1997, 119–122.

¹⁰⁸ Clark 1997, 133.

¹⁰⁹ Nenonen 2004, 247 leimaa ennen 1970-lukua kirjoitetut tutkimukset käytännössä kelvottomiksi.

2.2 Demonologia

Jos noidat eivät olleet demonologiassa naisia eikä tunnetuin teos aiheesta anna luotettavaa kuvaa ilmiöstä, millainen kuva noidista sitten oli 1500- ja 1600-luvuilla? Tähän kysymykseen ei ole yksinkertaista ja yleispätevää vastausta,¹¹⁰ vaan jokaisella teoreetikolla oli omanlaisensa tulkinta ja painotus. Nenonen ja Toivo muistuttavatkin, että uskomukset olivat heterogeenisiä jopa läntisessä Euroopassa.¹¹¹ Joitakin yleistäviä päälinjoja voidaan kuitenkin esittää, tai vähintäänkin esitellä yleisiä kiistakysymyksiä.

On merkittävää muistuttaa, että kirjoittajat, jotka on tutkimuskirjallisuudessa niputettu joko ”demonologien” tai ”noitateoreetikkojen” alle, eivät olleet pelkästään demonologeja tai noitateoreetikoita, vaan teologisia oppineita jotka kirjoittivat teoksen noidista.¹¹² On tärkeä muistaa myös, että vaikka tutkimukseni keskittyikin yksinomaan demonologiaan, se ei ollut olemassa omassa kuplassaan irrallaan muista teologisista ja oppineista oppirakennelmista.¹¹³ Eroja katolilaisten ja protestanttisten teoreetikoiden välillä ei juuri ollut – suurin oli se, että protestantit syyttivät katolisia noituudesta tai sen tukemisesta ja toisin päin.¹¹⁴

Tärkeä diskurssi demonologiassa oli dualismin – oppi siitä, että Jumala ja Paholainen olivat vastakkaisia voimia, ja toisissa tulkinnoissa yhtä voimakkaita – ongelma.¹¹⁵ Kaikkien kirkkokuntien mukaan dualismi oli harhaoppia ja kataarit, joiden oppeihin dualismi kuului kiinteästi, olivat joutuneet myöhäiskeskiajalla vainojen ja ristiretken kohteeksi.¹¹⁶ Jos noidat olivat ”Paholaisen orjia”¹¹⁷ ja Paholainen ei voinut vaikuttaa maailmaan edes noitien välityksellä, kuinka noidat kykenivät taikomaan, kiroamaan ja tekemään yhtikäs mitään? Jaakko itse ratkaisi pulman hyvin tyypillisellä tavalla: Paholainen toimi Jumalan ”hirttomiehenä” (”Gods hang-man”), jumalallisen hyväksynnän pohjalta – täten dualismi vältettiin, sillä Jumala oli todellisuudessa ”ensimmäinen syy” (”first cause”) ja Paholainen pelkkä väline syntisten rankaisemiselle.¹¹⁸ Myös Gifford käyttää monta lukua teoksestaan *A Discourse of the*

---

¹¹⁰ Vaikka esimerkiksi Pavlac 2010, 14–15 sitä yrittääkin antaa.

¹¹¹ Nenonen & Toivo 2014, 4, 11.

¹¹² Clark 2015, 242–244; Sharpe 1997, 81; Clark 1997, 684; Clark 1997, 440 puhuu demonologeista ”uskonnollisina uudistajina” (”religious reformers”).

¹¹³ Clark 1997, 684.

¹¹⁴ Levack 2006, 111–112, 122–125; Clark 2001b, 214; Waite 2013, 490, 502.

¹¹⁵ Sharpe 1997, 82–83.

¹¹⁶ Pavlac 2010, 34–35; Levack 2006, 89; kataareista kts. esim. Lambert 2010, 115–157.

¹¹⁷ James Rex 1597, 9 ”... slaves to the Devil...”

¹¹⁸ James Rex 1597, xiv, 20–21; Sharpe 1997, 82–83 yleistää tämän pätemään muutakin englantilaista demonologiaa.

subtill Practises of Deuilles by Witches and Sorcerers selittämään, kuinka kaikki Raamatussa esitetyt loitsut olivat peräisin Jumalasta eikä Paholaisella ole mitään muuta voimaa kuin se, jonka Jumala hänelle antaa.¹¹⁹ Vastaavia selityksiä antaa myös Perkins.¹²⁰

Jos dualismin kiertely on helppo nähdä teologisena selityksenä demonologian olemassaololle, kuinka demonologiassa selitettiin noituuden ja taikuuden erilaiset muodot? Noituus ei ollut monoliittinen käsite, vaan yleisin perusjako kulki toisaalta korkean ja alhaisen taikuuden sekä mustan ja valkean magian välillä.¹²¹ Jokainen noita kuului toiseen taikuuden piiriin ja toisen magian piiriin – eli noita saattoi toimia korkean taikuuden ja mustan magian parissa, tai korkean taikuuden ja valkean magian ja niin edelleen. Taikuuden eri lajit erotti toisistaan koulutustaso – alhainen taikuus oli kouluttamatonta kansanparannusta, korkea puolestaan lukeneisuutta vaativaa – ja magian lajit erotti toisistaan intentio – eli musta magia oli tarkoitettu vahingoittavaksi ja valkoinen parantavaksi.¹²² Mutta, kuten valtaosa selityksistä, tämäkään ei kata kaikkia tapauksia tai näkemyksiä, vaan taikuuden monimutkaisuus juontuu puhtaasti lingvistisistä syistä: latinasta periytynyt jako puhua taikuudesta useilla termeillä (englannissa muun muassa ”magic”, ”sorcery”, ”witchcraft”, ”necromancy” ja ”divination”) sekavoittaa keskustelua jo aikalaisten keskuudessa, minkä takia monet kirjoittajat määrittelevät käyttämänsä termit.¹²³

Taikuus-magia-jaosta johtuen demonologeilla on eriasteisia noituuden laajuuden määritelmiä ja tuomioita – toiset teoretikot tuomitsivat vain mustan magian, toiset tuomitsivat kaiken noituuden, vaikka noituuden olemassaolo todettiin välttämättömäksi.¹²⁴ Yleisintä oli, että kaikki noituus nähtiin pahana, sillä toimiakseen se vaati yliluonnollisen sallimuksen eikä

---

¹¹⁹ Gyfford 1587, D1–G1.

¹²⁰ Kts. esim. Perkins 1608, 161.

¹²¹ Käytän selkeyden vuoksi tässä yhteydessä ”taikuutta” viittaamaan korkean ja alhaisen taikuuden väliseen dikotomiaan ja ”magiaa” valkoisen ja mustan dikotomiaan. Holland 1590, B1 johtaa jaon korkeaan ja alhaiseen taikuuteen peräti Ciceroon asti. Vastaavasti Behringer 2004, 4 muistuttaa, että ei ole olemassa universaalisti hyväksyttyä noituuden määritelmää – kaikki käyttämäni määritelmät pätevätkin vain rajatulla maantieteellisellä ja ajallisella alueella.

¹²² Pavlac 2010, 6–7, 28; Levack 2006, 7, 38–40, 60–63.

¹²³ Esimerkiksi James Rex 1597, 7 jakaa taikuuden kahtia taikuus-magia-jakoa seurailevalla tavalla: magia/nekromantia (”*Magie or Necromancie*”) sekä taikuus/noituus (”*Sorcerie or Witch-craft*”). Vastaavasti esim. Potts 1613, R3 listaa neljä eri taikuuden muotoa, ”*Witch-craftes, Inchantments, Charmes and Sorceries*”, mikä korostaa lukuisia rinnakkaisia ja toisinaan ristiriitaisia nimiä aikalaieskustelussa. Kaikki kursivoinnit lainauksissa ovat peräisin alkuperäisteksteistä.

¹²⁴ Burman 1984, 122 mainitsee, että 19.9.1398 joukko teologeja Pariisin yliopistossa määritteli noituuden olevan totta ja vaativan sopimuksen Paholaisen kanssa; Levack 2015, 49–52; Larner 1985, 142 mainitsee mustan ja valkean magian linkittyneen Skotlannissa yhteen; Larner 1985, 9; Sharpe 1997, 66; Levack 2006, 11.

Jumala antaisi voimaa vahingoittaa, joten voiman oli tultava Paholaiselta.¹²⁵ Sharpen seurailten voidaan sanoa, että rahvaan keskuudessa usko valkoisen magian hyveellisyyteen oli tavanomaisempaa kuin eliitillä, jotka olivat auliimpia tuomitsemaan kaiken taikuuden ja magian demoniseksi.¹²⁶ Yllättävästi monet demonologit eivät pitäneet pääkohteenaan demonista noitaa, vaan tavanomaisen alhaisen taikuuden – oli kyseessä musta tai valkoinen magia – käyttäjä. Alhainen taikuus oli yleistä ja noitateoreetikot sekä puhtasoppisen kristinuskon tulkintojen puolesta puhuneet uskonoppineet näkivät rohtojen ja arkipäiväisten rituaalien olevan taikauskaisia, ei-kristillisiä. Arkipäiväisen alhaisen taikuuden tuomitsemista voi pitää jopa noitavainojen perimmäisenä syynä – monimutkaisen ajatusrakennelman lisäksi – sillä usko pahaan tarkoitettavaan taikuuteen (*maleficiumiin*) ei kadonnut mihinkään, mutta talonpojilta vietiin keino ”taistella” sitä vastaan perinteisillä keinoilla, ja ainoa hyväksytty tapa puolustautua oli rukoilla, mitä pidettiin monesti riittämättömänä. Kykenemättä taistelemaan pahoja voimia vastaan, he kävivät *maleficiumin* käyttäjien kimppuun.¹²⁷

Tavallisimmin demonologit oikeuttivat teorioitaan noitien tuomitsemiselle kahdella Raamatun katkelmalla: ”Noitanaisen älä anna elää” (2. Moos. 22:17)¹²⁸ sekä ”Kapinointi on noituuden vertainen synti...” (1. Samuel. 15:23). Näistä kahdesta jälkimmäinen, kapinoinnin rinnastaminen noituuteen, kääntyi demonologiassa päälaelleen eli noita rinnastettiin kapinalliseen.¹²⁹ Tämä on tärkeä ajatus, jonka levinneisyyttä englantilaisessa demonologiassa yritän selvittää, sillä vaikka ajatus noidista kapinallisina Jumalaa ja jumalallista valtiota (”godly state”) vastaan on Jaakko Stuartia vanhempi, Jaakon kokemukset Gunpowder Plotin (5.11.1605) tarkoitettuna kohteena sekä, aiemmin, noidista maanpettureina, eivät ole voineet olla vaikuttamatta hänen tulkintoihinsa noidista.

1600-luvulle tultaessa demonologia oli muuttunut sisäsiittoiseksi, erityisesti Englannissa, eikä demonologisessa kirjoittelussa viitattu muuhun kuin toiseen demonologiseen kirjoitteluun.¹³⁰ Tästä johtuen teoreetikoille oli merkittävää yrittää laskea kuinka paljon perkeleitä

---

¹²⁵ Sharpe 1997, 86.

¹²⁶ Sharpe 1997, 66.

¹²⁷ Clark 1997, 443, 472; Pavlac 2010, 27–28, 110–111, 188; Levack 2006, 117–118; Lerner 1985, 137. Aiheesta lisää luvussa 4.2.

¹²⁸ Kaikki Raamattu-katkelmat otettu vuoden 1992 suomennoksesta.

¹²⁹ Levack 2006, 66; Willis 1995, 86; Levack 2008, 98; Clark 1977, 176; Clark 2015, 247; Levack 2008, 99 mainitsee jopa Thomas Hobbesin käyttäneen rinnastusta, joskin retorisenä keinona.

¹³⁰ Sharpe 1997, 101.

oli maailmassa,¹³¹ tai kuinka paljon noitia oli vapaalla jalalla ja kuinka suuri määrä heitä kokoontui sapatteihin.¹³² Vaikka demonologia ei ollut olemassa omassa kuplassaan, sen sisäänpäin kääntyneisyys mahdollistaa sen tutkimisen irrallaan muusta teologiasta ja vain löyhällä yhteydellä noitavainojen sosiaalisiin syihin; silti on hyvä muistuttaa, että demonologia on vain yksi puoli noitavainoista,¹³³ joka toimii vain osaltaan irti varsinaisista vainoista. Seuraavassa alaluvussa käsittelem kumulatiivista noituusstereotyyppiä, joka selittää paremmin sosiaalista mekanismeja noitavainojen tapahtumahistoriallisen ulottuvuuden taustalla.

2.3 Kumulatiivinen noituusstereotyyppi

Euroopan noitavainoista puhuminen yhtenä monoliittimaisena ilmiönä on harhaanjohtavaa: jokainen vaino oli omanlaisensa tapahtumasarja, omine sosiaalisineen ja aatteellisineen variaatioineen; myös pitää muistaa, että noitavainoja ei tapahtunut tasaisesti ajallisesti tai maantieteellisesti, vaan vaihtelu kahden piirikunnankin välillä saattoi olla suurta.¹³⁴ Monet variaatiot olivat tyypillisiä joillekin valtakunnille tai kielialueille – esimerkiksi nyppimisenä (”pricking”) tunnettu noitien luomien repiminen neulalla oli tyypillinen Skotlannissa tapahtuneille vainoille¹³⁵ – mutta yleiseurooppalaisia yhtäläisyyksiä ei ole demonologian ulkopuolella. Ilmiö, joka on löydettävissä laajimmalta alueelta kuin mikään toinen piirre uuden ajan eurooppalaisista noitavainoista, on nimetty ”kumulatiivinen noituusstereotyyppiaksi”.¹³⁶ Silti kumulatiivinen noituusstereotyyppiakaan ei ole yleispätevä selitys.

Kumulatiivinen noituusstereotyyppi ottaa selityksenä huomioon noitavainojen ideologisen että sosiaalisen ulottuvuuden: noitavaino alkaa yksittäisestä *maleficium*-syytöksestä tyypillisimmin maalaiskylässä. Syytöksen taustalla oli pitkä, usein vuosikymmeniä kertynyt sosiaalinen kitka ja kauna – mistä syystä suuri osa noidista oli vanhoja ja monesti naisia – jonka

---

¹³¹ Levack 2006, 34 mainitsee arvioiksi ainakin Alfonso de Spinan 133 306 668 sekä Sigmund Feyerabendin 26 miljardia.

¹³² Levack 2006, 24 mainitsee teorian 1,8 miljoonasta vapaana olleesta noidasta (Boguetin teoria) sekä jopa 100 000 noitaa väitettiin osallistuneeksi sapatteihin.

¹³³ Levack 2006, 57–59; Clark 2001a, 8.

¹³⁴ Pavlac 2010, 5; Sharpe 1997, 32; Nenonen 2006, 28–29; Lemieux 2007, 20; Clark 2001a, 4.

¹³⁵ Levack 2008, 44.

¹³⁶ Kumulatiivisesta noituusstereotyyppiasta kts. erityisesti Levack 2006, 8–9, 32–51, ja jos ei erikseen mainita, teorian kuvaus löytyy näiltä sivuilta; myös Nenonen 2006, 59 ja Lerner 1985, 193 ja Sharpe 1997, 70 sekä Eilola 2003, 124–125 ja Kieckhefer 1975, 30–36 käsittelevät/tukevat teoriaa. Clark 1997, 443 puhuu ”noituu-den kahdesta kielestä”, joilla hän viittaa *maleficiumin* ja demonismin erotukseen toisistaan, mikä puolestaan on kumulatiivisen noituusstereotyyppian perusmekanismeja.

yksittäinen epäonni laukaisi.¹³⁷ Tavallisimmin epäonni saattoi olla esimerkiksi sairauskoh-
taus, sadon menetys tai karjan kuolema. Oli tapauskohtaista, kuka joutui syytösten kohteeksi,
mikä onkin saanut toiset tutkijat väittämään, että kuka vain saattoi joutua syytetyksi ja että
ihmiset etsivät aina uutta syytä purkaa pahaa oloaan muihin.¹³⁸ Toiset tutkijat ovat väittäneet,
että vaikka meistä 2000-luvulla syytökset saattavat vaikuttaa mielivaltaisilta, jokaisessa ky-
lässä tiedettiin henkilö tai henkilöitä, jotka todennäköisimmin olivat noitia.¹³⁹ Vaikka *male-*
ficium-syytöksille on löydettävissä tietty sosiaalinen funktio, ei tule silti sortua ”syntipukki-
teoriaan”¹⁴⁰, jota on kritisoitu liian helppona ja yksioikoisena selityksenä noitavainoille.¹⁴¹

Noita tuotiin tuomioistuimen eteen syytettynä *maleficiumista*, mutta oikeudessa virkamie-
hille *maleficium* toimi pikemminkin todisteena kuin rikoksena. Tuomarit, syyttäjät ja laki-
miehet yrittivät selittää, miksi noita kykeni tekemään *maleficiumia* eli mistä hän oli saanut
yliluonnolliset voimansa. Demonologisen teorian mukaisesti noidan tuli olla liitossa tai va-
sallisuhteessa Paholaiselle tai pienemmälle perkeleelle, jotta hän kykenisi kiroamalla vahin-
goittamaan toista ihmistä. Tästä syystä noitaa ei tuomittu surmayrityksestä kuin harvoin,¹⁴²
vaan tuomio langetettiin paholaisen palvonnasta (demonismista), jonka seurauksena noita
oli saanut voimansa tai toimi Paholaisen voimien kanavana lihalliseen maailmaan.¹⁴³ Vaikka
kansan- ja eliittiuskomuksiin rinnastuvien *maleficium*-syytösten ja demonismi-tuomioiden
välillä kulki kuilu, dikotomia ei ole vailla konvergenssia.¹⁴⁴

---

¹³⁷ Kieckhefer 1976, 76; Maxwell-Stuart 2001, 8; Levack 2006, 179 huomauttaa, että taloudellinen, uskon-
nollinen tai poliittinen kriisikin saattoi toimia laukaisevana tekijänä vainolle, kuten Trierin kaupungissa ta-
pahtui vuosina 1580–1599.

¹³⁸ Pavlac 2010, 4; Nenonen 2007a, 129–132, 280; Nenonen 2014, 22–23; Roper 2006, 6 näkee noitia yhdis-
tävänä tekijäksi naiseuden.

¹³⁹ Levack 2006, 189.

¹⁴⁰ Kritiikkiä syntipukkiteoriaa kohtaan erityisesti Nenonen 2004, 259 ja Nenonen 2011; puolesta mm. Le-
vack 2006, 115, 183 ja Burman 1984, 188 ja Trevor-Roper 1969, 35; Clark 1997, 554 jättäytyy vastinparien
ulkopuolelle ja toteaa syntipukkiteorian olevan ”houkutteleva”.

¹⁴¹ Yhden selityksen vaarasta kts. mm. Nenonen 2007a, 7 ja Briggs 1998, 63 sekä Levack 2006, 3.

¹⁴² North Berwickin noitavainoa voi pitää tässä suhteessa poikkeuksellisenä, sillä noidat tuomittiin Paholai-
sen palvojina, mutta etenkin maanpettureina.

¹⁴³ Clark 1977, 170; Scholtz Williams 2013, 70. Demonologian ja demonismin eroista kts. Johnstone 2006,
19.

¹⁴⁴ Sharpe 1997, 70–71; Levack 2006, 10 huomauttaa, että Englannissa tuomio tuli tyypillisemmin *malefi-*
ciumista kuin diabolismista.

Noitien kuulusteluissa viranomaiset saattoivat käyttää karkeita kuulustelumenetelmiä, joilla syytetty saatiin tunnustamaan lähes mitä vain. Kidutuksen¹⁴⁵ osuutta kuulusteluissa on korostettu monissa tutkimuksissa,¹⁴⁶ mutta toisinaan tutkijat ylenkatsovat sitä, että kiduttaminen ei ollut juridisesti perusteltua tai pätevää – esimerkiksi uittaminen tai aiemmin mainittu nypkiminen eivät kumpikaan kelvanneet virallisina todisteina tuomioistuimessa,¹⁴⁷ vaikka niiden merkitys yhteisön yleiselle mielipiteelle saattoi olla huomattava. Toisinaan kidutus oli keskushallinnon oikeuttamaa – esimerkiksi North Berwickin noitavainossa¹⁴⁸ – mutta yleisesti ottaen voisikin sanoa, että noitien kiduttaminen osoitti keskusvallan ja tuomioistuinten heikkoutta, ei toisin päin, kuten monesti väitetään.¹⁴⁹ Lisäksi on otettava huomioon, että toisinaan noidat tunnustivat ilman kidutusta – mahdollisesti sen pelosta tai sosiaalisesta shokista.¹⁵⁰ Kumulatiiviselle noituusstereotypialle kiduttaminen ei ole välttämätöntä, vaan tunnustuksella – oli se saatu millä tahansa keinolla – on teorialle merkitystä.

Kun noitaa epäiltiin *maleficiumin* lisäksi demonisuudesta, seuraava vaihe oli kysellä noitasapatista. Sapatti oli kokoontuminen, jossa noidat Paholaisen tai perkeleen johdolla pilkkasivat Jumalaa, irvailivat yhteiskunnan moraalille muun muassa harrastamalla sodomiaa¹⁵¹ ja mässäilemällä liian suolaisella tai suolattomalla ruualla sekä yhtyivät Paholaisen tai perkeleiden kanssa. Sapateissa noidat luopuivat kristillisestä kasteestaan ja antautuivat Paholaiselle, minkä yhteydessä he saivat Noidan merkin tai Paholaisen merkin.¹⁵² Sapatti toimi jumalallisen yhteiskunnan ja valtakunnan inversiona, irvikuvana ja vastinparina, ja sapatin luonteesta on keskusteltu paljon aikalaisten lisäksi tutkimuskirjallisuudessa.¹⁵³ Sapatin merkitys kumulatiiviselle noituusstereotypialle on se, että ilman uskomusta sadoista tai jopa tuhansista sapatteihin kokoontuneista noidista, vainot olisivat voineet jäädä yksittäisiksi oikeudenkäynneiksi – mutta, koska noitua uskottiin olevan enemmän, heitä tuli myös löytää lisää, mikä käynnisti prosessin uudestaan.

---

¹⁴⁵ Kidutuksesta osana uuden ajan oikeuskäytäntöä kts. esim. Foucault 2000, 47–98; Langbein 1977.

¹⁴⁶ Esim. Kieckhefer 1976, 1-2, 88–89; Levack 2006, 15; Larner 1984, 56.

¹⁴⁷ Levack 2008, 45; Larner 1984, 55.

¹⁴⁸ Levack 2008, 22; vastaavasti Maxwell-Stuart 2001, 144 sanoo, että North Berwickin noitavainon käynnistänyt Gellis Duncanin kuulustelu ja kidutus David Setonin toimesta oli laitonta.

¹⁴⁹ Levack 2008, 29–30; Nenonen 2006, 171; Levack 2007, 158; Levack 2006, 97–103; Levack 1998; Dillinger 2013, 534–539; vrt. esim. Larner 1985, 200.

¹⁵⁰ Kieckhefer 1976, 89–90; *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse [...] 1593*, H3 noita tunnustaa, koska kaikki uskoisivat hänen olevan noita joka tapauksessa.

¹⁵¹ Sodomia on väljä termi, joka kuvasi kaikkea poikkeavaa seksuaalista käyttäytymistä.

¹⁵² Noidan merkistä lisää mm. Sharpe 1997, 73; Levack 2006, 52; Pavlac 2010, 119 sekä luku 4.3.

¹⁵³ Näkemyksiä mm. Levack 2006, 8, 41–43; Nenonen 2006, 57–59; Levack 2008, 44; De Blécourt 2013.

Oppi Paholaista palvovista ja sapattiin lentävistä noidista muotoutui keskiajan skolastisen tradition aikana, mutta sen historia on löydettävissä kauempaakin. Vanhin myytti, joka on rinnastettavissa sapatteihin lentäviin noitiin, on peräisin Kreikasta ja Rooman valtakunnasta, joissa oli uskomus strix-olennoista. Strixit olivat puoliksi naisia ja puoliksi pöllöjä, jotka muuntuivat öisin pöllöiksi ja lensivät kokoontumisiin, joissa esimerkiksi syötiin ihmislihaa.¹⁵⁴ On kuitenkin esitetty näkemyksiä, että noitasapattikuvaukset, strixien toisinaan orgastisia piirteitä saaneet kokoontumiset ja esimerkiksi temppeleherrojen väitetty saatananpalvonta juonsivat juurensa samasta lähteestä, ”salaliittolaisen stereotypiasta”. Salaliittolaisen stereotypia on mahdollista liittää mihin tahansa pahantahtoiseen ja ulkopuoliseksi katsottuun ryhmään, jonka epäiltiin juonivan yhteiskunnan henkistä tai materiaalista tuhoa; teoriassa katsotaan, että kun salaliittolaisten kokouksia kuvattiin oman yhteiskunnan moraaliarvojen inversiona, voidaan puhua samasta pohjimmaisesta ulkopuolisten pelosta. On syytä korostaa, että vaikka teorian kuvaus salaliittolaisen stereotypiasta vaikuttaa ensi alkuun stabiililta ja pysyvältä, todellisuudessa kyseessä oli alati liikkeessä oleva prosessi, jokaisen yhteiskunnan omien moraaliarvojen peili.¹⁵⁵

Kumulatiivista noituusstereotypiaa voikin kuvata noidankehäksi, sillä se oli itse itseään ruokkiva mekanismi, jolla oli potentiaali paisuttaa yksittäinen sairaskohtaus piirikuntia tai jopa valtakuntia koskevaksi syytösten ja tuomioiden verkostoksi. Esimerkkinä voisikin mainita Lancaster-piirikunnassa tapahtuneen niin kutsutun Pendle Hillin vainon vuonna 1612, jossa yhden kauppiaan sairaskohtaus johti kahdentoista samasta Pendle Hill -kylästä kotoisin olleen noidan kuolemaan.¹⁵⁶ Kumulatiivisen noituusstereotypian vahvuus teoriana on siinä, että se ottaa huomioon monet noitavainojen syntyyn, kehittymiseen ja laajenemiseen vaikuttavat sosiaaliset, aatteelliset ja jopa poliittiset tekijät. Nenosen luvussa 1.2 esitelty kritiikki teorialle on kuitenkin huomattava. Levack itse toteaa, että noituusstereotypia ei koskaan saavuttanut universaalialia hyväksyntää, ja esimerkiksi kuuluisa demonologi ja noidanmetsästäjä Martin Antonio Del Rio epäili joitakin uskomusrakennelman aspekteja.¹⁵⁷ Puutteineenkin kumulatiivinen noituusstereotypia on parhaita selityksiä noitavainoille ilmiönä, mitä tutki-

---

¹⁵⁴ Strixeistä kts. esim. Nenonen 2006, 70–73; Levack 2006, 46; Maxwell-Stuart 2014, 206; Sharpe 1997, 15; Cohn 1975, 206–209. Joissakin mainituista tutkimuksista suositetaan kirjoitusmuotoa ”strigae”, mikä on lingvistisesti lähempänä romanian kielen sanaa ”strigoi”, vampyyri, mutta viittaa samoihin olioihin.

¹⁵⁵ Nenonen 2006, 62–68; Nenonen 2007a, 58; Levack 2006, 8; Larner 1985, 20; Cohn 1975, xi–xii, 1–4, 75–98; Waite 2013, 487.

¹⁵⁶ Potts 1613; Pavlac 2010 1–3.

¹⁵⁷ Levack 2006, 61.

muksella on tällä hetkellä tarjota, ja siksi käytänkin sitä tutkimukseni ja kysymyksenasettelun yhtenä ohjenuorana; kun puhun mannermaisesta demonologiasta, tarkoitan juuri kumulatiiviseen noituusstereotypiaan sopivaa näkemystä noidista ja noitavainoista.

3 ”Jumalan upseeri”

Tutkimuskirjallisuudessa Jaakko Stuartin *Daemonologie* on tavallisesti nähty itsenäisenä, hänen muista akateemisista ambitioistaan erillisenä teoksena. Tässä luvussa tarkastelen, kuinka kolme *Trew Law of Free Monarchies*issä ja *Basilikon Doronissa* käsiteltyä teemaa ilmenevät englantilaisessa demonologiassa, Jaakolla ja muilla kirjoittajilla.

3.1 Kuninkuuden jumalallinen legitimaatio

Jaakko Stuartin kolmesta käyttämästäni teoksesta kaksi käsittelee suoraan kuninkaan jumalallista oikeutta, joissa hän toistaa monissa muodoissa samaa argumenttia: kuningas on Jumalan valitsema hallitsija valtakunnalle ja täten alamaisten on osoitettava täydellistä uskollisuutta kuninkaalle.¹⁵⁸ Kuningas on Jumalan ”upseeri” (”Lieutenant”)¹⁵⁹ ja jumalallisen kuninkaan hallittavana on ”jumalallinen valtio” (”godly state”), skotlantilaisen kalvinismin perusajatus, joka syntyi reformaation myötä ja hiipui yhtä aikaa noitavainojen kanssa 1600-luvun lopussa.¹⁶⁰ Jaakko oli kiinnostunut jumalallisen oikeuden ajatuksesta jo ainakin North Berwickin noitavainoista alkaen.¹⁶¹ Jumalallisen kuninkaan ajatus liittyy noitavainoihin esimerkkinä Clarkin mainitsemasta binäärioppositiivisuudesta:¹⁶² jumalallinen hallitsija on vastapari Paholaiselle, joka pyrkii pilkkaamaan oikeita kristillisiä arvoja niiden kääntämisellä, inversiolla.¹⁶³ Kuningas-Paholainen-vastakkainasettelu esitetään selkeästi *Newes from Scotland*issa, missä Paholaisen suuhun on laitettu lausunto Jaakosta hänen ”suurimpana vihollisena maan päällä”.¹⁶⁴

---

¹⁵⁸ Kts. esim. King James VI & I 1994, 12, 63, 68, 71–75.

¹⁵⁹ King James VI & I 1994, 2, 72.

¹⁶⁰ Levack 2006, 119; Larner 1985, 192.

¹⁶¹ Larner 1984, 13–14.

¹⁶² Clark 1997, 133.

¹⁶³ Clark 1977, 174 huomio Jaakon käyttävän inversiota argumentoinnin keinona erottamaan monarkian tyranniasta *Basilikon Doronissa*; Cotta 1625, 134–135 esimerkiksi kuvailee kuinka Paholainen on kaikkea sitä, mitä Jumala – ja, implisiittisesti, kuningas – ei ole.

¹⁶⁴ *Newes from Scotland*, A[B]3: ”... the King is the greatest enemy he [The Devil] hath in the worlde...” *Newes from Scotland*issa on painovirhe, sillä sivunumeroiden B2 ja C[1] välissä on A3, jonka pitäisi olla B3.

Noitavainoja ja noituususkomuksia voikin lukea funktionalistisesti Jaakon pyrkimyksenä määritellä ihanteellinen hallitsija ja alamainen: noidat ovat kaikkea, mitä ihanteelliset alamaiset eivät ole.¹⁶⁵ Mielestäni tulkinta on liian tarkoituksenhakuinen, ainakin jos se liitetään Jaakkoon: se jättää tarpeetta huomiota Jaakon yritykset määritellä ihanteellinen hallitsija *Basilikon Doronissa*.¹⁶⁶ Noitien määrittely *Daemonologiassa* on ylimalkaista, ja Jaakon fokuksessa ei ole niinkään millaisia noidat ovat, vaan mitä he tekevät ja kuinka heitä tulisi siitä rangaista.¹⁶⁷ Toinen puoli toimimattomassa analogiassa on se, että vaikka Jaakolle kapinalliset ovat kauhistus,¹⁶⁸ ”demokratia” on yhtä lailla jumalatonta,¹⁶⁹ eikä noitia, jotka Jaakko asettaa tiukkaan hierarkiaan,¹⁷⁰ saa sopimaan tasavaltalaisen mielikuvaan. Noidat ovat toki Paholaisen palvelijoita ja heidät pitää surmata,¹⁷¹ mutta muutoin noitien kuvaaminen jää Jaakolta ylimalkaisten kliseiden ja stereotyyppien varaan.¹⁷² Jos noidat olisivat Jaakon ajattelussa hyvän alamaisten vastakohtia, binääriopposition toinen puolikas, noitien moraalittomuuden kuvauksia tulisi löytyä enemmän; Jaakko ei osoita konkreettisia toimia, kuinka noidat rikkovat Jumalan järjestystä vastaan, vaan jää kauhistelemaan noitien ja Paholaisen liittoa sekä tuomitsemaan noidat.¹⁷³

Jaakko rakentaa jumalallinen kuningas -argumenttiaan muun muassa ruumisanalogan kautta: kuningas on valtion komentoja antava pää ja alamaiset toteuttavia raajoja.¹⁷⁴ Samasta ruumisanalogiasta on erityisesti *Trew Law of Free Monarchies*issa useita variaatioita – opettaja ja oppilaat sekä isä ja lapset – mutta perusajatus on kaikissa sama.¹⁷⁵ Tärkeintä onkin Jaakolle, että samoin kuin kuninkaan tulee muistaa alamaaisuutensa ja velvollisuutensa Jumalalle, kuninkaan alamaisten tulee muistaa asemansa eikä heidän sovi yrittää rikkoa täydellistä ”ykseyttä” (”Ynitie”).¹⁷⁶ Tästä seuraa se, että vaikka kuningas olisi huono ja tyranni,

---

¹⁶⁵ Clark 1997, 550–558 sivuaa myös muita näkemyksiä, mutta fokuksessa on erityisesti binäärioppositio jumalattomien noitien ja jumalallisten hallitsijoiden ja virkailijoiden välillä – Clark puhuu yleisemmällä tasolla kuin pelkästään Jaakosta, mutta yleistävän argumentin on toimittava yksittäistapauksissakin.

¹⁶⁶ King James VI & I 1994, 2, 19–49.

¹⁶⁷ Kts. etenkin James Rex 1597, 77–81.

¹⁶⁸ Kapinallinen-noituus-rinnastusta käsittelen luvussa 3.3.

¹⁶⁹ King James VI & I 1994, 26, 76.

¹⁷⁰ James Rex 1597, 9.

¹⁷¹ James Rex 1597, xi, 77.

¹⁷² Kts. esim. James Rex 1597, 8, 44–46.

¹⁷³ Kts. esim. James Rex 1597, 19–23, 76–77.

¹⁷⁴ King James VI & I 1994, 76–77; sama argumentti löytyy myös *Basilikon Doronista* (King James VI & I 1994, 60).

¹⁷⁵ King James VI & I 1994, 65, 76–77.

¹⁷⁶ Kts. erityisesti King James VI & I 1994, 63–64, 68–72.

hän on kuitenkin Jumalan valitsema hallitsija, jolle on osoitettava alamaisuutta – esimerkkinä Jaakko käyttää Uus-Babylonian kuningasta Nebukadressar II:sta (vallassa noin 605–562 eaa.), jota hän kuvaa ”epäjumalaa palvovaksi vainoojaksi” (”idolatrous persecuter”), ”tyranniksi” (”a Tyrant”) sekä ”vapauksien anastajaksi” (”vsurper of their liberties”).¹⁷⁷ Täten kuningas on lain yläpuolella, mutta hyvä kuningas toimii sen puitteissa.¹⁷⁸

Nebukadressar II käyttävät argumenteissaan myös muut englantilaiset demonologit: esimerkiksi Gifford mainitsee hänet unien tulkinnan yhteydessä,¹⁷⁹ Roberts käyttää häntä varoittavana esimerkkinä ”Luojan aiheuttamasta hulluudesta, joka oli rangaistus hänen ylpeydestään”,¹⁸⁰ ja Scot puolestaan pyrkii kumoamaan tarinoita, joiden mukaan Nebukadressar II olisi menettänyt valtansa noituuden seurauksena.¹⁸¹ Erityisesti Scotin huomio, että Nebukadressar II vastassa ei ollut noidan luomat hirvitykset, vaan kuningas karkotettiin ”hirviömäisen hallinnon ja olosuhteiden” takia.¹⁸² Jaakko on demonologeista ainoa, joka käyttää Nebukadressar II esimerkkinä oikeutettuna hallitsijana, joka syrjäytetään väärin perustein. Ei ole toki missään nimessä tavatonta, että samalla Raamatun kohdalla (Dan. 3–5) perustellaan vastakkaisiakin näkemyksiä, mutta vain Jaakko yrittää puolustella Nebukadressar II. Vastaavasti esimerkiksi Gifford käyttää hallitsijaihanteena Solomonia.¹⁸³

Monet demonologit puhuvat kuninkaan jumallisen aseman puolesta, tukien Clarkin binäärioppositioteoriaa, mutta heille jumalallinen kuningas ei ole erehtymätön ja virheetön. Jaakko itse sanoo, että alamaisten tulisi aina kuunnella kuninkaansa käskyjä, paitsi jos ne menevät suoraan Jumalan käskyjä vastaan.¹⁸⁴ *Newes from Scotland* ei ole näin jyrkkä, vaan se korostaa kuninkaan – eli Jaakon – olevan Jumalan lapsi ja palvelija, Luojan asettama hallitsija sekä aito, Jumalaan luottava, kristitty; samassa katkelmassa noidat asetetaan kuninkaan vastakohdiksi, jotka haluavat vain lopullista tuhoa.¹⁸⁵ Cotta ylistää teoksensa aluksi

---

¹⁷⁷ King James VI & I 1994, 71, 83.

¹⁷⁸ King James VI & I 1994, 75.

¹⁷⁹ Gyfford 1587, C3.

¹⁸⁰ Roberts 1617, 55: ”The Lord inflicting madnesse, &c. vpon him, to punish his Pride...”

¹⁸¹ Scot 2013, 58.

¹⁸² Scot 2013, 58: ”... his beastlie government and conditions...”

¹⁸³ Gyfford 1587, B3.

¹⁸⁴ James VI & I 1994, 72.

¹⁸⁵ *Newes from Scotland*, D2.

monarkiaa, hallintoa ja onnittelee Englantia tämän saatua hallitsijakseen ”esimerkin onnellisuudesta” (”example of this happiness”),¹⁸⁶ mutta katkelma vaikuttaa pikemminkin tyyppilliseltä epistolalta kuin vakavasti otettavalta poliittiselta kannanotolta.

Jaakon absolutistinen ajattelu ei sopinut vahvan parlamentarismisin perinteen omaavaan Englantiin, vaikka olikin kalvinismin kanssa yhteensopivaa.¹⁸⁷ Tätä suhtautumista kuvastaa hyvin Perkinsin lausahdus, että Jumala on ainoa yksinvaltainen hallitsija taivaassa ja maan päällä.¹⁸⁸ Jaakko joutui marraskuussa 1605 salamurhayrityksen kohteeksi, ja vaikka Gunpowder Plotin motiivit olivat uskonnollisia,¹⁸⁹ yritys kuvastaa hyvin Jaakkoa kohtaan tunnettua tyytymättömyyttä. Gunpowder Plot synnytti vastareaktion,¹⁹⁰ joka versoi demonologian puolelleen: esimerkiksi Cooper kuvaa sitä ”Antikristuksen helvetilliseksi juoneksi” (”practise of Antichrist in that *hellish Plot*”). Cooperin tuhtumuksen vilpittömyys on kuitenkin hyvin kyseenalaista, sillä vielä samalla sivulla hän selittää, kuinka häneen kohdistetut epäilyt salamurhayrityksen edesauttamisesta olivat Paholaisen alamaisten asettamia ansoja.¹⁹¹

Väljästi tulkiten Perkinsin huomiot Paholaisen valtakunnasta voi lukea osana binäärioppositioteoriaa, jossa jumalallinen Englanti nähtäisiin vastakohtana Paholaisen pahalle valtakunnalle. Tulkinta on kuitenkin heikolla pohjalla, sillä Perkins ei kertaakaan mainitse Englantia, Britanniaa tai mitään muutakaan valtiota, vaan puhuu yleisesti ”Jumalan lakeja seuraavasta Jumalan valtakunnasta” (”God hath enacted Lawes, whereby his kingdome is governed”).¹⁹² Vaatii liian suurta oletusta, että Perkins olisi tarkoittanut Jumalan valtakunnalla Englantia, eikä täten katkelmaa voi käyttää tukemaan jumalallisen kuninkaan ajatuksen levinneisyyttä demonologioiden keskuudessa; yhtä hyvin Paholaisen valtakunnan voisi lukea osana antikatolista diskurssia demonologiassa, mihin Perkins osallistui jumalallisen kuninkaan diskurssia vahvemmin.¹⁹³

---

¹⁸⁶ Cotta 1625, A[1]–A2.

¹⁸⁷ Clark 1997, 613.

¹⁸⁸ Perkins 1608, 5.

¹⁸⁹ Lathbury 2010, 3.

¹⁹⁰ Maxwell-Stuart 2014, 223.

¹⁹¹ Cooper 1617, 8.

¹⁹² Perkins 1608, 5–6.

¹⁹³ Kts. luku 3.2.

Christina Larner väittää, että jumalallisen kuninkaan idea loi noitavainot Skotlannissa¹⁹⁴ – vaikka väite hyväksyttäisiinkin, se ei päde Englantiin, ainakaan englantilaisen demonologian tutkimisen pohjalta. Mitään suurta muutosta tai aaltoliikettä jumalallisen kuninkaan käsitteessä demonologisessa kirjoittelussa ei vuosien 1597 ja 1603 paikkeilla esiinny. Keskustelu kuninkaan valtaoikeuksista, sen rajoista ja parlamentarismista pysyi erillään noituuskeskustelusta, muutamia hajamainintoja lukuun ottamatta. Vaikka on luontevaa olettaa Cooperin, Cottan, Perkinsin ja Pottsin kaltaisten demonologioiden lukeneen tai vähintäänkin tunteneen Jaakon muitakin kirjoituksia kuin *Daemonologien*, he eivät soveltaneet *Basilikon Doronin* tai *Trew Law of Free Monarchiesin* teesejä demonologisissa tutkielmissaan. Mannermaisessa demonologiassa, erityisesti Jean Bodinin ja Nicolas Remyin kirjoituksissa, jumalallinen kuningas noitien vihollisena esiintyi selkeämmin.¹⁹⁵

3.2 Suhtautuminen muihin uskontokuntiin

Tutkimuskirjallisuus antaa helposti mielikuvan, että Jaakko Stuartin kirjoitukset olisivat olleet erityisen antikatolilaisia.¹⁹⁶ Tämä on helppo järkeillä, jos ei vilkaise erityisemmin *Daemonologieta* tai etenkin *Basilikon Doronia*: Jaakko on Euroopan kenties ankarimmin kalvinistisen maan kuningas, jonka osin katolinen yläluokka on kroonisesti kapinoinut häntä vastaan koko hänen elinikänsä ajan, ja hän on kruununperijänä maalle, joka on käynyt pitkän sodan Euroopan kenties katolisinta valtakuntaa, Espanjaa vastaan. Tilanne ei kuitenkaan ollut näin yksinkertainen, sillä myös kalvinistiset aateliset kapinoivat Jaakkoa vastaan Skotlannissa, Englanti oli teloittanut vain muutamia vuosia ennen North Berwickin noitavainoa (1587) hänen äitinsä Mary Stuartin, ja tutkimuskirjallisuudessa on epäilty hänen vaimonsa Annen kääntyneen katolilaisuuteen 1590-luvulla.¹⁹⁷ Jaakko joutui toimimaan paljon monisyisemmässä poliittisessä tilanteessa, kun usein annetaan ymmärtää; hänen täytyi myös mielipiteissään olla varovaisempi kuin esimerkiksi Scotin, maaseudulla asuneen oppineen. Onkin mahdollista, että Jaakko on kirjoittanut katolilaisista vähemmän jyrkkään sävyyn sekä ylipäättään noidista, koska hän on pitänyt aiheita poliittisesti neutraaleimpina.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ Larner 1981, 192; Dillinger 2013, 531 argumentoi päinvastaista, joskin Skotlantia yleisemmällä tasolla.

¹⁹⁵ Kts. esim. Clark 1977, 166; Clark 1997, 570, 573, 655–667; Levack 2006, 96; vastaavasti Levack 2008, 111–112 väittää, ettei *Daemonologie* tue absolutismia millään muotoa, ja Bodinikin tuki absolutismille on ”hatara” (”tenuous”).

¹⁹⁶ Maxwell-Stuart 2014, 195–196; Elmer 2001, 106 puhuu yleisimmin englantilaisista noitavainoista.

¹⁹⁷ Croft 2003, 24–25; Hogge 2005, 303–304;

¹⁹⁸ Olen kiitollinen tästä ajatuksesta FT Risto Marjomalle.

Jaakko toki puhuu paljon pahaa ”paavillisuudesta” (”Papistrie”),¹⁹⁹ mutta *Basilikon Doronissa* kritiikin terävin kärki kohdistuu puritaaneihin.²⁰⁰ Jyrkimmillään Jaakko kehottaa poikaansa Henryä ”vihaamaan eniten ylpeää puritaania”.²⁰¹ Kiinnostavaa puritaanien vastaisuus on erityisesti kahdesta syystä: ensinnäkin, puritaanien ja ”laudilaisten” välinen valtapeli oli yksi tärkeimpiä syitä Englannin sisällissotien syntyyn 1640-luvulla, jonka aikana Jaakon nuorempi poika Kaarle I teloitettiin;²⁰² toiseksi, Skotlannin jäykkää kalvinismia voi pitää paljon anglikaanisuutta puritaanisempana. Täten on mielekästä kysyä, tarkoittaako Jaakko ”puritaaneilla” jotakin toista ryhmittymää kuin englantilaisia puritaaneja – kenties jotakin äärikalvinistista uskontokuntaa? Valitettavasti vastaus kysymykseen ei selviä *Basilikon Doronin* pohjalta.

Larner mainitsee Jaakon antikatalisista näkemyksistä ennen North Berwickin noitavainoa Ilmestyskirjan kommentaarissa, jonka hän kirjoitti 1588. Siinä Jaakko puhuu ”Saatanan instrumenteista” (”Satan’s instruments”) ja ”Saatanasta ja hänen seurakunnastaan” (”Satan and his Congregation”), mutta Jaakko ei tarkoita näillä noitia, vaan roomalaiskatolilaisia.²⁰³ Huomionarvoista on, että *Daemonologiassa* Jaakko käyttää samaa ilmausta useita kertoja, mutta tällä kertaa poikkeuksetta viittaamaan noitiin.²⁰⁴ Syy mielipiteen muutokseen on kiinnostava, sillä se ei ole peräisin noidista tai noitavainoista, vaan tutkimuskirjallisuudessa ja Jaakko Stuartin elämäkertoissa esitetyistä epäilyistä kuningatar Annen katolisuudesta, mikä on eittämättä vaikuttanut Jaakon näkemyksiin. Annen mahdollinen kääntyminen katolilaisuuteen selittää myös *Basilikon Doronin* toistuvat maininnat kruununprinssin vaimon valintaan kuuluvat kysymykset uskontokunnasta: vaikka Jaakko toivoo, että tuleva kuningatar kuuluisi samaan uskontokuntaan (eli kalvinismiin tai myöhemmin anglikaanisuuteen), hän ymmärtää kuninkaan arvolle sopivien kumppanien vähyden.²⁰⁵ Jaakko menee jopa niin pit-

---

¹⁹⁹ James Rex 1597, 54, 65, 71–73; King James VI & I 1994, 7, 18; James Rex 1597, 18 rinnastaa noitien loitsut katolisiin messuihin ja rukouksiin.

²⁰⁰ King James VI & I 1994, 5–6, 16, 27, 44. Puritaaneihin viitataan toisinaan anabaptisteina – vaikka anabaptistit olivat oma uskontokuntansa, joka koki kerettiläisvainoja 1500-luvulla ympäri Eurooppaa, Jaakon käytössä termit ovat synonyymisiä ja viittaavat vääristyneeseen, äärimmäiseen protestantismiin. Anabaptistit olivat erittäin radikaali protestanttinen liike, jonka kytkös katolilaisuuteen oli huterampi kuin esimerkiksi anglikaaneilla. Enemmän anabaptisteista vainon kohteena kts. esim. Waite 2013, 490–500.

²⁰¹ King James VI & I 1994, 27: ”... hate no man more then a proude Puritane...”

²⁰² Kts. esim. Gaunt 2014, 17–43; Little 2014, 3–15.

²⁰³ Larner 1984, 9.

²⁰⁴ Kts. mm. James Rex 1597, xi, xiv, 26, 30–31, 81.

²⁰⁵ King James VI & I 1994, 8, 40–42.

källe, että hän on valmis antamaan (uskon)rauhan katolisille, kunhan nämä eivät riko protestanttisen maan lakeja²⁰⁶ – lausunto, jossa on helppo nähdä Annen oletettu kääntyminen katolilaisuuteen.

Antikatolilaisuus, jota tutkimuskirjallisuudessa pidetään merkittävänä diskurssina englantilaisessa demonologiassa,²⁰⁷ ei tullut Jaakon kirjoituksista. On täysin mahdollista, että katolilaisuuden vastustaminen oli tyypillinen diskurssi kaikessa englantilaisessa ja protestanttisessa teologisessa kirjoittelussa, mutta on silti mielestäni merkittävää huomata, että Scot on hyvin tiukkasanaisesti antikatolilainen teoksessaan.²⁰⁸ Tämä ei ole yllättävää, sillä noituususkomuksia kohtaan erittäin kriittinen Scot ottaa teoksessaan erityiseen fokukseen *Malleus maleficarumin*, jonka ensimmäisessä virkkeessä sanotaan kuinka noituuden kieltäminen on katolilaisuuden vastaista ja harhaoppista.²⁰⁹ Muutoin Scotin teos on kaikkea muuta kuin poliittinen, mikä tukee väitettä Jaakon politisoimasta demonologiasta.

Voimakkaimmillaan Scot sanoo muun muassa, että noitasapattien seksuaalisuus on peräisin himokkailta munkeilta ja papeilta,²¹⁰ paavi häpäisee Kristuksen sakramentit,²¹¹ hän rinnastaa paavin ja antikristuksen,²¹² sekä hän ei näe mitään eroa noitien väitetyillä loitsuilla ja katolilaisuuden ”loitsuilla” (”conjurations”), millä hän tarkoittaa etenkin manaamista.²¹³ Scot myös rinnastaa useita kertoja katolilaiset papit ja ”noitalietsojat” (”witchmonger”) toisiinsa, käyttäen sanoja kuin synonyymejä.²¹⁴ Hän kuitenkin tulee siihen lopputulokseen – käytettyään pitkälti katolilaisten kirjoittajien demonologiaa, minkä hän itsekin myöntää²¹⁵ – ettei kirjoittajien kotimaalla, asemalla tai uskonnolla ole vaikutusta, kuinka he kuvaavat ”satuja” (”fables”) ja ”mahdottomuuksia” (”impossibilites”).²¹⁶

---

²⁰⁶ King James VI & I 1994, 7.

²⁰⁷ Elmer 2001, 106; Johnstone 2006, 27–59.

²⁰⁸ Saman on huomannut mm. Sharpe 1997, 53–54.

²⁰⁹ Mackay 2009, 91.

²¹⁰ Scot 2013, 48.

²¹¹ Scot 2013, 115.

²¹² Scot 2013, 74.

²¹³ Scot 2013, 252.

²¹⁴ Kts. esim. Scot 2013, 10.

²¹⁵ Scot 2013, 280.

²¹⁶ Scot 2013, 273.

Erityisen antikatolilainen osa Scotin teoksessa on sen pisin, viidestoista kirja.²¹⁷ Valtaosa luvusta kuuluu Scotin yksityiskohtaiseen kuvaukseen perkeleiden hierarkiasta, esiinmanamisesta²¹⁸ ja loitsuissa käytetyistä symboleista. Kuvauksen joukossa on vain irtomainintoja Scotin todellisesta kannasta, ja muutoin kyseessä voisi olla melkein minkä tahansa mannermaisen demonologian puolesta argumentoiva tutkielma. Kirjan loppupuolella Scot esittelee todellisen kantansa, joka rakentuu vahvasti antikatoliselle noitalietsojien argumenttien vähättelylle.²¹⁹ Scot käyttää samaa retorista keinoa muissakin kohdissa teostaan, esimerkiksi kolmannessatoista kirjassa.²²⁰

Voidaankin sanoa, että antikatolilainen diskurssi osana englantilaista demonologiaa on peräisin Scotilta ja puritaanisuuden vastainen diskurssi pääosin Jaakolta. Scotin asema inhotuna ja halveksittunakin demonologisena toisinajattelijana saattaisi johtaa siihen, että häntä seuranneet demonologit, jotka kirjoittivat teoksensa osin vastineina Scotille, olisivat hylänneet jyrkän antikatolisuuden. Katolisuuden vastainen diskurssi oli teologiassa kuitenkin Scotin halveksuntaa merkittävämpää, ja yleissääntönä voikin pitää, että mitä varhaisempi tutkielma, sitä antikatolisempi.

Gifford toistaa mielenkiintoista argumenttia, jonka mukaan katolilaisuuden aikana noitia oli enemmän kuin myöhemmin – hän puhuu muun muassa ”tuhansista maagisista keksinnöistä” (”thousand magicall inuentions and toyes”), ”Jumalan sanojen valon tukahduttamisesta” (”light of Gods word was suppressed”) sekä kertoo kuinka ”taikakaluja” (”charmes”) oli kaikkialla.²²¹ Mainituista erityisesti taikakalut ovat kiinnostava, sillä protestanttien silmissä katolisen messun koristeellisuus, pyhimyksille osoitetut rukoukset sekä transsubstantiaatio ovat olleet lähellä taikuutta ja taikakaluja – huomiota tähän suuntaan esittävät muun muassa Scot,²²² Perkins,²²³ Cooper,²²⁴ sekä tietenkin myös Gifford.²²⁵ Katolisten näkeminen noitina menee kuitenkin rohtoja, taikakaluja ja loitsuja pidemmälle, sillä monet demonologit yltyvät

---

²¹⁷ Scot 2013, 217–273.

²¹⁸ Engl: ”conjuration”. Sanan yleisimmin käytetty suomenkielinen käänös on ”manaaminen”, mutta käytän ”manaamista” englannin sanan ”exorcism” käänöksenä. Termien ero on siinä, että manauksessa kehoon tunkeutunut henki karkotetaan, esiinmanauksessa kutsutaan henki tai demoni tekemään kutsujan tahdon mukaisia toimia – conjuration voi viitata myös yleisemmin loitsuun.

²¹⁹ Scot 2013, 255–258.

²²⁰ Scot 2013, 163–203.

²²¹ Gyfford 1587, G2.

²²² Scot 2013, 109, 226.

²²³ Perkins 1608, 23, 150, 152.

²²⁴ Cooper 1617, 297.

²²⁵ Gyfford 1587, H3.

suoriin rinnastuksiin: esimerkiksi Perkins nimeää taikuripaaveja,²²⁶ mainitsee katolisten sakramenttien olevan saatanallisia taikoja,²²⁷ sekä väittää paavien seuraavan taikureita Pyhän Pietarin sijaan.²²⁸

Yksi katolisten käytäntö, joka kirvoitti monia pilkallisia kommentteja ja rinnastuksia noitiin ja taikauskaisuuteen, oli manaaminen. Scot vertaa katolista manausta kabbalaisuuteen,²²⁹ ja lisäksi hän huomauttaa, että kun Jeesus karkotti pahoja henkiä ihmisistä (Matt. 4:24; Matt. 17:18), hän ei tarvinnut siihen ehtoollisvettä tai loitsuja.²³⁰ Cooperille toisaalta manaaminen on kuin noitien työtä,²³¹ mutta kun katoliset onnistuvat toimissaan, syynä ei ole oikeaoppinen rukoilu tai onnistunut manaus, vaan Jeesuksen nimen yksinkertainen voima perkeleisiin.²³² Giffordille manauksen voima ei tule ”lausutuista sanoista ja tavuista” (”words & sillabes pronounced”), vaan kaikkien yliluonnollisten tapahtumien takana on aina Jumalan voima, eikä se täten ole peräisin ”alhaisista ja likaisista paaviuden hirvityksistä” (”vile and filthy abominations of popery”).²³³ Giffordin lausuma sopii myös hyvin yhteen Perkinsin huomion kanssa, jossa sanotaan, etteivät katolisen kirkon nimittämät ihmeet ole todella ihmeitä, vaan ”valheellisia ja petollisia toimia” (”false and deceitfull workes”).²³⁴ Cooper kiistää katolisten pyhimysten nimiin laitettujen ihmeiden,²³⁵ joista esimerkiksi Pyhän Barnabuksen (k. n. 61 jaa.) sanotaan karkottaneen perkeleitä.²³⁶

Katolilaisia kuvataan toistuvasti ominaisuuksilla ja ilmaisuilla, jotka sopisivat yhtä hyvin noitien kuvauksiksi: he ”rukoilevat petoa ja hänen kuviaan, ja kantavat taikuuden, noituuden, epäjumalanpalvonnan ja hurskaattomuuden merkkejä käsissään ja otsissaan.”²³⁷ Holland väittää katolisia ”kerettiläisnoitia” (”Heathen Witches”) pahemmiksi, koska he toimivat kirkon sisällä.²³⁸ Tämä liittyy osaltaan myös keskusteluun hyvien ja pahojen noitien – valkoisen

---

²²⁶ Perkins 1608, 10.

²²⁷ Perkins 1608, 239.

²²⁸ Perkins 1608, esipuhe. Monissa teoksissa on lyhyt esipuhe, joissa harvoin on numeroituja sivuja tai aukkeamia; Perkinsin teoksen esipuhe on yksi pisimpiä.

²²⁹ Scot 2013, 124.

²³⁰ Scot 2013, 162.

²³¹ Cooper 1617, 158.

²³² Cooper 1617, 303–304, 306.

²³³ Gyfford 1587, E3.

²³⁴ Perkins 1608, esipuhe.

²³⁵ Cooper 1617, 196.

²³⁶ Ribadeneira 1730, 391.

²³⁷ Holland 1590, B1: ”Our enimies then worshipping the beast and his image and bearing these brandes of sorcery, vvitchcraft, idolatrie, and all impietie in their handes and foreheads.”

²³⁸ Holland 1590, E1.

ja mustan magian käyttäjien – mahdollisesta hyveellisyydestä, ja siitä saavatko kaikki noidat voimansa Paholaiselta.²³⁹ Suorimmin katoliset noitiin rinnastaa Roberts, jolle katolisten rukoukset ovat todellisuudessa ”saatanallisia harjoituksia” (”Diaboliell practise”), katolisten harjoittama hyväntekeväisyys oikeuttaa ”valheellisen paavillisen rakkauden roihun” (”false *Fire of Popish Loue*”), sekä katoliset houkuttelevat esimerkillään ja ”korruptoituneilla tavoillaan” (”corrupt practise”) muutoin hyveellisiä ihmisiä ikuisesti Helvettiin.²⁴⁰ Scotille katolisten ja noitien välillä ei ole eroa.²⁴¹

Katolisten rinnastaminen noitiin oli kuitenkin vain argumentin toinen puoli, sillä myös noidat ja perkeleet rinnastettiin toistuvasti katolisiin. Esimerkiksi yksi niin sanotuista Warboyn noidista leimataan katoliseksi.²⁴² ”Edmontonin noita”, Elizabeth Sawyer, puolestaan rukoulee Paholaista latinaksi, kuten tämä oli hänelle opettanut – saamatta aiempaa koulutusta latinaan, hän ymmärsi sanansa ja mitä Paholainen hänelle milloinkin kertoi.²⁴³ Vastaavasti Cooper, kommentoidessaan Pendle Hillin noitavainoa (1612), kiinnittää huomiota kuinka paljon maakunnassa on ”räikeää tietämättömyyttä ja paavillisuutta” (”grosse ignorance and Popery”).²⁴⁴ *News from Scotland*in kuvaus John Fianin luona vankilassa käyneestä Paholaisesta sisältää katolisen piispan ominaispiirteitä, joskin vääristyneinä irvikuvina;²⁴⁵ samaten yksi North Berwickin noitavainon pääsyytetyistä, Agnes Sampson, kuvasi Paholaista katoliseksi papiksi.²⁴⁶

Yhdistävin tekijä noidissa ja katolisissa oli se, että molempien katsottiin palvelevan Paholaista. Paavi rinnastetaan toistuvasti suoraan Paholaiseen tai antikristukseen.²⁴⁷ Paholaisen ja joidenkin paavien toimintatapojen samankaltaisuus ei liene myöskään ollut sattuma.²⁴⁸ Tutkimukseni kannalta mielenkiintoisin lausunto löytyy Cooperilta: hän kiittää Jaakkoa tämän rohkeudesta ja ”todellisen kristityn ja arvostetun kuninkaan omatunnosta”, jolla hän on kirjoittanut ”valmiin kirjoittajan kynällä” *Daemonologien* ”oikeutuksena Kristuksen valta-

---

²³⁹ Aiheesta enemmän luvussa 4.2.

²⁴⁰ Cooper 1617, 4–5.

²⁴¹ Scot 2013, 252–253.

²⁴² *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse [...]*, P3.

²⁴³ Goodcole 1621, D[1].

²⁴⁴ Cooper 1617, 15.

²⁴⁵ *News from Scotland*, D[1].

²⁴⁶ Maxwell-Stuart 2001, 147.

²⁴⁷ Kts. esim. Gyfford 1587, D[1]; Gifford 1593, B4.

²⁴⁸ Cooper 1617, 49.

kunnalle vastustaa Rooman Antikristuksen, arkkiloitsijan, vallananastajan ja maailman pettäjän hierarkiaa”.²⁴⁹ Kenties Cooper ei ole perehtynyt Jaakon muihin teksteihin tai yrittää vain mielistellä kuningastaan, mutta missään nimessä *Daemonologie* ei ole edes englantilaisen demonologian antikatolisin tai jyrkimmin paavin antikristukseksi leimaava teksti – puhumattakaan *Basilikon Doronin* painotuksesta puritaanien vastaisuuteen.

Jaakon suhtautumista katolilaisuuteen voi parhaiten kutsua ambivalentiksi,²⁵⁰ ja hänen osuutensa antikatoliseen diskurssiin englantilaisessa demonologiassa vaikuttaa minimaaliselta. Toisin kuin erityisesti Giffordille,²⁵¹ Scotille ja Cooperille, Jaakolle katolisia pahempia olivat puritaanit – näkökulma, joka ei ilmene muilla demonologeilla. Omissa kirjoituksissaan esittämä varovaisuus ja ajan mittapuulle epätyypillinen suvaitsevaisuus katolisia kohtaan ei välittynyt muille demonologeille, edes vuoden 1603 kruunujen yhdistymisen jälkeen. Muut kirjoittajat jatkoivat Scotin aloittamaa vahvaa paavin- ja katolilaisuudenvastaista diskurssia koko Jaakon eliniän ajan, ja toisinaan – kuten vaikkapa Elizabeth Sawyerin latinankielisissä rukouksissa – se oli hienovaraisempaa kuin paavin rinnastaminen antikristukseen, mutta mitään muutosta suuntaan tai toiseen ei Jaakon vaikutuksesta tapahtunut.

3.3 Noita kapinallisena

Raamatun monesti siteeratun katkelman (”Kapinointi on noituuden vertainen synty...”, 1. Samuel. 15:23) sekä North Berwickin noitavainon ja Bothwellin kapinan taustoja vasten Jaakko Stuartin kiinnostusta noitiin ja kapinallisiin voi pitää luonnollisena. Kaikkein kiinnostavimmin nämä kaksi teemaa risteävät *Daemonologien* useissa viittauksissa noituuteen ”maanpetturuutena Jumalaa vastaan” (”treason against God”) sekä *Basilikon Doronista* löytyvissä irtomainnoissa noituudesta ja jopa suoraan Bothwellistä.²⁵² Mielestäni nämä huomiot osoittavat, että Jaakko on vähintäänkin luonnostellut *Daemonologieta* sekä mahdollisesti muitakin teoksiaan North Berwickin noitavainon yhteydessä.²⁵³ Koska Jaakko kirjoitti

---

²⁴⁹ Cooper 1617, 281: ”... so are we also to blesse his Maiestie for that further Courage and Conscience of our true Christian and renowned King, that hath iustified the kingdome of Christ against vsurped Hierarchie of the Roman Antichrist, being that Arch-coniuurer, & deceiuer of the world: O how hat he bin displayed and liuely painted out by the Pen of a ready Writer!”

²⁵⁰ Pumfrey 2002, 30.

²⁵¹ Oma mielenkiintoinen lisänsä on Waiten (2013, 491) huomio Giffordin vuoden 1596 saarnasta, jossa tämä liittää anabaptistit paavin liittolaisiksi.

²⁵² Esim. James Rex 1597, 78–79; King James VI & I 1994, 23, 41.

²⁵³ En ole ensimmäinen tätä ehdottanut: kts. Maxwell-Stuart 1997, 222; Clark 1977, 159–160.

jokaisessa päätyössään jotakin noidista tai kapinoinnista, on helppo pitää tätä hänen poikkeuksellisen panoksenaan englantilaiseen demonologiaan – jos mitään poikkeuksellista panosta on.

Erityisesti avainkatkelma *Daemonologiassa* kapinallisuuteen, hallitsijan osallistumiseen ja täten North Berwick -yhteyteen liittyen löytyy teoksen lopusta, kolmannen kirjan kuudennesta luvusta: puheenvuorossaan Jaakon äänitorvena toimiva Epistemon käskee hallitsijoita tuomitsemaan noitia, sillä jos Jumala vaatii rankaisemaan (”Noitanaisen älä anna elää”, 2. Moos. 22:17) ja hallitsija säästää noidan hengen, hallitsija on toiminut laittomasti ja tehnyt syntiä. Kyseessä on kapina Jumalaa vastaan, olla toimimatta Jumalan haluamalla tavalla; täten, Epistemon jatkaa, rikos on verrattavissa noituuteen.²⁵⁴

Toinen tärkeä kappale on *Basilikon Doronissa*, jossa noituus ja maanpetturuus/kapina mainitaan peräkkäin anteeksiantamattomina rikoksina. Lista sisältää inestien, tietoisien murhan, sodomian, myrkyttämisen ja rahan väärentämisen lisäksi noituus. Vastaavasti maanpetturuutta – tai, kuten Jaakko asian ilmaisee, ”rikos henkilöäsi ja auktoriteettiasi kohtaan” (”offences against your owne person and authoritie”) – hän ei näe yhtä absoluuttisen pahana rikoksena, vaan kehottaa poikaansa punnitsemaan tilanteen kaikkia puolia.²⁵⁵ Lausunto on kiinnostava, sillä valtaosa *Trew Law of Free Monarchies*ista ja toinen osa (”Of Kings Dvetic in His Office”) *Basilikon Doronista* kuluu kapinoinnin kokonaisvaltaiseen tuomitsemisessa – esimerkiksi hän mainitsee *Basilikon Doronissa*, kuinka jotkin hyvät kuninkaat saattavat hyvydestään huolimatta kuolla ”luonnottomien alamaisten” (”vnnatural subiects”) maanpetturuudesta, ja jatkaa tuomitsemaan kapinoinnin ikuisesti laittomaksi.²⁵⁶ Puhe luonnottomista alamaista tuo välittömästi mieleen North Berwickin noidat, etenkin kun Jaakko käyttää tismalleen samoja sanoja kuvaamaan noitia *Daemonologiassa*;²⁵⁷ *Trew Law of Free Monarchies*issa hän puhuu ”laittomista kapinoista” (”vnlawfull rebellion”),²⁵⁸ mikä vaikuttaa erikoiselta, sillä Jaakon mielestä kaikki kapinat olivat laittomia, rikoksia Jumalan asettamaa hallitsijaa kohtaan.²⁵⁹

---

²⁵⁴ James Rex 1597, 78.

²⁵⁵ King James VI & I 1994, 23; vastaava listaus löytyy myös *Witches Apprehended, Examined and Executed, for notable villanie by them committed both by Land and Water* 1613, A4.

²⁵⁶ King James VI & I, 1994, 21.

²⁵⁷ James Rex 1597, 15, 81.

²⁵⁸ King James VI & I 1994, 63, 77.

²⁵⁹ Kts. luku 3.1.

Varhaisimmat maininnat kapinoinnista tai noitien vihollisuudesta sekä Jumalaa että kuningasta kohtaan löytyvät Hollandilta: hän aloittaa *Treatise Against Witchcraftin* puhumalla loppumattomasta sodasta kahden ”henkisen valtakunnan” välillä, joista toisen hallitsijana on ”kuningas” Jeesus ja toisen ”tyranninen kruununtavoittelijana” Paholainen.²⁶⁰ Erityisen mielenkiintoista tässä katkelmassa on tapa, jolla siinä rinnastetaan kuninkuus Jeesukseen ja kruununtavoittelu – ja, täten, kapinointi kuningasta vastaan – Paholaiseen; katkelma kuvastaa, kuinka paljon poliittinen keskustelu muuttui Englannissa 1600-luvulla, jonka aikana valtiossa teloitettiin kuningas pitkän sisällisotakauden päätteeksi (1649) ja suoritettiin ”mainio vallankumous” (1688).

Kaksi vuotta Hollandin jälkeen (1592) G.B. -nimellä julkaistu *The Most Wicked worke of a wretched Witch* -tapahtumakertomuksessa noitien asema rikollisina maallista ja taivaallista valtaa vastaan esitetään Hollandia yksiselitteisemmin: noidat ovat ”kapinallisia Jumalaa vastaan, ihmiskunnan vihollisia, yhteisen hyvän perhosentoukkia – tuli on liian hyvä polttaakseen heitä”.²⁶¹ ”Yhteisen hyvän perhosentoukat” (”catterpillers of a common wealth”) on erikoinen ilmaisu, joka ei toistu missään muualla aikakauden demonologiassa, ja sanavalinta ”common wealth” voi viitata myös tasavaltaan (Commonwealth oli Oliver Cromwellin johtaman tasavallan (1649–1653) nimitys), Kansainyhteisöön tai tasavaltalaisuuteen, mutta termin alkuperäinen merkitys on liittynyt yhteiseen tai yhteisön hyvään tai hyvinvointiin.²⁶² Ilmaisulla G.B. on oletettavasti hakenut mielikuvaa yhteiskunnan arvoja sisältä päin nakertavista noidista, jotka hän rinnastaa perhosentoukkiin tai muihin matoihin – tutkimukseni kannalta maallisen ja taivaallisen rikollisuuden esiintyminen peräkkäin on kuitenkin lingvistiikkaa merkittävämpää.

Jos kuninkaan jumalallisen oikeuden ja puritaanien tuomitsemisen diskursseissa ei tapahtunut demonologian parissa muutosta 1500- ja 1600-lukujen taitteessa, noitien kapinallisuus Jumalaa ja vihollisuus ihmiskuntaa vastaan yleistyy argumenttina kruunujen yhdistymisen jälkeen. Perkins – jonka teos *A Discourse of the Damned Art of Witchcraft* julkaistiin pos-

---

²⁶⁰ Holland 1590, A2: ”...there are two spiritual kingdomes in this world, which haue continual hatred & bloody wars, without hoe of truce for euer The Lord and king of the one, is our Lord Iesus, the tyrannical vsurper of the other, is Sathan.”

²⁶¹ G.B. 1592, 6: ”... rebels toward God: enemies to mankind: catterpillers of a common wealth, the fire is too good to consume them.” Sanavalinta ”catterpillers” voi viitata myös johonkin muuhunkin toukkaan, mutta suora sanakirjakäännös on perhosentoukka.

²⁶² <http://www.merriam-webster.com/dictionary/commonweal> (vierailtu 22.1.2016)

tuumisti vuonna 1608, kuusi vuotta Perkinsin kuoleman jälkeen, mutta argumenttiensa puolesta on luonnollista olettaa sen perustuvan vuoden 1600 paikkeilla pidettyyn luentosarjaan²⁶³ – esimerkiksi rinnastaa noituuden ja kapinallisuuden täten:

*... petturi, joka on valtion vihollinen ja kapinoi laillista hallitsijaa vastaan, ansaitsee kuolemantuomion – ja kaikkein pahamaineisin petturi ja kapinallinen on noita. Hän hylkää Jumalan, kuninkaiden kuninkaan, ja poistuu kirkon ja seurakunnan yhteisöstä, sekä solmii liiton Paholaisen kanssa...*²⁶⁴

Samankaltaisia lausuntoja löytyy myös muualta päin Perkinsin teosta.²⁶⁵ Vuoden 1608 jälkeen julkaistuissa tutkielmissa ”maanpetturuus Jumalaa vastaan” (”treason against God”) tai taikuuden kuvaaminen ”pyrkyryytenä taivaalliseen toimeen” (”vsurpation of the divine office”) toistuu yhtenäin.²⁶⁶ Cooper rinnastaa, kuten Perkins ennen häntä, taivaallisen kapinoinnin maalliseen petturuuteen, joista molemmista tuomiona tulisi olla kuolema.²⁶⁷ Cotta, pyrkiessään osoittamaan kuinka noidat ovat ”huijareita” (”impostor”), käyttää historiallisia esimerkkejä useista maanpetoksista, kapinoista tai poliittisista skandaaleista, joissa huijarit tai noidat ovat olleet osallisina.²⁶⁸ Kahdentoista esimerkin jälkeen hän esittää retorisen kysymyksen: ”kuinka monta muuta pelokasta ja kauhistuttavaa maanpetosta on rakennettu ja perustettu toisten samanlaisten mahtavien huijausten päälle?”²⁶⁹ Vaikka Cottan näkökulma on toinen – hän on Scotin jälkeen kriittisin noituutta ja noitavainoja kohtaan – hänkin tekee saman rinnastuksen noitien ja kapinallisten välille.

Rinnastus menee pidemmälle, sillä kuten North Berwickin noitavainossa, noitien kapinallisuus ja maanpetturuus ulottui myös maallista valtaa kohtaan. Levack kuitenkin argumentoi, että vaikka noituus ja kapinallisuus rinnastettiin, noidat eivät silti olleet poliittisia dissidenttejä.²⁷⁰ Jaakko Stuartin lukuisten mainintojen lisäksi myös muut demonologit, erityisesti

---

²⁶³ Sharpe 1997, 81.

²⁶⁴ Perkins 1608, 248–249: ”... that the traytor, who is an enemie to the State, and rebelleth against his lawfull Prince, should be put to death: now the most notorious traytor and rebell that can be, is the Witch. For shee renounceth God himselfe, the King of kings, shee leaues the societie of his Church and people, shee bindeth herselfe in league with the Deuill...”

²⁶⁵ Perkins 1608, 184–185.

²⁶⁶ Kts. esim. Cotta 1625, 59–62; Cooper 1617, 158.

²⁶⁷ Cooper 1617, 321.

²⁶⁸ Cotta 1625, 71–75.

²⁶⁹ Cotta 1625, 74: ”How many other fearefull and horrid treasons haue bin built and grounded vpon other the like prodigious impostures?”

²⁷⁰ Levack 2008, 109.

Potts nostivat yhteyden esiin.²⁷¹ Siinä missä Jaakon kommentit maanpetturuudesta voi katsoa juontuvan erityisesti North Berwickin tapahtumista ja Bothwellin osallisuudesta niihin, Potts yhdistää asiaan Gunpowder Plotin – Potts osoittaa teoksensa epistolana Thomas Knyvetille, joka paljasti salamurhayrityksen ja vangitsi Guy Fawkesin.²⁷² Potts virallisiin asiakirjoihin pohjautuvissa, mutta hänen vapaasti valikoimissa ja muokkaamissa kuulusteluissa Pendle Hillin noidat tunnustuvat suunnitelleensa Lancashiren linnan räjäyttämistä,²⁷³ mikä on suoraan analogista Fawkesin yritykseen räjäyttää parlamenttitalo.

Potts teos on kiinnostava myös siinä, että se tuntuu olevan – kuten Stephen Pumfrey on artikkelissaan osoittanut – kirjoitettu tukemaan Jaakon *Daemonologiassa* esittämiä teesejä noidista yhteiskunnan varteenotettavina vihollisina.²⁷⁴ Pumfreytä seurailen onkin mahdollista nähdä Potts sosiaalisena pyrkyrinä, joka pyrkii oikeuttamaan Pendle Hillin vainossa käytetyt keinot kuninkaan omilla sanoilla, toistamalla samoja argumentteja.²⁷⁵ Pumfrey kiinnitti huomionsa myös siihen, että Potts ei viittaa demonologisiin auktoriteetteihin, klassisiin teksteihin tai edes Raamattuun, mutta vastaavasti useita kertoja *Daemonologieen*.²⁷⁶ Koska Potts on tietoisesti kirjoittanut teoksensa kuninkaalle mieleiseksi, hänen on täytynyt selvittää mitä Jaakko on ollut mieltä noidista vuonna 1613 – asia, joka ei ollut ollenkaan niin selvä kuin saattaisi olettaa.²⁷⁷ North Berwickin noitavainon ja *Daemonologien* kirjoittamisen johdosta Jaakko oli saanut noidanmetsästäjän maineen Englannissa,²⁷⁸ mutta vastaavasti vuoden 1603 hänen suhtautumisensa noituuteen oli vaihdellut kiinnostuneesta skeptiseen, eikä esimerkiksi Sharpe pidä Jaakkoa vuoden 1603 jälkeen noidanmetsästäjänä.²⁷⁹ Yrityksissään miellyttää kuningastaan, Potts tituleerasi noituutta ”suurimmaksi maanpetokseksi koskaan tässä maassa”,²⁸⁰ sekä hän puhuttelee useita kertoja suoraan kuningasta.²⁸¹ Ilmeisesti mielistely toimi, sillä Potts saavutti sosiaalista nousua usean kunniaviran muodossa vuosina 1615 ja 1618.²⁸²

---

²⁷¹ James Rex 1597, 21–22, 54, 78–79; Potts 1613, G3, N3.

²⁷² Potts 1613, esipuhe; Pumfrey 2002, 36–37; Maxwell-Stuart 2014, 225.

²⁷³ Potts 1613, G3.

²⁷⁴ Pumfrey 2002, 27–28, 30.

²⁷⁵ Pumfrey 2002, 23, 30–36; Sharpe 1997, 99.

²⁷⁶ Pumfrey 2002, 29, 32; kts. esim. Potts 1613, T2.

²⁷⁷ Pumfrey 2002, 23.

²⁷⁸ Clark 1977, 161; Lerner 1984, 14–15.

²⁷⁹ Sharpe 1997, 48–49. Erityisesti Jaakon skeptisyyden puolesta puhuu hänen toimintansa Anne Gunterin kuulustelussa 1605 – kts. luku 1.1.

²⁸⁰ Potts 1613, F3: ”... the greatest Treason that euer was in this Kingdome...”

²⁸¹ Potts 1613, Y3, Z2.

²⁸² Pumfrey 2002, 38.

Pottsinkin kaltaista selkeää Jaakon argumenttien seurailua tai kuninkaan suuntaan kumartelua tapahtui hieman vuoden 1603 jälkeen.²⁸³ Nämä kohdat ovat kuitenkin enemmän retoriikkaa ja lukeneisuuden osoituksia. Esimerkiksi *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower* -tapahtumakertomuksessa viitataan ”omaan, oppineeseen ja järkevään kuninkaaseemme”,²⁸⁴ mikä on selvää retoriikkaa, ei Jaakon argumenttien toistamista, kuten Pottsilla. Samassa tapahtumakertomuksessa sekä Cooperin tutkielmassa Jaakko listataan muiden demonologioiden joukossa, eivätkä sanavalinnat anna kuvaa Pottsinkin kaltaisesta pyrkyryydestä tai mielistelystä, vaan maininnat tuntuvat olevan tarkoituksia korostaa kirjoittajan omaa perehtyneisyyttä.²⁸⁵ Tämä korostaa Pottsinkin harjoittaman mukailun poikkeuksellisuutta, eikä esimerkiksi viittauksia Gunpowder Plotiin ole muualla demonologiassa yhtä Cooperin irtomainintaa lukuun ottamatta.²⁸⁶

Epäsuorempia tapoja, joilla Jaakon argumenttien vaikutus on saattanut ilmetä demonologiassa, ovat esimerkiksi ensimmäisen Samuelin kirjan jakeen (1. Sam. 15:23) yleistyminen argumentoinnissa ja muiden maanpetos- tai kapinahuomioiden esittäminen. Ensimmäisen Samuelin kirjan jae on toki tunnettu ennen Jaakkoakin,²⁸⁷ eikä mitään selkeää käytön yleistymistä ole huomattavissa. Esimerkiksi Perkins kyllä viittaa jakeeseen,²⁸⁸ mutta ei ota sitä teoksessaan sen kummemmin fokukseseen. Cotta mainitsee Elisabeth I:n murhayrityksestä noituudella vuonna 1578,²⁸⁹ mutta sekin on vain ohimenevä huomio, ei Jaakon argumenttien mukaelma tai kuninkaan jumalallisen aseman puolesta kirjoitettu katkelma. *The Witches of Northamptonshire* -tapahtumakertomuksessa mainitaan, kuinka Arthur Bill -niminen noita vastusti kuninkaan lakia ja tuomarit tuomitsivat hänet kuolemaan, minkä takia noita syytti tuomaria tyranniasta; tulkitseen tekstin kirjoittajan olleen tuomarin puolella, oikeuttaen tuomarin tuomiota ja sisällyttäneen syytökset tyranniasta ja mielivaltaisuudesta osoituksena noidan ”teeskentelevästä kielestä” (”dissembling Tongue”) ja ”korruptoituneesta omatunnosta” (”corrupted Conscience”).²⁹⁰

---

²⁸³ Cooper 1617, 281, 363; *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower* [...] 1619, B[1], B3.

²⁸⁴ *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower* [...] 1619, B[1]: “... our owne learned and most iudicious King”.

²⁸⁵ Cooper 1617, 363; *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower* [...] 1619, B3.

²⁸⁶ Cooper 1617, 8.

²⁸⁷ Kts. esim. Holland 1590, G2.

²⁸⁸ Perkins 1608, 8.

²⁸⁹ Cotta 1625, 113. Elisabeth I:n salamurhayrityksestä kts. Sharpe 1997, 45.

²⁹⁰ *The Witches of Northamptonshire*, C3–D[1].

Jaakon kirjoitukset noitien ja kapinallisten samankaltaisuudesta ovat vaikuttaneet enemmän muihin demonologeihin kuin hänen muut ei-demonologiset argumenttinsa. Noitien korostaminen Jumalan ja kruunun vastaisina kapinallisina yleistyi vuoden 1600 paikkeilla, mutta se pysyi Jaakkoa ja Pottsia lukuun ottamatta sivumainintana englantilaisessa demonologiassa. Vaikka *Daemonologieta* on tutkijoiden keskuudessa pidetty varsin merkityksettömänä teoksena,²⁹¹ Jaakon panos kapinallisuus-rinnastuksen tuomisessa vaikuttaa merkittävältä. Maltillisempi tulkinta on, että ensimmäisen Samuelin kirjan jaetta olisi käytetty joka tapauksessa demonologian kehittyessä,²⁹² ja rinnastukset kapinallisuuteen olisivat ilmaantuneet keskusteluun joka tapauksessa 1600-luvun alkupuolella. Jaakko on saattanut kiihdyttää olemassa ollutta kehitystä, joskin keskustelun suuremmassa kontekstissa marginaalisella suunnalla.

---

²⁹¹ Clark 1977, 168–169, 173; Maxwell-Stuart 2001, 182.

²⁹² Ja sitä oli käytetty jo ennen *Daemonologieta*: Holland 1590, G2; G.B. 1592, 6.

4 ”Musta on valkeaa, valkea mustaa”

Tutkimuskirjallisuudessa on kiistelty siitä, kuinka paljon Jaakko Stuart vaikutti mannermaisen demonologian ilmaantumiseen Englannissa ja Skotlannissa. Varhaisemmat tutkijat, erityisesti Lerner, väittävät, että Jaakon häämatka Tanskaan ennen North Berwickin noitavainoa perehdytti kuninkaan mannermaiseen demonologiaan, jonka yleistymistä hän Skotlannissa edisti.²⁹³ Uudempi tutkijapolvi, Peter G. Maxwell-Stuart muita kärkkäämmin, on pyrkinyt korostamaan, ettei Jaakon merkitys ollut suuri, sillä Skotlanti tai Englanti ei ollut demonologialtaan koskaan kovin mannermainen tai monet Jaakon tuomiksi liitetyt uskomukset tunnettiin jo ennen vuotta 1590.²⁹⁴ Pyrin tämän luvun aikana selvittämään kumpi tulkinnoista on totuudenmukaisempi englantilaisen demonologian perspektiivissä. Luvussa 4.3 määrittelen mannermaisuuksien astetta katsomalla kuinka usein kolme mannermaiseen demonologiaan liitettyä piirrettä – sapatti, Paholaisen merkki sekä sopimus Paholaisen kanssa – esiintyivät englantilaisessa demonologiassa. Kuvattiinko sapattia orgastiseksi mustaksi mesuksi, kuten mantereella, vai puhuttiinko demonologiassa sapatista ollenkaan?

4.1 Noitien demonisointi

Perkins määrittelee noidan seuraavasti: ”Noita on taikuri, joka suostuu tietoisesti ja julkisesti tai salaisesti käyttämään Paholaisen apua ihmeiden tekemisessä.”²⁹⁵ Tässä katkelmassa merkittävää on sen näennäinen mannermaisuus: jos saman virkkeen olisi kirjoittanut Jean Bodinin tai Martin Del Rion kaltainen mannermaisen demonologian auktoriteetti, se ei olisi ristiriidassa heidän muiden kirjoitustensa kanssa. Määritelmästä puuttuvat kuitenkin monet mannermaiseen demonologiaan liittyvän kumulatiivisen noituusstereotypian elementit: vaikka noita on Perkinsin lainauksessa liitossa Paholaisen kanssa, siinä ei mainita sanalla-

---

²⁹³ Lerner 1984, 4–5, 10–11, 30; Lerner 1985, 69; Clark 1977, 156.

²⁹⁴ Maxwell-Stuart 1997, 211–213; Maxwell-Stuart 2001, 143, 185, 215. Huomionarvoista on se, että Maxwell-Stuartin tulkinnoissa on paljon elementtejä, joita voisi pitää spekulatiivisina: hän mm. yrittää todistaa kuinka noidat tarkalleen kokoontuivat North Berwickin kirkkoon (Maxwell-Stuart 2001, 151–152), käyttää *Newes from Scotlandia* tapahtumahistoriallisena lähteenä (Maxwell-Stuart 2001, 142–144), sekä hän pitää ”mahdottomana epäillä Jaakkoa vastaan kohdistuneen noituus-salaliiton todellisuutta” (Maxwell-Stuart 2001, 171). Vastaavat erikoiset argumentit ja lähdekritiikittömyys asettavat Maxwell-Stuartin teokset ja teesit kyseenalaiseen valoon.

²⁹⁵ Perkins 1608, 167: ”A Witch is a Magitian, who, either by open or secret league, wittingly and willingly, consenteih to vse the aide and assistance of the Deuill in working of Wonders.” Sama määritelmä löytyy myös Cooper 1617, 177. Muita määritelmiä ja kuvauksia kts. esim. Scot 2013, 4–5, 124, 278; Holland 1590, E[1].

kaan sapattia, yhteiskunnan arvojen inversiota tai edes noitavainojen lähtökohtaa, *maleficiumia*. Huomionarvoista on myös se, että Perkins määrittelee noidan ”taikuriksi” (”Magitian”), mikä on sukupuoleton termi, toisin kuin ”noita” (”Witch”), joka liitetään naiseen – Perkinsin sanavalinta korostaa täten noituuden sukupuolettomuutta.

Noitien sukupuolella ei ollut aikalaisille merkitystä, vaan noituuden rikos oli sukupuoleton rikos. Perkins, puhuessaan yleisesti, sanoo, ettei kumpikaan sukupuoli ole poissuljettu noidaksi ryhtymisestä, vaikka hän heti perään korostaa naista heikompana sukupuolena, alttiimpana houkutuksille.²⁹⁶ Jaakko Stuart huomio samansuuntaisesti: noitien sukupuolijakauma (20 naista yhtä miestä kohtaan) johtuu siitä, että naiset ovat ”miehiä heikompi sukupuoli, minkä takia heille on helpompaa astua Paholaisen iljettäviin ansoihin”,²⁹⁷ minkä puolesta puhuu Raamatun luomiskertomus (1. Moos. 3:1–6), jossa Eeva myöntyy Käärmeen houkutuksille ennen Aadamia. Myös Cooper ja Roberts huomioivat naisten suuren osuuden noidista.²⁹⁸ Tiiveimmin noidat ja naiset toisiinsa liittää Scot, joka jo teoksensa ensimmäisellä sivulla puhuu noidista vanhoina naisina.²⁹⁹ Hän kuvailee noidat ”naisiksi, jotka ovat tavallisesti vanhoja, tyhmiä, sameasilmäisiä, kalpeita, iljettäviä, täynnä ryppyjä, köyhiä, jöröjä, taikauskaisia ja paavillisia tai uskonnottomia”.³⁰⁰ Noituuden ja naiseuden välinen väljä yhteys on varsin tavanomainen huomio mannermaisessa demonologiassa, vaikka sen todenperäisyydestä onkin tutkimuskirjallisuudessa keskusteltu paljon,³⁰¹ kumulatiivisen noituusstereotypian kannalta sillä ei kuitenkaan ole merkitystä.

Jos noidat olivat demonologeille pääasiassa naisia, mitä muita ominaisuuksia tai kuvauksia noitiin liitettiin – olivatko noidat lähtökohtaisesti alemmista sosiaaliluokista tai liitettiinkö erityisesti jonkin yksittäisen ammatin harjoittajat muita useammin noidiksi? Jaakolle noidat

---

²⁹⁶ Perkins 1608, 168–169.

²⁹⁷ James Rex 1597, 43–44: ”... the sexe is frailer then man is, so is it easier to be intrapped in these grosse snares of the Deuill...”

²⁹⁸ Cooper 1617, 206; Roberts 1616, 40–44.

²⁹⁹ Scot 2013, 1.

³⁰⁰ Scot 2013, 4: ”... witches, are women which be commonly old, lame, bleare-eied, pale, fowle, and full of wrinkles; poore, sullen, superstitious, and papitst; or such as knowe no religion...”

³⁰¹ Kts. luku 2.1.

ovat köyhiä, ja he ryhtyvät noidiksi joko kostonhalun tai ”elintarvikkeisiin kohdistuvan ahneuden” (”greedie appetite of geare”) takia. Vastaavasti nekromantikot³⁰² tulevat joko korkeammista sosiaaliluokista tai alemmista, ja ryhtyvät noidiksi uteliaisuuttaan.³⁰³ Jaakko esittää kuvauksen tavasta, jolla Paholainen houkuttelee noidan tai nekromantikon palvelukseensa: Paholainen esittäytyy heikkouden hetkellä pelkkänä äänenä tai ihmiseltä näyttäen, ja lupaa köyhille rikkauksia ja rikkaille tyydytyksen kostonhaluun, kunhan he lupaavat totella häntä.³⁰⁴ Vastaavia argumentteja Paholaisen noitiin kohdistamista houkutuksista ei juuri muualla englantilaisessa demonologiassa ole, vaikka esimerkiksi Roberts kuvaa prosessia hyvin vastaavalla tavalla kuin Jaakko, joskin yksinkertaisten syyt pelkkään kostonhaluun.³⁰⁵ Cooperille noitien köyhyys on Paholaisen juoni, jolla hän saa noidat riittävän epätoivoisiksi uusimaan uskollisuudenvälansä.³⁰⁶ Scot mainitsee kuvaillessaan noitaa tämän köyhyyden,³⁰⁷ mutta noitavainojen kriitikon noitiin liittämät ominaisuudet heijastelevat pikemminkin mannermaisen demonologian stereotypiaa kuin Scotin omaa ajattelua tai englantilaista demonologiaa. Vaikka köyhyys ja siitä johtuva ahneus liittyvätkin demonologien mielestä noituuteen, keskustelu aiheesta on vähäistä ja rajoittuukin irtomainintoihin ja esimerkkitarinoin, kuten Cooperilla; vain Jaakko teki siitä tärkeän osan demonologiaansa, eikä se levinnyt hänen kirjoituksensa ulkopuolelle.

Köyhyys-keskustelua merkittävämpi diskurssi demonologiassa oli osoittaa noitien olevan Paholaisen palvelijoita tai orjia, ja täten oikeuttaa noitavainojen tarpeellisuus. Tätä voisi pitää oikeutetusti koko demonologian – mannermaisen ja englantilaisen – tärkeimpänä keskusteluna, sillä ilman sitä noitavainot olisivat, jos kumulatiivinen noituusstereotypia hyväksytään, jääneet yksittäisoikeudenkäynneiksi.³⁰⁸ Likipitäen kaikki demonologit myönsivät noitien olevan Paholaisen palvelijoita tai orjia.³⁰⁹ Se, mitä kutsun noitien demonisoinniksi, on juuri tämä prosessi: demonologit loivat noidista kuvan Paholaisen palvelijoina, tuskin

---

³⁰² Nekromantikko on henkilö, joka kykenee herättämään kuolleita tai käymään keskusteluja kuolleiden henkilöiden sielujen kanssa. Täten nekromantikko ei ole synonyyminen noidan tai taikurin kanssa, mutta noitien ja taikuuden demonisoinnissa heidätkin luokiteltiin Paholaisen palvelijoiksi.

³⁰³ James Rex 1597, 8–9.

³⁰⁴ James Rex 1597, 32–33.

³⁰⁵ Roberts 1616, 46.

³⁰⁶ Cooper 1617, 39–40.

³⁰⁷ Scot 2013, 4.

³⁰⁸ Kts. luku 2.3.

³⁰⁹ Kts. esim. Gyfford 1587, B2, F2; Holland 1590, B1, F1, G3; Giffard 1593, B3, H2; *The Apprehension and Confession of three notorious Witches* 1589; James Rex 1597, xi; Perkins 1608, 10, 41, 118; Roberts 1616, A3, 27.

perkeleitä parempina, vaikka aiemmin noidat olivat olleet siedetty lieveilmiö etenkin periferisemmillä alueilla.³¹⁰ Kaikki noidat, olivat he sitten mustan tai valkean magian, korkean tai alhaisen taikuuden edustajia, tasapäistettiin Paholaisen palvonnaksi ja täten pahaksi. Yleissääntönä voikin pitää, että mitä demonisempia noidat olivat demonologiassa, sitä mannermaisempia uskomukset olivat.

Englantilainen demonologia ei kuitenkaan ole kovin mannermaista, tässä suhteessa: vaikka noitien ja Paholaisen suhde muistetaan mainita, sillä ei hekumoida. Englantilainen demonologia on kiinnostuneempi Paholaisesta kuin noidasta; siinä kiinnitetään enemmän huomiota taikuuden demoniseen alkuperään kuin noitien epäinhimillisyyden ja perkeleellisyyden kuvailuun.³¹¹ Tapahtumakertomuksissa kuvataan noidat ruokkimassa apuhenkkiä,³¹² ja toisinaan vannomassa uskollisuutta Paholaiselle,³¹³ mutta tavallisemmin huomionkohteena on taikuus toimena.³¹⁴ Poikkeuksia toki oli,³¹⁵ mutta kun verrataan kumulatiivisen noituusstereotypian korostamaan yhteiskunnan arvojen vastakohtana olevaa noitaan,³¹⁶ ero on selvä. Englantilainen demonologia ei tue Larnerin väitettä noitavainoista ”taloudellisena tapana hyökätä poikkeavuutta” vastaan.³¹⁷ Vastaavasti demonologisissa tutkielmissa käytetään huomattava määrä vaivaa Raamatun lingvistiikan käsittelyyn tai taikuuden jumalallisen alkuperän todistamiseen,³¹⁸ eikä sapatista puhuta kuin harvoin.³¹⁹

Demonologiassa noitien rikoksia kuvataan usein ympäröivästä ja ne painottuvat enemmän *maleficium*-rikoksiin kuin Paholaisen palvontaan, ja sapatikäyntien kuvaukset ovat harvinaisia. Cooper listaa noitien rikoksiksi myrskyjen nostattamisen, ilman myrkyttämisen,

---

³¹⁰ Clark 1997, 472 puhuu vastataikuudesta, mutta väite on yleistettävissä noituuteen.

³¹¹ Kts. luku 4.2.

³¹² Engl: familiars. Esim. *The Apprehension and Confession of three notorious Witches* 1589.

³¹³ Esim. *Newes from Scotland*, A3, D[1]–D2.

³¹⁴ Esim. *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse [...] 1593*, N3; Levack 2008, 110.

³¹⁵ Erityisesti Potts 1613, N[1].

³¹⁶ Levack 2006, 41.

³¹⁷ Larner 1984, 65: ”The prosecution of witches is a peculiarly economical way of attacking deviance.”

³¹⁸ Esim. Scot 2013, 64–272 keskittyy lingvistiikkaan, joskin sivuaa monia muitakin aiheita; Perkins 1608, 14–17.

³¹⁹ Kts. luku 4.3.

viljan tuhoamisen, karjan surmaamisen, erikoisten kärsimysten tuomisen ihmisille sekä perkeleiden manaamisen.³²⁰ Katolisten harjoittamaa manaamista lukuun ottamatta kaikki Cooperin listaamat toimet lasketaan *maleficium*iksi, ei Paholaisen palvonnaksi. Vastaavasti kuitenkin Gifford syyttää noitia erityisesti yhteistyöstään Paholaisen ja perkeleiden kanssa, vaikka myöntääkin, ettei Englannin laki vielä vuonna 1593 tuominnut noitia siitä kuolemaan, vaan tuomio tuli *maleficiumista*.³²¹ Uusi noituusasetus vuonna 1604 muutti käytännön, ja siitä alkaen tuomio saattoi tulla myös perkeleiden konsultoinnista tai sopimuksen tekemisestä.³²² Perkinsille, kuten Giffordille, juuri noitien ja Paholaisen liitto on suurin rikos: ”Syykovaan rangaistukseen on juurikin liiton tekeminen Paholaisen kanssa, joko salassa tai julkisesti, ja jonka jälkeen he käyttävät Paholaisen apua ihmeiden tekoon.”³²³

Noidat tuomitaan kuolemaan tekemistään taioista sekä liitostaan Paholaisen kanssa. Tästä on englantilaisten demonologioiden keskuudessa yksimielisyys, kun pois luetaan Scot, jonka mielestä noidat ovat viattomia eivätkä ansaitse (kuoleman)rangaistuksia.³²⁴ Kuten Jaakko asian ilmaisee: ”noidat on surmattava Jumalan lain mukaisesti”, ja rangaistus on sama iästä, sukupuolesta ja sosiaalisesta asemasta riippumatta.³²⁵ Jaakon mainitsema ”Jumalan laki” viittaa toisen Mooseksen kirjan usein lainattuun jakeeseen ”Noitanaisen älä anna elää” (2. Moos. 22:17), jolla muun muassa Gifford ja Perkins perustelevat noitien kuolemantuomion välttämättömyyden.³²⁶ *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower [...]* -tapahtumakertomus vetoaa Mooseksen kirjan lisäksi Englannin lakiin,³²⁷ eli vuoden 1604 noituusasetukseen. Vaikka noitien rikos on Jumalan lain vastainen, ja täten tulkittavissa uskonnolliseksi rikokseksi, demonologioidenkin mielestä noitien tuomitseminen kuuluu maalliselle oikeudelle.³²⁸

---

³²⁰ Cooper 1617, 158; vastaava lista kts. Gyfford 1587, H3–I[1]; Giffard 1593, H3. Kaikki Cooperin listaamat *maleficium*-toimet ovat varsin yleisiä, ja erityisesti myrskyn nostattaminen toistuu esim. Roberts 1616, A2, 68; *Newes from Scotland*, A[B]3–C[1].

³²¹ Giffard 1593, K3.

³²² Raithby 1811, 599–600.

³²³ Perkins 1608, 183: ”The cause then of this sharpe punishment, is the very making of a leaue with the deuill, either secret, or open, whereby they couenant to vse his helpe for the working of wonders.” Huomion-arvoista on, että virkkeen loppuosa on lähes sanasta sanaan Perkinsin esittämä määritelmä noidalle.

³²⁴ Scot 2013, 1.

³²⁵ James Rex 1597, 77–78, lainaus 77: ”They [witches] ought to be put to death according to the Law of God...”

³²⁶ Gyfford 1587, H3; Giffard 1593, B2, H2; Perkins 1608, 182, 247; Cooper 1617, 311. Sama Raamatun jae löytyy myös Roberts 1616 kannesta.

³²⁷ *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower [...]* 1619, G2.

³²⁸ Perkins 1608, 200; Roberts 1616, 75.

Vaikka noitien tuomitseminen kuuluikin maalliselle oikeudelle, tärkeä kysymys liittyi tapaan, jolla noitien syyllisyys selvitetäisiin. *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse* -tapahtumakertomuksessa kuvataan, kuinka noidat todetaan noidiksi, koska nämä eivät kestä kuulla ääneen luettuja Raamatun jakeita,³²⁹ joskin käytäntö oli harvinainen eikä ilmene muualla demonologiassa. Jaakko Stuart suositteli uittamista, sillä vesi, jonka rooli kristillisessä kasteessa tekee siitä muita elementtejä pyhemmän, hyljeksii noitia.³³⁰ Ajatus uittamisesta noidan syyllisyyden selvittäjänä oli Skotlannissa vieras ja yleisty Englannissakin vasta vuoden 1600 jälkeen.³³¹ Uittamisen pätevyys todisteena oli kyseenalainen jo 1500- ja 1600-luvuilla,³³² eikä se riittänyt juridiseksi perusteeksi noidan tuomitsemiselle.³³³ Cooper pitää uittamista, nyppimistä ja muita noidan paljastustapoja tarpeettomina, sillä vaikka niillä pysyttäisiin löytämään ”paha noita” (”Badde Witch”), hyvä noita, joka todellisuudessa oli pahaa noitaa pahempi, jäisi paljastumatta.³³⁴ Kunnollisiksi paljastuskeinoiksi Cooper listaa muun muassa toisen noidan kuolinpäivänään esittämän syytöksen, ”pahakielisen naisen” (”bad tongued woman”) kiroilun sekä Paholaisen merkin.³³⁵ Aikalaiskriitikoista ja toimen laittomuudesta huolimatta ainakin kaksi tapahtumakertomusta kuvaa sen käyttöä.³³⁶ Uittamisen puolustamisen puuttuminen englantilaisesta demonologiasta antaa kuvan Jaakon vaikutuksesta, sillä hänen kuvauksensa toimesta oikeana tapana selvittää noidan syyllisyys on uniikki, ja käytäntö levisi Englannissa vasta vuoden 1603 jälkeen.

Koska tunnustuksen saaminen oli tärkeää tuomion antamiseksi,³³⁷ noitia kidutettiin. Kidutus oli harvinaista Englannissa ja Skotlannissa, mistä johtui, ettei aiheesta käyty kovinkaan laajaa keskustelua demonologioiden piirissä, ja kun siitä keskusteltiin, näkemykset olivat maltillisia. Esimerkiksi Perkins sanoo, myönnettyään kiduttamisen laillisuuden, ettei sitä sovi käyt-

³²⁹ *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse* [...] 1593, C2, N2, O3.

³³⁰ James Rex 1597, 80–81.

³³¹ Levack 2008, 45 mainitsee uittamista käytetyn vain vuoden 1597 vainoissa, minkä takia se ilmenee *Demonologiassa*; Sharpe 1997, 99 mainitsee uittamista käytetyn ensikerran Englannissa vuonna 1612.

³³² Perkins 1608, 206–208 argumentoi uittamisen olevan tarpeetonta, koska siinä käytetty vesi ei ole kasteveettä; Cotta 1625, 134, 136–137 korostaa toimen laittomuutta ja luonnottomuutta.

³³³ Levack 2008, 45.

³³⁴ Cooper 1617, 272–273.

³³⁵ Cooper 1617, 274–276.

³³⁶ *The Witches of Northamptonshire* 1612, C2–C3; *Witches Apprehended, Examined and Executed*, [...] 1613, C3.

³³⁷ Larner 1984, 31, 56; Kieckhefer 1975, 88–89.

tää kaikissa tapauksissa ja ”vain merkittävän oletuksen” todistamiseksi, jos syytetty kieltäytyy tunnustamasta muuten.³³⁸ Englantilaisen demonologian merkittävin kuvaus noitien kidutuksesta löytyy *Newes from Scotlandista*, jossa kuvataan kuinka David Seton kiduttaa tunnustuksen Gellis Duncanista,³³⁹ Duncanin ilmiantamia noitia kidutetaan ”tavalla, jolla tuossa maassa noitia on viimeaikoina kidutettu”,³⁴⁰ sekä John Fian ”kärsii [espanjalaisista] kengistä” useita kertoja.³⁴¹

Koska kiduttaminen vääristää tunnustuksen,³⁴² Larner on sanonut ”kaikkien syytettyjen noitien olleen, määritelmän mukaisesti, syyttömiä”.³⁴³ Myös demonologit pohtivat mahdollisuutta, että josko jotkut tuomituista olivat todellisuudessa syyttömiä. Gifford sanookin, että koska noitien tekemät rikokset ovat niin hirvittäviä, on parempi tuomita ”joitakin syyttömiä kuolemaan kuin jättää ainuttakaan noitaa henkiin”.³⁴⁴ Perkins puolestaan vyöryttää vastuun tuomareille, joiden tehtävä on ”huolellisesti tutkia syytösten tulevan rehellisiltä ja luotettavilta miehiltä”.³⁴⁵ Toisaalta Perkins kehottaa surmaamaan noidat, jotka tunnustavat ja katuvat, sillä vain Jumala voi armahtaa.³⁴⁶ *The Witches of Northamptonshire* -tapahtumakertomuksessa noitien syyllisyys varmistetaan sillä, että jos noita ei itke kuulustelussa, Jumala estää häntä itkemästä, sillä naiset ovat aina valmiita itkemään.³⁴⁷ Myös Scot korostaa tuomarien vastuuta noitien tunnistamisessa ja tuomitsemisessa, mutta toisin kuin Perkinsin, Scotin mielestä tuomarien pitäisi kyetä näkemään huijausten ohi.³⁴⁸ Scot väittääkin noitien olevan ”melankolisia naisia” (”melancholike women”), jotka uskovat tunnustamiaan mahdolltomuuksia koska he eivät ole täysissä mielenvoimissa.³⁴⁹ Noidat ovat, melankoliastaan huolimatta, viattomia:

---

³³⁸ Perkins 1609, 204: ”... onely vpon strong and great presumptions...”. Samankaltaisen ehdollisen suosituksen antaa myös Cooper 1617, 276.

³³⁹ *Newes from Scotland*, B[1].

³⁴⁰ *Newes from Scotland*, B2: “...to receiue such torture as hath been lately prouided for witches in that country...”

³⁴¹ *Newes from Scotland*, C[1]–C2, D2: “... torment of the bootes...”

³⁴² Levack 2006, 15.

³⁴³ Larner 1984, 37.

³⁴⁴ Giffard 1593, H3: ”... I thought it much better that some should be put to death wrongfully, than to leaue any one witch...”

³⁴⁵ Perkins 1608, 201: ”... Iudge ought carefully to looke that the report be made by men of honestie and credit...”

³⁴⁶ Perkins 1608, 253–254.

³⁴⁷ *The Witches of Northamptonshire* 1612, C3. Käytäntöä suositteli mm. Bodin – kts. West 1984, 62.

³⁴⁸ Scot 2013, 4, 5.

³⁴⁹ Scot 2013, 30–31. Melankolialla viitattiin laajaan kirjoon mielisairauksia. Scot 2013, 158 yhdistää melankolian ilmentymisen naisilla kuukautisiin; Scot 2013, 268 vertaa melankolian synnyttämiä harhanäkyjä alkoholin synnyttämiin harhoihin.

*Nämä noidat, melankolisten mielentilojen korruptoimissa fantasiaissaan, jotka ovat syntyneet vanhan iän myötä, uneksivat ja kuvittelevat satuttavansa sellaisia henkilöitä, joita he eivät kykenisi vahingoittamaan, ja he kuvittelevat omaavansa taidon, mitä kukaan heistä ei ole oppinut saati ymmärrä.*³⁵⁰

Vaikka Jaakko kirjoitti *Daemonologien* vastineeksi Scotille, hän seurailee Scotin argumentointia myöntäessään Paholaisen luovan illuusioita ja unia noidille, jotka uskovat lentävänsä ilman halki.³⁵¹ Jaakko sanookin, ettei sielu voi irrota ruumiista, koska se tarkoittaisi kuolemaa.³⁵² Hän kiirehtii kuitenkin vakuuttamaan, ettei hänen järkeilynsä tarkoita etteikö noitia olisi olemassa, sillä moinen erhe olisi ”hirvittävästi kaikkea jumalallista teologiaa ja inhimillistä filosofiaa vastaan”.³⁵³ Noitien uskoessa vaihtavansa muotoa, he ovat Paholaisen harhojen pauloissa, koska muutoin he olisivat ”kuin pieni muotoa muuttava jumala paavillisessa messussa”.³⁵⁴ Melankolian synnyttämä muodonmuuttaminen sai noidat toisinaan uskomaan, että heistä tuli (ihmis)susia,³⁵⁵ mikä johtui ”luonnollisesta melankolian ylenpalttiudesta”.³⁵⁶

Noidan määrittely ja tapa, jolla noidasta englantilaisessa demonologiassa puhuttiin, ei juuri muuttunut vuoden 1603 paikkeilla, vaan nähtävissä on diskurssin luonnollinen kehityskaari, jonka myötä noita demonisoidaan. Englantilaisessa demonologiassa on paljon mannermaisia elementtejä, mutta syy siihen on pikemminkin vastareaktio Scotiin kuin Jaakon merkittävä panos keskusteluun. Valtaosa Jaakon argumenteista oli vanhoja, joita on toistettu monia kertoja jo ennen *Daemonologien* ilmestymistä – ainoa selvä aihe noitien kuvailussa ja tuomitsemisessa, jonka puolesta vain Jaakko kirjoitti, oli uittaminen, mitä ei voi pitää merkittävänä aiheena noitien demonisoinnin tai vainoamisen kannalta.

---

³⁵⁰ Scot 2013, 33: ”These witches, through their corrupt phantasie abounding with melancholike humors, by reasons of their old age, doo dreame and imagine they hurt those things which they neither could nor doo hurt; and so thinke they knowe an art, which they neither have learned nor yet understand.”

³⁵¹ James Rex 1597, 38–42.

³⁵² James Rex 1597, 40–41.

³⁵³ James Rex 1597, 42: ”... monstuouslie against all Theologie diuine, and Philosophie humaine.”

³⁵⁴ James Rex 1597, 40: ”... like to the little transubstantiat god in the *Papistes Masse*...” Transsubstantiaatiosta kts. luku 3.2.

³⁵⁵ Scot 2013, 58; Perkins 1608, 24; Giffard 1593, K3.

³⁵⁶ James Rex 1597, 61: ”... natural super-abundance of Melancholie...”

4.2 Taikuuden demonisointi

Noitien ja taikuuden demonisoinnin taustalla oli kysymys Jumalan ja Paholaisen vallan rajojen määrittelystä: noitien oli oltava palveltava joko Jumalaa tai Paholaista, sillä he kykenivät yliluonnollisiin toimiin, eivätkä he olleet pappeja, joten voiman oli tultava Paholaiselta.³⁵⁷ Keskustelun ongelma oli siinä, että jos Paholainen pystyi vaikuttamaan maailmaan, puhuttiin dualismista, mikä oli harhaoppia protestanttien kuin katolistenkin mielestä.³⁵⁸ Demonologien oli kyettävä perustelemaan, että noidat saivat voimansa Paholaiselta, joka puolestaan toimi ”Jumalan hirttomiehenä” (”Gods hang-men”)³⁵⁹ tai jollakin muulla tavalla Jumalan alaisena – työkaluna, joka sai todellisen voimansa Jumalalta.³⁶⁰ Jokaiseen taikomiseen sisältyi kolme perusehtoa, jotka Roberts ilmaisee seuraavasti: ”Ensimmäiseksi, Jumalan tahto. Toiseksi, Paholaisen ehdotus ja hänen voimansa yhteistyö. Kolmanneksi, taikurin tahto ja suostumus. Jos jokin näistä puuttuu, noituuden temppuja ei voida tehdä.”³⁶¹ Cooperin noituuden määritelmä peilaa Robertsin listaa, ja hän kuvaileekin noituuden ”kieroksi taidoksi, jolla Paholaisen avulla ja Jumalan sallimissa rajoissa voi tehdä ihmeitä”.³⁶²

Jos joku kielsi noitien voiman vaikuttaa fyysiseen maailmaan, hän epäsuorasti kielsi myös Jumalan mahdollisuuden vaikuttaa maailmaan eli hän oli täten ateisti.³⁶³ Scot, noitavainojen kriitikko, ei kiellä yliluonnollisen voiman olemassaoloa, mutta vakuuttaa noitien olevan kyvyttömiä sen kanavoimiseen.³⁶⁴ *The Discoverie of Witchcraftin* toisen kirjan yhdeksännessä luvussa Scot esittää tavallisia mannermaisen demonologian väitteitä noidista, joihin hän tarjoaa vastauksen.³⁶⁵ Väitteeseen noitien kyvyistä suorittaa *maleficiumia*, hän vastaa: ”Siinä tapauksessa palvelen heitä jumalina, sillä moiset toimet eivät ole ihmisten saati noitien töitä, kuten olen muualla todistanut.”³⁶⁶ Myöhemmin hän kehottaa demonologeja, ja erityisesti

---

³⁵⁷ Wilby 2010, 29; Perkins 1608, 134.

³⁵⁸ Kts. luku 2.2.

³⁵⁹ James Rex 1597, 20; King James VI & I 1994, 80.

³⁶⁰ Kts. esim. King James 1994, 80; Gyfford 1587, D2, F2, H2–H3; Perkins 1608, 3–4, 11–12, 14–17, 61–62, 65, 114–115.

³⁶¹ Roberts 1616, 24: ”First, the permitting will of God. Secondly, the suggestion of the Diuell, and his power cooperating. Thirdly, the desire and consent of the Sorcerer; and if any of these be wanting, no trick of witchcraft can be performed.” Vastaava lista: Cotta 1625, 57.

³⁶² Cooper 1617, 47: ”... a wicked Art seruing for the working of wonders by the assistance of the deuill, so farre forth God in Iustice shall permit...”

³⁶³ James Rex 1597, 53–54; Cooper 1617, 240; Wilby 2010, 17–21 puhuu hengistä, mutta rinnastettavissa.

³⁶⁴ Kts. esim. Scot 2013, 2, 7, 19, 65–66, 86, 124.

³⁶⁵ Scot 2013, 18–19.

³⁶⁶ Scot 2013, 19: ”Then I will worship them as gods; for those be not the works of man nor yet of witch: as I have elsewhere proved at large.”

*Malleus maleficarum*in kirjoittajia, menemään ”vanhojen piikojen luo oppimaan lisää vanhojen akkojen tarinoita, joilta noituuden tietotaito on peräisin”, sillä hän on kumonnut kaikki olemassa olevat argumentit.³⁶⁷

Scotin nasevat ja ironisoivat kommentit synnyttivät vastareaktion demonologiassa, ja monet myöhemmät kirjoittajat vastustivat joko häntä suoraan – kuten Jaakko – tai epäsuoremmin. Jaakko sanoo kirjoittaneensa *Daemonologien* vastineeksi Scotin ja Johann Weyerin ”tuomituille mielipiteille” (”damnable opinions”), ja lisäksi hän vihjaa Weyerin, saksalaisen noitavainokriitikon ja lääkärin, olleen itsekin noita.³⁶⁸ Cotta ja Cooper nimeävät Scotin, ja esimerkiksi Cooper viittaa ”Scotiin ja muihin” (”Scot.&aly”) teoksensa marginaalissa, ja leipätekstissä hän puhuu epäsuorasti ”jumalattomista miehistä” (”godlesse men”), jotka epäilevät noitien olemassaoloa.³⁶⁹ Epäsuoremmin Scotia vastaan kirjoittivat muun muassa Roberts sekä Gifford. Roberts puhuu ”muuan [noitien] suojelijasta” (”some *Proctor*”), joka pyrkii osoittamaan kuinka noitia ei ole, kaikki heidän tekemänsä taitat ovat iän, tietämättömyyden ja melankolian luomia harhoja, sekä noitia tuomitsevat viranomaiset ovat ”armottomia ja julmia teurastajia” (”vnmercifull and cruel Butchers”).³⁷⁰ Vaikka Roberts ei suoraan nimeltä mainitse Scotia, hänen esimerkkeinä käyttämänsä argumentit ovat yhteneväisiä Scotin teesien kanssa. Gifford kirjoittaa heti kirjansa ensimmäisellä sivulla niiden kirjoittajien virheellisyydestä, jotka kieltävät perkeleiden voiman.³⁷¹ Erityisen mielenkiintoista Giffordin esittämässä epäsuorassa Scot-kritiikissä on se, että *The Discoverie of Witchcraftia* tutkinut Robert H. West niputtaa Giffordin samaan kriitikoiden joukkoon Scotin kanssa, ja ainoa ero heidän välillään olisi Giffordin usko perkeleiden kykyyn vaikuttaa fyysiseen maailmaan.³⁷² En allekirjoita Westin väitettä, sillä Giffordin demonologia näyttäytyy osana noitien ja taiduuden demonisointia, ei prosessien kritiikkiä tai kieltämistä.

Perusehdoista huolimatta Paholaisen vallan rajat herättivät keskustelua – erityinen kiistakysymys oli Paholaisen mahdollisuus vahingoittaa uskovaa ihmistä. Raamatussa Job (Jobin

---

³⁶⁷ Scot 2013, 273: ”... go to their grandams maids to learne more old wives tales, whereof this art of witchcraft is contrived.”

³⁶⁸ James Rex 1597, xi. Weyer oli tunnetuin noitavainojen kriitikko mantereella – kts. esim. Levack 2006, 63. Weyer kuoli 1588.

³⁶⁹ Cotta 1625, 70; Cooper 1617, 200.

³⁷⁰ Roberts 1616, 4. Sanan ”Proctor” voi kääntää myös ”valvojaksi.”

³⁷¹ Gyfford 1587, A2.

³⁷² West 1984, 110. Westin teos vaikuttaa kyseenalaiselta tutkimukselta, sillä sen sävy on Scotia ihannoiva (kts. esim. 122–123), ja siinä tutkitaan kuinka ”nykyaikainen” Scot olikaan vertaamalla häntä 1900-luvun noitavainotutkijoihin. West (58) esimerkiksi sanoo Scotin olleen tietämätön luonnosta, kuten ”hänen ajalleen kuuluikin”, mitä pidän erittäin arvottavana kommenttina.

kirja, erityisesti luvut 1 ja 2) joutuu kärsimään Jumalan sallimia, mutta Paholaisen aiheuttamia koettelemuksia. Joissakin englantilaisen demonologian teksteissä esitettiin, että koska Paholainen ja perkeleet olivat henkiolentoja, he eivät voineet vaikuttaa ruumiilliseen maailmaan, jos henkilön usko Jumalaan oli riittävän luja.³⁷³ Vaikka Paholaisen kyky vaikuttaa fyysiseen maailmaan oli monien mielestä hyväksyttävä tulkinta, muodonmuuttaminen ei sopinut protestanttiseen teologiaan, sillä se muistutti liikaa katolisesta transsubstantiaatiosta – esimerkiksi Cooperin listassa Paholaisen vaikuttamistavoista sitä ei mainita.³⁷⁴ Perkins nimittää metamorfooseja mahdottomuuksiksi ja Paholaisen luomiksi illuusioiksi, koska ”Paholaisella ei ole valtaa vaihtaa ainetta toiseen.”³⁷⁵ Scotia lukuun ottamatta kaikki demonologit olivat valmiita myöntämään, että Paholainen saattoi noitien kautta vaikuttaa fyysiseen maailmaan.

Täten, kaikki taikuus oli demonista. Aiempi jako mustaan ja valkeaan magiaan kumottiin;³⁷⁶ aiemmin vain pahoja noitia³⁷⁷ oli pelätty ja vainottu, mutta demonologiassa hyvät noidat asetettiin jopa pahemmiksi. Cooper sanoo:

*Siunaaja tai hyvä noita (kuten häntä kutsumme) on paljon vaarallisempi kuin paha tai satuttava noita, koska: 1) häntä epäillään harvemmin ja pelätään vähemmän, eli hän on täten todennäköisempi tekemään ilkeää; 2) häntä ihailaan puolijumalattarena, ja hän saa ihmiset sortumaan jumalanpilkkiaan [...]*³⁷⁸

³⁷³ *The Apprehension and Confession of three notorious Witches* 1589, [A2?] Joan Cunny; Cooper 1617, 290.

³⁷⁴ Cooper 1617, 259–261.

³⁷⁵ Perkins 1608, 196, 27: ”... that it is not in the power of the deuill, thus to change substance into other substances.”

³⁷⁶ Kts. luku 2.2.

³⁷⁷ Pahalla noidalla viitataan *maleficiumin*, mustan magian, käyttäjiin; vastaavasti hyvä noita on valkean magian, parantavan taikuuden, käyttäjä. Vastaavaa jakoa käyttää mm. Wilby 2010, 6, 26–27.

³⁷⁸ Cooper 1617, 232: ”That the *Blessor* or *good Witch* (as we terme her) is farre more dangeours than the *Badde* or *hurting Witch*: And,

1 That because first shee is lesse *suspected* and feared then the other, and therefore is like to do more mischiefe.

2 Nay she is *magnified* and *adored* among men as a *Demy Goddess*, &c. and so causeth men to *commit Idolatrie* to her [...]

Cooperin lista on kuvaava, ja erityisesti hän käy teoksessaan muita tiukemmin hyviä noitia ja valkoista magiaa vastaan. Hän esimerkiksi väittää hyvien noitien ryöstävän kunnian Jumalalta,³⁷⁹ solmivan liiton Paholaisen kanssa,³⁸⁰ ja voimistavan pahojen noitien tekemiä syn-tejä.³⁸¹ Jakaessaan noidat hyviin ja pahoihin noitiin, Cooper rinnastaa katolilaiset hyviin noi-tiin, sillä kuten hyvät noidat, hekin suorittavat valheellisia ihmeitä ja houkuttelevat ihmiset pois ”evankeliumin valosta” (”the light of the Gospell”).³⁸²

Vaikka Cooper on valkean magian demonisoinnissa kaikkein äänekkäin, kaiken taikuuden osoittaminen pahaksi taikuudeksi oli – yhdessä noitien demonisoinnin kanssa – englantilai-sen demonologian tärkein diskurssi. Gifford nimittää hyvien noitien parannustoimia ”yhtä pahoiksi kuin toisten noitien” *maleficiumia*,³⁸³ ja kertoo, kuinka he, ”jotka näyttävät tekevän hyvää, tekevät todellisuudessa pahaa”.³⁸⁴ Jaakko Stuart vastaa Epistemonin suulla, ettei noita voi toimia laillisesti, ja vain rukous Jumalalle voi parantaa taudeilta tai kirouksilta.³⁸⁵ Roberts tahtoo varoittaa kaikkia kristittyjä, jotka uskovat yhden noituuden voivan karkottaa toista,³⁸⁶ sillä noitien konsultointi ei ole laillista kristityille.³⁸⁷ Hyvät noidat täydensivät pa-hoja noitia, ja tekivät varsinaisen pahuuden uhreille: paha noita saattoi vahingoittaa vain ruumista, mutta hyvä noita surmasi sielun.³⁸⁸ Aina näkemykset eivät olleet yhtä hienovarai-esti rakennettuja argumentteja, vaan esimerkiksi *The Witches of Northamptonshire* -tapah-tumakertomuksessa listaan noitien ominaisuuksista lisätään kyky parantaa.³⁸⁹

Englantilaisessa demonologiassa valkoisen magian käyttäjille annettiin nimi, ”ovela väki” (”cunning folk”) – käytännössä ilmaisun nykyinen merkitys olisi kansanparantaja, sillä ovela väki käytti loitsuissaan rohtoja, kuvia tai riimuja.³⁹⁰ Kansanparantajia, joita oli kaikkialla Euroopassa, on myöhemmässä tutkimuskirjallisuudessa pidetty demonologien pääkoh-teena.³⁹¹ Demonologit ja muut teologit tuomitsivat kansanparannuksen taikauskoisuudeksi,

---

³⁷⁹ Cooper 1617, 264.

³⁸⁰ Cooper 1617, 218–219.

³⁸¹ Cooper 1617, 294.

³⁸² Cooper 1617, 4–5.

³⁸³ Gyfford 1587, I[1]: ”... they be as euill as other witches...”

³⁸⁴ Giffard 1593, H2: ”... these that seeme to doe good, do harme indeed...”

³⁸⁵ James Rex 1597, 48.

³⁸⁶ Roberts 1616, 58.

³⁸⁷ Roberts 1616, 61, 77.

³⁸⁸ Perkins 1608, 173–176; Clark 2001b, 198–199.

³⁸⁹ *The Witches of Northamptonshire* 1612, B[1].

³⁹⁰ Pätevä yleisesitys ovelasta väestä: Wilby 2010.

³⁹¹ Clark 2015, 218, 230.

jolla noituuden uhreja houkuteltiin pois aidosta, puhtaasta kristinuskosta, mutta traditionalistiset parannuskeinot elivät vielä pitkään rukousten ja lääketieteen rinnalla uskontokuntien tuomioista huolimatta.³⁹² Onkin esitetty, että Euroopan lopullinen kristillistäminen, jossa viimeiset merkittävät pakanalliset tavat kitkettiin, oli reformaatio, ja kansanparantajien tuomitseminen oli yksi vaihe tätä prosessia.³⁹³

Englantilaisessa demonologiassa ovelan väen tuomitsi erityisesti Gifford, joka sanoo M.B.-hahmon suulla: ”se ei ole pelkästään synti, vaan mitä hirvittävin synti hakeutua heidän [ovelan väen] luo. Moni ei tiedä hakeutuvansa perkeleiden luo, kun he yrittävät jäljittää varastettuja tavaroitaan tai taistellessaan noitia vastaan.”³⁹⁴ Ovela väki ansaitsee kuolemantuomion, sillä he ”houkuttelevat ihmisiä moninkertaiseen siveettömyyteen”.³⁹⁵ Perkins pitää arkipäiväisissä taikuusrituaaleissa käytettyjä sanoja ja riimuja ”rujoina, barbaarisina ja tuntemattomina” (”rude, barbarous, and vnknowne”) ja taikauskoina – sanoilla itsellään ei ole voimaa parantaa, vaan ne toimivat merkkeinä Paholaiselle.³⁹⁶ Vaikka Perkins myöntääkin, että riimujen käyttäjät tuskin ovat liitossa Paholaisen kanssa, heidän ”jumalattomat toimensa” (”vngodly practises”) ovat valmistelleet heitä ”siihen kamalaan vaihtokauppaan” (”to this cursed trade”). Onkin siis erittäin tärkeää varoa vaarallista pahuutta, riimujen käyttöä.³⁹⁷

Riimujen yksi variaatio oli kuvien tekeminen, jossa pyrittiin vahingoittamaan kuvan esittämää henkilö. Perkins selostaa, että hautaamalla, piilottamalla tai polttamalla kuvan noidan oli mahdollista satuttaa tai surmata henkilö. Kuva itsessään ei kuitenkaan omaa minkäänlaista voimaa, vaan pelkästään Paholainen pystyy tuhoamaan henkilön kuvan avulla.³⁹⁸ Elizabeth Sowthernsin (aka Demdiken), yhden Pendle Hillin noitavainon pääsyytetyistä, suuhun on laitettu vakuutus siitä, että nopein tapa surmata henkilö taikuudella on tehdä savikuva hänestä ja sitten nyppiä neulalla tai piikillä tai polttaa kuva.³⁹⁹ Myös Anne Whittlen (aka

---

³⁹² Gaskill 2013, 292; Maxwell-Stuart 2001, 21–22; Wilby 2010, 7; Wilby 2010, 4 argumentoikin apuhenkiiin liittyvien käytäntöjen olevan yhä 2000-luvulla arkipäiväisiä Britanniassa.

³⁹³ Lerner 1985, 157–159; Clark 2015, 237.

³⁹⁴ Giffard 1593, F2: ”... it is not onelie a sinne, but a most horrible sinne, to seeke vnto them. Alas, many do not think they seeke vnto deuilles, when they goe for helpe vnto them for thinges stolen, or for helpe and remedie agaist witches.”

³⁹⁵ Giffard 1593, K3: ”... draw the people into manifold impieties...”

³⁹⁶ Perkins 1608, 52–53, 133.

³⁹⁷ Perkins 1608, 171.

³⁹⁸ Perkins 1608, 149.

³⁹⁹ Potts 1613, B3. Sanon, että Demdiken suuhun on laitettu sanoja, sillä vaikka Pottsin teos on olevinaan autenttinen kokoelma tunnustuksia, hän on myös muokannut lausuntoja tarpeidensa mukaan – kts. luku 3.3.

Chattoxin) ja Anne Redfernen vaarallisuutta korostetaan heidän hallussaan olleilla savikuvilla.⁴⁰⁰ Pendle Hillin noitien kykyyn tehdä kuvia taikuuden uhreista, kiinnittää huomiota myös Cotta, joka mainitsee myös ”eräiden petturien” (”certaine Traitours”) yrittäneen surmata Englannin kuninkaan taikuudella ja maagisilla kuvilla.⁴⁰¹ Tällä Cotta oletettavasti viittaa Jaakkoon, jonka North Berwickin noidat yrittivät surmata kuvanteolla,⁴⁰² tai sitten Elizabeth I:n surmayritykseen noituudella 1578.

Roberts kertoo esimerkkitarinan ”Jumalaa ja ihmistä loukkaavien” (”meere mockeries, and grosse abuses, both of God, and Men”) riimujen käytöstä: hyvä noita sitoo sairaaseen mieheen käärön täynnä eriskummallisia merkkejä, joihin oli yhdistetty perkeleiden nimiä. Millainen siunaus tämä oli, vaikka mies paranisikin ”Paholaisen uhrauksilla” (”Diuels Sacrifices”)? Toisessa, hyvin samankaltaisessa esimerkkitarinassa sokeutunut vanha nainen pyysi apua hyvältä noidalta, joka komensi naista kantamaan kaulassaan paperia, johon oli kirjoitettu ”Paholainen repiköön silmäsi”.⁴⁰³

Kuten noituuden demonisoinnissakin, taikuuden demonisointi ei ottanut suuria vaikutteita Jaakolta, vaan kirjoittajat tuntuvat reagoivan pikemminkin Scotiin. Vaikka Jaakko kirjoitti teoksensa selkeimmin vastineeksi Scotille, hän ei ollut ensimmäinen skeptikon kriitikko. Valkoisen magian ja kansanparantajien demonisointi, joka kuului yhtäläillä mannermaiseen kuin englantilaiseen demonologiaan, on otettava osana laajempaa yhteiskunnan kristillistämistä, mikä käynnistyi uskonpuhdistuksen myötä ympäri Eurooppaa – taikuuden demonisointi on vain sivutuote suuremmasta yhteiskunnallisesta muutoksesta, joka tapahtui samoihin aikoihin.

4.3 Sapatti, merkki ja sopimus

Sapatti on olennainen osa kumulatiivista noituusstereotypiaa, koska se selittää miksi yksittäiset noitaoikeudenkäynnit laajenivat noitavainoiksi: kun noita tunnistettiin, kysyttiin ketä

---

⁴⁰⁰ Potts 1613, O2

⁴⁰¹ Cotta 1625, 113.

⁴⁰² Maxwell-Stuart 2001, 145 kuvailee noitien useita tapoja yrittää surmata Jaakko; *Newes from Scotland*, A[B]3 kuvaa kuinka Agnes Thompson yritti saada haltuunsa Jaakon käyttämän liinan, jonka avulla hän olisi voinut aiheuttaa kuninkaalle suuria tuskia neulan avulla – kuvauksessa ei suoraan sanota (savi)kuvan tekoa, mutta metodi on hyvin samanlainen.

⁴⁰³ Roberts 1616, 71: ”... *The Diuell pull out thine eyes...*”

muuta hän tapasi sapatissa, ketkä muut kylästä tai piirikunnasta olivat noitia.⁴⁰⁴ Sapatin läsnäolo tai vastaavasti puute on selkeä indikaattori, kuinka mannermainen demonologia Englannissa olikaan.

Neljä tärkeintä sapattikuvausta 1500- ja 1600-lukujen taitteen englantilaisesta kirjallisuudesta löytyvät *Daemonologiasta*, *Newes from Scotlandista*, Pottsin *The Wonderfull Discoverie of Witchcraftista* sekä William Shakespearen *Macbethistä* (1606?). *Macbethin* kolme noitaa ovat varsin pienessä roolissa näytelmän kokonaisuuden kannalta, mutta erityisesti kaksi säettä osoittavat Shakespearen olleen tietoinen demonologiasta, ainakin auttavasti:

*Musta on valkeaa, valkea mustaa
leijukaa sateeseen, kadotkaa usvaan*⁴⁰⁵

Säkeissä käännetään arvot pääläelleen, inversio tapahtuu ja valkoisesta tulee mustaa ja mustasta valkoista, sekä noidat leijuvat usvan ja ilman halki pois kokoontumisestaan. Valkean muuttuminen mustaksi on myös tulkittavissa taikuuden demonisoinnin kautta, jossa valkeasta magiasta tuli pahaa. Kahdessa säkeessä Shakespeare tiivistää mannermaista demonologiaa tavalla, joka on ollut yleisölle tuttua – *Macbeth* esitettiin Jaakolle vuonna 1606, mikä onkin herättänyt kysymyksiä, oliko näytelmä alunalkaenkin räätälöity kuninkaan maun ja noituuskiinnostuksen mukaiseksi.⁴⁰⁶

Daemonologiessa Jaakko kutsuu noitien kokoontumisia ”Paholaisen kouluksi” (”Deuilles Schoole”), jossa noidat oppivat loitsimista, riittien sanoja ja henkien kutsumista. Koska monet taioista ovat vaikeita, noidat muodostavat rinkejä, joissa he muun muassa nostattavat myrskyjä.⁴⁰⁷ Myrskyjen nostattamisen mainitseminen esimerkkinä noitien kokoontumisten yhteydessä suoritettavasta taiaista viittaa tietoisesti tai alitajuisesti North Berwickin noitavainoon, jossa noidat, *Newes from Scotlandin* kuvauksen mukaan, kokoontuivat North Berwickin kirkkoon ja kastoivat kissan, joka nostatti seuraavan yönä myrskyn.⁴⁰⁸ Kun noidat

---

⁴⁰⁴ Levack 2006, 41; Cohn 1975, xii.

⁴⁰⁵ Shakespeare 2008, 44 (1.1). Engl: ”Fair is foul, foul is fair / hover through the fog and filthy air”.

⁴⁰⁶ Pavlac 2010, 126; Larner 1984, 18–19; Pumfrey 2002, 23.

⁴⁰⁷ James Rex 1597, 16.

⁴⁰⁸ *Newes from Scotland*, A[B]3–C[1].

kokoontuvat kirkkoihin palvelemaan Paholaista, he suutelevat Paholaisen takamusta osoit-
taakseen kunnioitusta tälle.⁴⁰⁹ Kokoontuminen palvomaan Paholaista, kristinuskon opinkap-
paleiden pilkkaaminen ja uskollisuuden osoitus Paholaiselle kuuluvat mannermaiseen de-
monologiaan, mutta Jaakko ei mainitse sapattikuvausten yhteydessä esimerkiksi orgastista
juhlintaa.⁴¹⁰ Vastaavasti *Newes from Scotland*issa noitien suuhun on laitettu lyhyt kuvaus,
kuinka ”hän käytti heitä lihallisesti, vaikka se ei tuottanut noidille nautintoa, koska hän oli
kylmä”.⁴¹¹

North Berwickin noitavainoon kytkettyjen tekstien ulkopuolella sapattikuvaukset ovat kui-
tenkin vähäisiä. Potts kuvaa noitien kokoontumista, jossa nämä suunnittelevat pahoja teko-
jaan ja syövät ruokaa.⁴¹² Hän nimittää tapahtumaa ”suureksi noitien kokoontumiseksi”
(”Great Assembly of the Witches”),⁴¹³ ja kutsuu noitien ”tapaamisia, salaliittoja, käytäntöjä
ja murhia Pimeyden tekosiksi”.⁴¹⁴ Potts asettaa todistajan, Grace Sowerbuttsin, suuhun ker-
tomuksen sapatista, jossa hän todisti noitien tanssivan kaviójalkaisen Paholaisen kanssa.⁴¹⁵
Holland kuvaa lyhyesti sapattia, jossa noidat kokoontuvat kuulemaan vuohenhahmoisen Pa-
holaisen opetuksia, joiden tarkoitus on loukata Jumalaa.⁴¹⁶ Myös Cooper kuvailee Paholai-
sen saarnoja noidista koostuvalle seurakunnalleen, jotka ovat – kuten Hollandilla – vastak-
kaisia Jumalan seurakunnalle ja kristillisten pappien saarnoille.⁴¹⁷ Potts ja Hollandin ku-
vauksissa on yhteiskunnan arvojen inversiota Paholaisen saarnojen tai *maleficiumin* suun-
nittelemisen muodoissa, mutta silti ruualla mässäily ja irvokas seksi perkeleiden tai Paholai-
sen kanssa puuttuvat.

Toisin kuin Potts tai Holland, Cooper kuvailee seksiä Paholaisen ja noitien välillä. Paholai-
nen kykenee ottamaan kuolleen ruumiin haltuunsa, ja käyttämällä jonkun toisen siemennes-
tettä, hedelmöittämään noidan. Paholainen ei välttämättä tarvitse siemennestettä ollenkaan,

---

⁴⁰⁹ James Rex 1597, 36–37.

⁴¹⁰ Hän käsittelee (James Rex 1597, 67) perkeleiden ja noitien välistä seksuaalista kanssakäymistä, mutta kes-
kittyen kysymyksen teologiseen ja metafyyssiseen puoleen.

⁴¹¹ *Newes from Scotland*, C[1]: ”... he would Carnallye vse them, albeit to their little pleasure, in respect to
his colde nature...” Kommentti Paholaisen kylmyydestä on mitä luultavimmin viittaus demonologiassa ylei-
sesti hyväksytyyn teoriaan, että Paholaisen penis on kylmä, koska veri ei kierrä siinä – kts esim. Nenonen
2006, 54.

⁴¹² Potts 1613, G3, L3, M3, P[1]–P2, Q[1], R2.

⁴¹³ Potts 1613, Q[1].

⁴¹⁴ Potts 1613, P3: ”... all their [witches] Meetings, Conspiracies, Practises, and Murthers, are the workes of
Darknesse...”

⁴¹⁵ Potts 1613, M2–M3.

⁴¹⁶ Holland 1590, F1.

⁴¹⁷ Cooper 1617, 29–31.

koska hän voi tuulen tuntemuksella saada noidan vatsan paisumaan, vaikkei mitään lasta olekaan kehittymässä. Kun tulee synnytyksen aika, Paholainen vaihtaa ilman tilalle päivän ikäisen kuolleen vauvan, jota noita täten luulee omakseen. Näin he ”voivat olla vapaita tyydyttämään hänen ja oman kyltymättömän himonsa”.⁴¹⁸ Cooper osoittaa myös sen, että Paholaisen sukupuolielin ei toimi ”korruptoituneen luonnollisen lämmön” (”corrupting naturall heate”) takia, eikä kylmä siemen[neste] toimi hedelmöittämiseen.⁴¹⁹ Huomionarvoista Cooperin kuvauksissa on se, että hän – kuten Jaakko – kuvailee, kuinka perkeleiden ja noitien välinen sukupuoliyhteys toimisi teoreettisella tasolla, mutta ei kerro kauhutarinoita sapaateista, jossa kymmenet tai sadat noidat ja perkeleet yhtyvät toisiinsa.⁴²⁰

Mannermaisessa demonologiassa noidat lensivät sapatteihin. Aikaisin kuvaus lentävästä noidasta löytyy vuodelta 1592, lyhyestä G.B.-nimimerkin takaa kirjoitetusta tapahtumakerromuksesta. Siinä noita tempautuu ilmaan, lentää peltojen yli kykenemättä huutamaan pelloilla työskennelleille ihmisille ja päätyen lopulta paikkaan, joka oli ”pelkästään tulta” (”all fire”) ja missä huudettiin tuskaisesti ja itkettiin ”kuin kaikkia Helvetin kirottuja ilkiötä olisi kidutettu ja riivattu Limbossa”.⁴²¹ Holland mainitsee lentämisen ennen G.B:tä, mutta hänen panoksensa keskusteluun on teoreettisempi, Raamatun tulkintoihin pohjautuvaa pohdintaa onko Paholaiselle mahdollista lennättää noidat ilman halki,⁴²² kun vastaavasti G.B. esittää tarinan totena, jo tapahtuneena.

Mainittujen sapatokuvausten lisäksi on kourallinen irtomainintoja joko Paholaisesta ”Sapatin herrana” (”Lord of Sabboth”),⁴²³ lyhyt huomio noitien ringistä,⁴²⁴ ja muutamia kuvauksia Dianan kulttimenoista, jotka sisältävät sapatimaisia piirteitä,⁴²⁵ mutta kokonaisuutena tarkasteltuna englantilaisessa demonologiassa ei ole suurta muutosta sapatteihin liittyen vuoden 1600 paikkeilla. *News from Scotlandin* sapatokuvaus on englantilaisen demonologian mannermaisina takapuolen suuteluneen ja tansseineen,⁴²⁶ mikä tukee väitettä Jaakon ja North

---

⁴¹⁸ Cooper 1617, 120–122, lainaus 122: ”... they may be free to the satisfying of his, and their owne insatiable lusts.”

⁴¹⁹ Cooper, 1617, 260.

⁴²⁰ Levack 2006, 24 kertoo kuinka mannermaiset demonologit uskoivat jopa 100 000 noidan osallistuvan sapatteihin; Levack 2006, 41–44.

⁴²¹ G.B. 1592, 3–4, lainaus 4: ”... as if all the damned fiends of hell had beene tortured, and tormenten in that Limbo.”

⁴²² Holland 1590, E4.

⁴²³ Roberts 1616, 72.

⁴²⁴ *The Witches of Northamptonshire* 1612, B[1].

⁴²⁵ Cotta 1626, 34, 112.

⁴²⁶ *Newes from Scotland*, A[B]3.

Berwickin noitavainon merkityksestä diskurssille. Fakta on kuitenkin, että mannermaisimmillaankin englantilainen ja skotlantilainen sapatiti on varsin kesy verrattuna mannermaisiin kauhukuvitelmiin.⁴²⁷ Tavallisempaa olikin, että noitien ja Paholaisen väliset sapatinomaiset rituaalit liittyivät sopimuksen solmimiseen, eivät epäpyhiin palvontamenoihin.⁴²⁸ On tärkeä muistaa, että sapatiti ei ole käsitteenä monoliitti, vaan uskomusten alueellinen vaihtelu oli suurta,⁴²⁹ mutta kun yritän löytää Jaakon oletettavasti tuomaa mannermaisuuutta englantilaisesta demonologiasta, lopputulos on, ettei englantilainen demonologia ollut järin mannermaista. Sapatiti vierautta englantilaiseen demonologiaan korostaa se, että vaikka Perkins puhuu noitien ”yhteisöstä Paholaisen kanssa” (”society with Satan”), hän ei mainitse sapatitiä ollenkaan ja pitää noitien kykyä lentää pelkkänä illuusiona.⁴³⁰

Noidat, kävivät he sapatitiissa tai eivät, tekivät demonologiassa sopimuksia Paholaisen tai perkeleiden kanssa. Kuten Perkins asian ilmaisee, sopimus noidan ja Paholaisen välillä on ”asia, joka tekee noidasta noidan”.⁴³¹ Sopimuksen solmiessa noita irtisanoo kasteensa, hylkää Jumalan ja Kristuksen, sekä tunnustaa Paholaisen ylivallan itseensä,⁴³² ja joissakin tapauksissa lupaa hankkivansa lisää noitia Paholaisen palvelijoiksi.⁴³³ Koska sopimuksen merkitys on demonologeille suuri,⁴³⁴ Cooper tahtoi korostaa, etteivät hullut voineet olla noitia, sillä he eivät pysyneet tietoisesti hyväksymään Paholaista.⁴³⁵ Tämä on jyrkästi ristiriidassa Scotin kanssa, joka pitää kaikkia noitia melankolisina tai muutoin henkisesti vajaina naisina.⁴³⁶

Sopimus Paholaisen ja noidan välillä on rinnastettavissa kuninkaan tai Jumalan ja alaimaisten väliseen sopimukseen.⁴³⁷ Jaakko kutsuu kuninkaan ja alaimaisten välistä sopimusta ”molempipuoliseksi sopimukseksi” (”a mutual paction, and contract”), joka sitoo molempia osapuolia yhtäläillä. Hän kuitenkin ilmoittaa olevansa tätä ajatusta vastaan, sillä muuten alaimaiset voisivat julistaa kuninkaan rikkoneen sopimusta ja toimia ilman lakeja; todellisuudessa Jumala on ainoa, jolle kuningas on vastuussa.⁴³⁸ Vaikka Jaakko ei tuekaan ajatusta

---

⁴²⁷ Havaintoni ei ole uusi – kts. esim. Sharpe 1997, 76; De Blécourt 2013, 98; Levack 2008, 39, 44.

⁴²⁸ Kts. esim. Cotta 1625, 90–92.

⁴²⁹ De Blécourt 2013, 85, 93; Nenonen 2006, 58–59.

⁴³⁰ Perkins 1608, 170, 196. Samanlaisen argumentin antaa myös Scot 2013, 25.

⁴³¹ Perkins 1608, 170: ”... the very thing, that maketh a Witch to be a Witch...”

⁴³² Cooper 1617, 68, 75–76.

⁴³³ Roberts 1616, 76.

⁴³⁴ Larner 1985, 151.

⁴³⁵ Cooper 1617, 178.

⁴³⁶ Scot 2013, 4, 30.

⁴³⁷ Willis 1995, 90; Cooper 1617, 90 nimittää noitia Paholaisen vasalleiksi.

⁴³⁸ King James VI & I 1994, 81.

kuninkaan ja alamaisten välisestä sopimuksesta, hän on silti saattanut käyttää rinnastusta kirjoittaessaan *Daemonologien* sopimuskuvausta korostamaan kuinka hirvittävä ajatus 1600-luvun puolivälissä etenkin Thomas Hobbesin *Leviathan*-kirjan (1651) kautta yleistynyt yhteiskuntasopimus on.⁴³⁹ Täten, toisin kuin monien muiden demonologioiden mielestä, Paholaisen ja noitien välinen sopimus on Jaakon mielestä laitton tai tehty Paholaisen harhojen vallassa.⁴⁴⁰ Myös Perkins korostaa noitien ja Paholaisen välisen sopimuksen laittomuutta,⁴⁴¹ vaikka muut yrittävätkin korostaa sopimuksen laillisuutta ja täten osoittaa noitien olevan vastuussa tekemästään *maleficiumista*. Jos jotakin, englantilainen demonologia meni kehityksessään Jaakon toivomaa suuntaa vastaan.

Sopimuksen johdosta Paholainen merkitsi noidat. Tavallisimmin Paholaisen merkki sijaitsi paikassa, josta vaatteet ja (häpy)karvoitus sen peittivät. Luomea muistuttavan Paholaisen merkin tunnuspiirteenä oli myös se, että merkki oli tunnoton eikä nypittäessä vuotanut verta. Täten, jos Paholaisen merkiksi epäilty jälki löydettiin noidan kehosta, sitä voitiin nyppiä neuloilla ja jos kuulusteltu ei tuntenut kipua tai vuotanut verta, hänet voitiin todeta noidaksi.⁴⁴² *The Witches of Northamptonshire* -tapahtumakertomuksessa sanotaan: ”... heidän sydämensä ovat niin [synnin] kovettamia, että heidän silmänsä eivät kykene vuodattamaan kyyneliä, vaikka kuinka heitä uhkasi tai kiduttaisi.”⁴⁴³ *Newes from Scotlandin* kuvaus Paholaisen merkistä ja Agnes Sampsonin kokemasta nyppimisestä summaa havainnollisesti opin eri ulottuvuuksia:

*... on viime aikoina tullut selville, että Paholainen usein merkitsee noidat yksityisellä merkillä, koska noidat ovat tunnustautuneet hänelle; Paholainen nuolee heidän yksityisiä alueitaan ennen kuin tunnustaa heidät palvelijoikseen, ja tämä merkki löytyy usein karvojen alta, josta sitä ei ole helppo löytää tai nähdä. Yleisesti voidaan sanoa, että niin kauan kuin merkkiä ei ole löydetty, merkin omaava kuulusteltu kieltäytyy tunnustamasta mitään. Täten kaikki karvat ajeltiin Agnes Sampsonin kehosta...*⁴⁴⁴

---

⁴³⁹ James Rex 1597, 19–23.

⁴⁴⁰ James Rex 1597, 19, 38.

⁴⁴¹ Perkins 1608, 188–189.

⁴⁴² James Rex 1597, 33; *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboise [...]* 1593, B3–B4; Roberts 1616, 15; Perkins 1608, 206–207 kritisoi nyppimistä syyllisyydenmäärittäjänä.

⁴⁴³ *The Witches of Northamptonshire* 1612, C2: ”... their hearts are so hardened, that not so much as their eyes are able to shead teares, threaten or torture them as you please.”

⁴⁴⁴ *Newes from Scotland*, B2–A[B]3: “... the Diell dooth lick them with his tung in some privy part of their bodie, before hee dooth receiue them to be his seruants, which marke commonly is giuen them under the

Paholaisen merkki on nähtävissä, binäärioppositioteorian kautta Paholaisen omina stigmoina, Kristusta ja kristinuskon dogmeja herjaavina irvikuvina.⁴⁴⁵ Paholaisen merkin juridinen merkitys on toimia osoituksena Paholaisen ja noidan välisestä vasallisuhteesta, noidan hylkäämistä uskollisuudesta maalliselle hallitsijalle ja Jumalalle. Täten sopimus ja sen osoittaminen – merkin löytämisellä tai muutoin – johti noitien tuomioon.⁴⁴⁶ Cotta kuvaa Paholaisen merkkiä ”helvetilliseksi sakramentiksi” (”hellish sacrament”), mikä korostaa entisestään Paholaisen ja Jumalan binäärioppositiota.⁴⁴⁷ Paholaisen merkistä olivat erityisen kiinnostuneita kalvinistit, mikä selittää sen yleisyyden Skotlannissa.⁴⁴⁸

Paholaisen merkki ei ollut tuntematon englantilaisessa demonologiassa, mutta sitä yleisempi oli vastaavanlainen ilmiö, noidan merkki, mikä oli Englannin demonologialle ja noitavainoille ominainen uskomus.⁴⁴⁹ Noidan merkki ilmeni, kuten Paholaisen merkki, noidan kehossa sen jälkeen, kun noita oli vannonut uskollisuutta Paholaiselle, mutta luomea muistuttavan jäljen sijaan noidan merkki muistutti lisänänniä. Noidan merkki oli harvemmin karvoituksen alla piilossa, vaan se saattoi sijaita noidan kyljessä, niskassa tai reidessä. Noidan merkin kautta noita ruokki maidollaan tai verellään eläinhahmoisia apuhenkkiä, joiden tehtävänä oli suorittaa surmia tai muuta *maleficiumia*.⁴⁵⁰

Siinä missä Paholaisen merkki symboloi noidan asemaa Paholaisen alamaisena ja orjana, noidan merkki kuvastaa noitaa Deborah Willisin ”pahana äitinä”, perkeleellisten lasten kasvattajana.⁴⁵¹ Elizabeth Sawyerin suuhun laitetussa tunnustuksessa kerrotaan kuinka Paholainen toistuvasti imi Sawyerin takamuksen yläpuolella sijainnutta kohtaa, johon muodostui lisänänni. Sawyerin kysyessä Paholaiselta miksi tämä imi hänen vertaan, Paholainen vastasi

---

haire in some part of their bodye, whereby it may not easily be found or seene, although they be searched: and generally so long as the marke is not seene to those which search them, so long the parities that hath the marke will neuer confesse any thing. Therefore by special commaundement this Agnis Sampson had all her haire shauen of. . .” Samalla sivulla selviää, että merkki löydettiin Sampsonin iholta.

⁴⁴⁵ Kieckhefer 2001 käsittelee artikkelissaan pyhimysten ja noitien suhteellista läheisyyttä, ja mainitsee (35) Eustochio da Padua -nunnan rintaan ilmestyneestä kirjoituksesta, joka muodosti Jeesuksen nimen. Da Paduan kokema ihme on verrattavissa Paholaisen merkkiin, sillä molemmissa tapauksissa toinen uskonnollisen binäärioppositiosta vastinpareista merkitsi ihmisen itselleen uskolliseksi.

⁴⁴⁶ Levack 2006, 37.

⁴⁴⁷ Cotta 1625, 86–87.

⁴⁴⁸ Levack 2006, 52; Larner 1984, 76.

⁴⁴⁹ Almond 2011, 84.

⁴⁵⁰ Giffard 1593, C[1]; *The Apprehension and Confession of three notorious Witches* 1589; *The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse* [...] 1593, G[1]; Potts 1613, B3, R3; *Witches Apprehended, Examined and Executed* [...] 1613, C[1]; Cotta 1625, 84; *The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower* [...] 1619, F2–G[1].

⁴⁵¹ Willis 1995, ix, 8, 14–19.

sen ruokkivan häntä.⁴⁵² Erityisen kiinnostavaa Willisin teorian kannalta on Robertsinkin maininta noidan uhrista, jonka ”inhimillisen ravinnon pyhät lähteet” (”sacred fountains of humane nourishment”) olivat kuivuneet.⁴⁵³ Vaikka olenkin ollut kriittinen tulkintoja kohtaan, joissa noituus rinnastetaan naiseuteen,⁴⁵⁴ noidan merkin ja hedelmällisyyden välillä on englantilaisen demonologian paras kasvualusta psykohistoriallisille ja -analyttisille tulkinnoille.

Sopimus Paholaisen ja noidan välillä ei ollut uusi ilmiö Jaakon kirjoittaessa *Daemonologien* ja merkkiäkin oli etsitty aiemmin,⁴⁵⁵ mutta hänen suoran tai epäsuoran panoksensa kautta keskustelu yleistyi englantilaisessa demonologiassa. Perusjako kahden erilaisen merkin osalta on: Paholaisen merkki kuului osaksi mannermaista demonologiaa, noidan merkki paikallista, englantilaista demonologiaa. Paholaisen merkki ei ollut tuntematon Englannissa, mutta keskustelu apuhenkien, perkeleiden tai Paholaisen ruokkimisesta verellä tai maidolla oli hallitsevampi diskurssi. Tämä kuvastaakin englantilaisen demonologian luonnetta: vaikka mannermaisia vaikutteita on nähtävissä, siinä on kuitenkin paljon paikalliseen kansanuskoon pohjaavia oppeja, joista mantereella tuntematon noidan merkki on vain jäävuoren huippu.

---

⁴⁵² Goodcole 1621, C3.

⁴⁵³ Roberts 1616, 17.

⁴⁵⁴ Kts. luku 2.1.

⁴⁵⁵ Levack 2008, 39; Maxwell-Stuart 1997, 212; Maxwell-Stuart 2001, 185. Kaikki mainitut puhuvat Skotlannista, mutta sama pätee myös Englantiin.

5 Johtopäätökset

Kysyin tämän tutkimuksen alussa, kuinka paljon Jaakko Stuart vaikutti englantilaiseen demonologiaan ja kuinka mannermaista englantilainen demonologia oli 1500- ja 1600-lukujen taitteessa. Toisinaan ääripäissä liikkuneiden tulkintojen tutkimuskentässä tahdon tuoda esiin maltillisen tulkinnan: englantilainen demonologia oli sekä mannermaista että paikallista, ja Jaakolla on keskustelun kehitykseen hieman vaikutusta, joskaan häntä ei sovi pitää aikakautensa merkittävimpänä demonologina. Jaakko Stuart näyttyy enemmän katalyyttinä, keskustelun kehitystä vauhdittaneena tekijänä, kuin sen käynnistäjänä tai muovaajana.

Tulkintaa Jaakosta katalyyttinä korostavat viittaukset *Daemonologieen* Pottsilla ja Cooperilla,⁴⁵⁶ mutta vastaavasti Roberts, Cotta ja Perkins sivuuttavat hänet. Se, että Potts ja Cooper viittaavat Jaakkoon, ei niinkään johtunut hänen asemastaan demonologisena auktoriteettina, vaan hänen asemastaan kuninkaana: Potts pyrki mielistelyllä ja mukailulla yhteiskunnalliseen nousuun ja Cooper yritti puhdistaa Gunpowder Plotin yhteydessä tahriintuneen maineensa. Vähemmän oppineissa tapahtumakertomuksissa, jotka on toisinaan kirjoitettu sho-keeraamaan ja houkuttelemaan suurempaa lukijakuntaa,⁴⁵⁷ heijasteltiin ajan vallitsevaa demonologista keskustelua, mutta niissä on myös enemmän ei-mannermaisia kansanuskomuksia ja erityisesti maininnat noidan merkistä ovat pääasiassa peräisin tapahtumakertomuksista. Jos Jaakko olisi vaikuttanut merkittävästi demonologian kehitykseen mannermaisempaan suuntaan tai pyrkinyt foucault'laiseen vallankäyttöön, se näkyisi tapahtumakertomussakin. Näin ei kuitenkaan ole, sillä muutamaa yksityiskohtaa – erityisesti uittamista ja kapinallisuus-rinnastusta – lukuun ottamatta diskurssissa ei tapahdu suurta muutosta, niin tutkielmissa kuin tapahtumakertomuksissakaan. Muutos Scotin tai Giffordin teksteistä Robertsiiin on toki olemassa, mutta se olisi tapahtunut Jaakon panoksesta huolimatta. Noidat ja taikuuks olisivat demonisoituneet, vaikka Jaakko olisi jättänyt *Daemonologien* kirjoittamatta tai julkaisematta.

Kysyin alussa myös, miksi englantilainen demonologia, erityisesti *Daemonologie*, on kirjoitettu englanniksi eikä latinaksi. Lähdeaineistoni ei tarjoa tähän suoraa vastausta ja vain Gifford mainitsee teoksensa sivistävän tehtävän.⁴⁵⁸ Epäsuorasti on kuitenkin luettavissa, että

---

⁴⁵⁶ Potts 1613, T2; Cooper 1617, 281, 363.

⁴⁵⁷ Suhr 2011, 4.

⁴⁵⁸ Gyfford 1587, esipuhe.

englantilainen demonologia kehittyi vuoden 1584 jälkeen reaktioina Scotin *The Discoverie of Witchcraftille*, joka myös oli kirjoitettu englanniksi. Kenties merkittävämpää onkin kysyä, miksi Scot kirjoitti englanniksi eikä latinaksi, vaikka kaikki hänen käyttämänsä mannermaisen demonologian lähteet olivat latinaksi. Scot vetoaa toistuvasti omakohtaisiin kokemuksiin 1570- ja 1580-luvun alkupuolen noitavainoista,⁴⁵⁹ joten koska hän pyrkii vaikuttamaan englantilaisiin noitavainokäytäntöihin ja noituususkomuksiin, on myös luontevaa odottaa hänen kirjoittavan englanniksi. Englantilaisen demonologian taustalla ei siis ollut pyrkimystä vaikuttaa suuren lukijakunnan näkemyksiin noidista, vaan kumota tuomittaviksi nähtyjen näkemysten vaikutus.

Jatkotutkimukselle hedelmällisen lähtökohdan tarjoaisi kaiken englantilaisen demonologian, ei pelkästään 1500- ja 1600-luvun taitteen, analysointi käyttämälläni tutkimuksen ja aikalaislähteiden dialogia korostavalla metodilla. Toisaalta myös käyttämiäni lähteitä ja metodologiaa voisi hyödyntää tarkemmin verrattuna saman aikakauden mannermaiseen demonologiaan – *Malleus maleficarumiin*, Jean Bodiniin, Johannes Nideriin, Martin Del Rioon, Francesco Maria Guazzoon, Johann Weyeriin ja moniin muihin. Tämä kysymyksenasettelu voisi paljastaa yksityiskohtaisemmin, kuinka mannermaisia englantilaisen demonologian argumentit olivat; valitettavasti rajasin ei-englantilaisen demonologian tarkastelun tutkimukseni ulkopuolelle, sillä muutoin työni olisi paisunut paljon pro gradu -opinnäytettä laajemmaksi.

Noitien ja taikuuden demonisointi, noitien näkeminen kapinallisina Jumalaa vastaan ja demonologian antikatolilaisuus olivat kaikki Jaakko Stuartia suurempia keskustelujä. Hän pyrki vaikuttamaan niihin omilla teksteillään, mutta vuoden 1603 paikkeilla hänen mielenkiintonsa, joka oli syntynyt hyvin akuutista pelosta ja hengenvaarasta, oli väistynyt, ja vuoden 1605 Anne Gunterin kuulustelun jälkeen Jaakkoa voikin pitää jonkinasteisena skeptikonä. Ailahtelevien näkemysten johdosta edes kuningasta mielistellyt Potts ei ollut täysin varma, mikä oli Jaakon katsantokanta noituuteen vuonna 1613.⁴⁶⁰ Kenties, jos Jaakko olisi kokenut noidat välittömänä uhkana henkilöään kohtaan vuoden 1597 noitavainon jälkeenkin, hän olisi saattanut ohjata englantilaisen demonologian suuntaa voimakkaammin.

---

⁴⁵⁹ Esim. Scot 2013, 3–4, 31–32, 37, 72–75.

⁴⁶⁰ Potts'n pyrkimyksistä kts. Pumfrey 2002.

6 Lähteet

6.1 Lähteet

Cooper, Thomas: *The Mystery of Witch-Craft*. Nicholas Okes: London 1617.

Cotta, John: *The Infallible Trve and Assvered Witch: or The Second Edition, of the Tryall of Witchcraft*. R.H: London 1625.

G.B. maister of Arts: *The Most Wicked worke of a wretched Witch, (the like whereof none can record these manie yeeres in England.)* William Barley 1592.

Giffard [Gifford], George: *A Dialogve Concerning Witches and Witchcraftes*. Iohn Windet: London 1593.

Goodcole, Henry: *The Wonderfull discoverie of Elizabeth Savvyer, a Witch, late of Edmonton, her conuiction and condemnation and Death*. William Butler: London 1621.

Gyfford [Gifford], G[eorge]: *A Discourse of the subtill Practises of Deuilles by Witches and Sorcerers*. Toby Cooke: London 1587.

Holland, Henry: *A Treatise Against Witchcraft*. John Legatt: Cambride 1590.

James Rex: *Daemonologie in Forme of a Dialogie Divided into three Bookes*. Robert Waldegraue: Edinburgh 1597.

King James VI & I: *Political Writings*. Sommerville Johann P. (eds.). Cambridge Texts in the History of Political Thought. Cambridge University Press 1994.

Mackay, Christopher S: *The Hammer of Witches. A Complete Translation of the Malleus Maleficarum*. Cambridge University Press 2009 [2006].

Newes from Scotland. Declaring the Damnable life and death of Doctor Fian, a notable Sorcerer, who was burned at Edenbrough in Ianuary last. 1591. William Wright: London [1592?]

Perkins, William: *A Discourse of the Damned Art of Witchcraft*. Cantrul Legge: Cambridge 1608.

Potts, Thomas: *The Wonderfvll Discoverie of Witches in the Countie of Lancaster*. John Barnes: London 1613.

Raithby, John: *The Statutes at Large, of England and Great Britain: from Magna Carta to the Union of the Kingdoms of Great Britain and Ireland. Volume 4*. G. Eyre & A. Strahan: London 1811.

Roberts, Alexander: *A Treatise of Witchcraft*. Samuel Man: London 1616.

Scot, Reginald: *The Discoverie of Witchcraft*. Introduction by the rev. Montague Summers. Dover Publications: New York 2013 [1972].

Shakespeare, William: *Macbeth*. Suomentanut Matti Rossi. Werner Söderström Osakeyhtiö: Helsinki 2008 [2004].

The Apprehension and Confession of three notorious Witches. Arreigned and by Iustice condemned and executed at Chelmes-forde, in the Countye of Essex, the 5. day of Iulye, last past. 1589.

The most cruell and bloody murther committed by an Inkeepers Wife, called Annis Dell, and her Sonne George Dell, Foure yeeres since. William Firebrand & John Wright: London 1606.

The most strange and admirable discoverie of the three Witches of Warboyse [...]. Thomas Man & John Winnington: London 1593.

The Witches of Northamptonshire. Arthur Johnson: London 1612

The Wonderfull Discoverie of the Witchcrafts of Margaret and Phillip Flower, daughters of Ioan Flower neere Beuer Castle: Executed at Lincolne, March 11. 1618. London 1619?

Witches Apprehended, Examined and Executed, for notable villanie by them committed both by Land and Water. Edward Marchant: London 1613.

6.2 Tutkimuskirjallisuus

Almond, Phillip C: "King James I and the Burning of Reginald Scot's *The Discoverie of Witchcraft*: The Invention of a Tradition." *Notes and Queries* 56 (2005), 209–213.

Almond, Phillip C: *England's First Demonologist. Reginald Scot & "The Discoverie of Witchcraft"*. I.B Tauris: London & New York 2011.

Angelo, Sydney: "Reginald Scot's Discoverie of Witchcraft: Scepticism and Sadduceeism." Teoksessa Angelo Sydney (eds.): *The Damned Art. Essays in the Literature of Witchcraft*. Routledge & Kegan Paul: London, Henley and Boston 1977, 106–139.

Apps, Lara & Gow, Andrew: *Male Witches in Early Modern Europe*. Manchester University Press: Manchester & New York 2003.

Bartlett, Robert: *Hirtetty mies. Kertomus ihmeestä, muistista ja kolonialismista keskiajalla*. Suomentanut Kokkonen, Ossi. Gaudeamus: Helsinki 2006.

Behringer, Wolfgang: *Witches and Witch-Hunts. A Global History*. Polity: Cambirdge & Malden 2004.

Briggs, Robin: "Many Reason Why: Witchcraft and the Problem of Multiple Explanations." Teoksessa Barry, Jonathan & Hester, Marianne & Roberts, Gareth (eds.): *Witchcraft in Early Modern Europe. Studies in Culture and Belief*. Cambridge University Press: 1998 [1996], 49–63.

Burman, Edward: *The Inquisition. The Hammer of Heresy*. The Aquarian Press: Wellingborough 1984.

Clark, Stuart: "King James's Daemonologie: Witchcraft and Kingship." Teoksessa Angelo, Sydney (eds.): *The Damned Art. Essays in the Literature of Witchcraft*. Routledge & Kegan Paul: London, Henley and Boston 1977, 156–181.

Clark, Stuart: *Thinking with Demons. The Idea of Witchcraft in Early Modern Europe*. Claredon Press: Oxford 1997.

Clark, Stuart: "Introduction." Teoksessa Clark, Stuart (eds.): *Languages of Witchcraft. Narrative, Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Macmillian Press: London 2001a, 1–18.

Clark, Stuart: "Protestant Demonology: Sin, Superstition, and Society (c. 1520–c. 1630)." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *New Perspectives on Witchcraft, Magic and Demonology. Volume 1: Demonology, Religion and Witchcraft*. Routledge: New York & London 2001b, 179–215.

Clark, Stuart: "Witchcraft and Magic in Early Modern Culture." Teoksessa Parish, Helen (eds.): *Superstition and Magic in Early Modern Europe: a Reader*. Bloomsbury Academic: London & New York 2015, 215–274.

Cohn, Norman: *Europe's Inner Demons. An Enquiry Inspired by the Great Witch-Hunt*. Sussex University Press 1975.

Croft, Pauline: *King James*. Palgrave Macmillan: Hampshire & New York 2003.

De Blécourt, Willem: "Sabbath Stories: Towards a New History of Witches." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 84–100.

Dillinger, Johannes: "Politics, State-building, and Witch-hunting." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 528–547.

Eilola, Jari: *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2003.

Elmer, Peter: "Towards a Politics of Witchcraft in Early Modern England." Teoksessa Clark, Stuart (eds.): *Languages of Witchcraft. Narrative, Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Macmillian Press: London 2001, 101–118.

Foucault, Michel: *Tarkkailla ja rangaista*. Suomentanut Eevi Nivanka. Otava: Helsinki 2000.

Gaskill, Malcolm: "Witchcraft Trials in England." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 283–299.

Gaunt, Peter: *English Civil War: A Military History*. I.B. Tauris: New York & London 2014.

Gibson, Marion: "Understanding Witchcraft Accusers' Stories in Print in Early Modern England." Teoksessa Clark, Stuart (eds.): *Languages of Witchcraft. Narrative, Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Macmillian Press: London 2001, 41–54.

Hermonen, Merja: *Pimeä hehku. Satanismi ja saatananpalvonta 1990-luvun suomalaisessa nuorisokulttuurissa*. Loki-Kirjat: Helsinki 2006.

Hodgkin, Katharine: "Reasoning with Unreason: Visions, Witchcraft and Madness in Early Modern England." Teoksessa Clark, Stuart (eds.): *Languages of Witchcraft. Narrative, Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Macmillian Press: London 2001, 217–235.

Hogge, Alice: *God's Secret Agents. Queen Elizabeth's Forbidden Priests and the Hatching of the Gunpowder Plot*. HarperCollins: New York 2005.

Johnstone, Nathan: *The Devil and Demonism in Early Modern England*. Cambridge University Press 2006.

Kieckhefer, Richard: *European Witch-Trials. Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300–1500*. Routledge & Kegan Paul: London & Henley 1976.

Kieckhefer, Richard: "The Holy and the Unholy: Sainthood, Witchcraft, and Magic in Late Medieval Europe." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *New Perspectives on Witchcraft, Magic and Demonology. Volume 1: Demonology, Religion and Witchcraft*. Routledge: New York & London 2001, 27–58.

Klaits, Joseph: *Servants of Satan. The Age of Witch Hunts*. Indiana University Press: Bloomington 1985.

Lahti, Emmi: *Tietäjiä, taikoja, hautausmaita. Taikuus Suomessa 1700-luvun jälkipuoliskolla*. Jyväskylän yliopisto 2016.

Lambert, Malcolm: *Medieval Heresy. Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*. 3rd edition. Blackwell Publishing: Malden & Oxford 2010 [2002].

Langbein, John H: *Torture and the Law of Proof. Europe and England in the Ancien Régime*. The University of Chicago Press: Chicago & London 1977 [1976].

Larner, Christina: *Witchcraft and Religion. The Politics of Popular Belief*. Edited and with a foreword by Alan Macfarlane. Basil Blackwell: Oxford & New York 1984.

Larner, Christina: *Enemies of God. The Witch-Hunt in Scotland*. Basil Blackwell: Oxford 1985 [1981].

Lathbury, Thomas: *Guy Fawkes: The Complete History of the Gunpowder Treason*. AUK Classics 5. Andrews UK: Luton 2010.

Lemieux, Simon: "Witch-Hunting in Early Modern Europe: The End of the 'Bloodbath of the Innocents'." *History Review* 57 [2007], 20–25.

Levack, Brian P: "State-building and Witch Hunting in Early Modern Europe." Teoksessa Barry, Jonathan & Hester, Marianne & Roberts, Gareth (eds.): *Witchcraft in Early Modern Europe. Studies in Culture and Belief*. Cambridge University Press: 1998 [1996], 96–115.

Levack, Brian P: *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*. 3rd edition. Pearson: Longman 2006.

Levack, Brian P: "Crime and the Law." Teoksessa Barry, Jonathan & Davies, Owen (eds.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Palgrave Macmillan: Hampshire & New York 2007, 146–163.

Levack, Brian P: *Witch-Hunting in Scotland. Law, Politics and Religion*. Routledge: New York & London 2008.

Levack, Brian P. (eds.): *The Witchcraft Sourcebook*. Second edition. Routledge: London & New York 2015.

- Little, Patrick: *The English Civil Wars. A Beginner's Guide*. Oneworld: London 2014.
- Macfarlane, Alan: *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A Regional and Comparative Study*. Routledge & Kegan Paul: London 1970.
- Maxwell-Stuart, P.G: "The Fear of the King is Death: James VI and the Witches of East Lothian." Teoksessa Naphy, William G. & Roberts, Penny (eds.): *Fear in Early Modern Society*. Manchester University Press: Manchester & New York 1997, 209–225.
- Maxwell-Stuart, P.G: *Satan's Conspiracy. Magic and Witchcraft in Sixteenth-Century Scotland*. Tuckwell Press: East Linton 2001.
- Maxwell-Stuart, Peter G: "The Contemporary Historical Debate, 1400-1750." Teoksessa Barry, Jonathan & Davies, Owen (eds.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Palgrave Macmillian: Hampshire & New York 2007, 11–32.
- Maxwell-Stuart, Peter G: *The British Witch: The Biography*. Amberly: Gloucestershire 2014.
- Merriam-Webster. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/commonweal> (vierailtu 22.1.2016)
- Nenonen, Marko: "Historiankirjoittajien paholainen. Noitavainojen uusi kuva." Teoksessa Katajala-Peltomaa, Sari & Toivo, Raisa Mari (eds.): *Paholainen, noituus ja magia – kristinuskon kääntöpuoli*. Tietolipas 203. Suomalaisen kirjallisuuden seura: Helsinki 2004, 244–299.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa. Myytin synty*. Atena: Jyväskylä 2006.
- Nenonen, Marko: *Noitavainot Euroopassa. Ihmisen pahuus*. Atena: Jyväskylä 2007a.
- Nenonen, Marko: "Culture Wars: State, Religion and Popular Culture in Europe, 1400-1800." Teoksessa Barry, Jonathan & Davies, Owen (eds.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Palgrave Macmillian: Hampshire & New York 2007b, 108–124.
- Nenonen, Marko: "Noitavainojen väärä historia: akateemisen tutkimuksen 150-vuotinen harharetki". *Historiallinen aikakauskirja 109* (2011), 443–454.
- Nenonen, Marko: "The Dubious History of Witch-Hunts." Teoksessa Nenonen, Marko & Toivo, Raisa Maria (eds.): *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Studies in Medieval and Reformation Traditions volume 173. Brill: Leiden & Boston 2014, 17–40.
- Nenonen, Marko & Toivo, Raisa Maria: "Challenging the Paradigm of Witch-Hunt Historiography." Teoksessa Nenonen, Marko & Toivo, Raisa Maria (eds.): *Writing Witch-Hunt Histories. Challenging the Paradigm*. Studies in Medieval and Reformation Traditions volume 173. Brill: Leiden & Boston 2014, 1–16.
- Pavlac, Brian P: *Witch Hunts in the Western World. Persecution and Punishment from the Inquisition through the Salem Trials*. University of Nebraska Press: Lincoln and London 2010.

- Pumfrey, Stephen: "Potts, Plots and Politics: James I's *Daemonologie* and *The Wonderfull Discoverie of Witches*." Teoksessa Poole, Robert (eds.): *The Lancashire Witches. Histories and Stories*. Manchester University Press: Manchester & New York 2002, 22–41.
- Ribadeneira, Peter: *The Lives of Saints with other Feasts of the Year, according to the Roman Calendar*. Translated William Petre. B.S: London 1730.
- Roper, Lyndal: *Witch Craze. Terror and Fantasy in Baroque Germany*. Yale University Press: New Haven & London 2006 [2004].
- Rowlands, Alison: "Witchcraft and Gender in Early Modern Europe." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 449–467.
- Schultz Williams, Gerhild: "Demonologies." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 69–83.
- Sharpe, James: *Instruments of Darkness. Witchcraft in Early Modern England*. University of Pennsylvania Press 1997 [1996].
- Sharpe, James: "Introduction: The Lancashire Witches in Historical Context." Teoksessa Poole, Robert (eds.): *The Lancashire Witches. Histories and Stories*. Manchester University Press: Manchester & New York 2002, 1–18.
- Suhr, Carla: *Publishing for the Masses. Early English Witchcraft Pamphlets*. Mémoires de la Société Néophilologique de Helsinki, Tome LXXXIII. Société Néophilologique: Helsinki 2011.
- Thomas, Keith: *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-Century England*. Penguin Books: London & New York & Victoria & Toronto & Auckland 1995 [1971].
- Toivo, Raisa-Maria: "The Witch-Craze as Holocaust: The Rise of the Persecuting Societies." Teoksessa Barry, Jonathan & Davies, Owen (eds.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Palgrave Macmillan: Hampshire & New York 2007, 90–107.
- Trevor-Roper, H. R.: *The European Witch-Craze of the 16th and 17th Centuries*. Penguin Books: Harmondsworth & New York 1969.
- Waite, Gary K: "Sixteenth-Century Religious Reform and the Witch-Hunts." Teoksessa Levack, Brian P. (eds.): *The Oxford Handbook of Witchcraft in Early Modern Europe and Colonial America*. Oxford University Press 2013, 485–506.
- West, Robert H: *Reginald Scot and Renaissance Writings on Witchcraft*. Twayne's English Authors Series 385. Twayne Publishers: Boston 1984.
- Wilby, Emma: *Cunning Folk and Familiar Spirits. Shamanistic Visionary Traditions in Early Modern British Witchcraft and Magic*. Sussex Academic Press: Brighton & Portland 2010 [2005].
- Willis, Deborah: *Malevolent Nurture. Witch-Hunting and Maternal Power in Early Modern England*. Cornell University Press: Ithaca & London 1995.

Wood, Juliette: "The Reality of Witch Cult Reasserted: Fertility and Satanism." Teoksessa Barry, Jonathan & Davies, Owen (eds.): *Palgrave Advances in Witchcraft Historiography*. Palgrave Macmillan: Hampshire & New York 2007, 69–89.